

Kirkeordinansen, 14. juni 1539

Kildeintroduktion:

Kirkeordinansen blev vedtaget efter reformationen som en ny lovgivning for kirken og dens virke. Loven blev udstedt af Christian 3. (født 1503, konge 1534-1559) på latin i 1537 og på dansk i 1539. Ordinansen indeholder blandt andet bestemmelser om den danske luthersk-evangeliske kirkes læregrundlag og ceremonier, om de danske bispers, provsters og præsters embedspligter og underhold, samt en nyordning af forsorgsarbejdet og skolevæsenet. *Kirkeordinansen* blev afløst af *Danske Lov* i 1683 og *Danmarks og Norges Kirkeritual* fra 1685, men har haft betydning for den danske kirkes grundlæggende rammer og indhold helt frem til i dag.

I efteråret 1536 efter gennemførslen af reformationen i Danmark nedsatte Christian 3. en kommission, der skulle udarbejde et udkast til en dansk kirkeordinans. I kommissionen sad blandt andet en af den danske evangeliske bevægelses hovedpersoner Hans Tausen (1494-1561). Ordiansudkastet blev udarbejdet på baggrund af kirkeordinanser forfattet af Johannes Bugenhagen (1485-1558) fra Lübeck og Hamburg samt centrale reformatoriske tekster af blandt andet Martin Luther (1483-1546) og Philipp Melanchthon (1497-1560). Lovudkastet blev da også i foråret 1537 sendt til og – i hvert fald ifølge kongens udsagn – godkendt af Luther selv. Senere samme år kom Bugenhagen på Christian 3.s henvendelse til Danmark for at bistå lovarbejdet. Herefter blev ordinansen gennemarbejdet endnu engang, inden den blev udstedt af Christian 3. den 2. september 1537. Den danske teolog og biskop for Sjællands Stift Peder Palladius (1503-1560) forestod formentlig den danske oversættelse af ordinansen, der udkom i 1539; i forbindelse hermed blev der foretaget en række ændringer af og tilføjelser til loven. Denne danske udgave af *Kirkeordinansen* blev vedtaget af rigsrådet, og i 1542 blev ordinansen endelig udgivet i en officiel udgave på tryk med titlen *Den Rette Ordinans*.

Kirkeordinansens tilblivelsesproces var altså præget af flere gennemarbejdninger og forfattere, og loven bærer i både indhold og opsætning præg af denne proces med indskud, forglemmelser og gentagelser. Ordinansen indledes med et kongebrev, hvori det vægtes, at loven består af "to ordinanser" eller hovedområder, hvilket tydeligt afspejler inspirationen fra Luthers toregimentelære. Den første del kaldes 'Guds ordinans' og omhandler den rette forkyndelse af evangeliet og sakramenternes forvaltning, undervisning og opdragelse af børn i den evangelisk-kristne tro samt gejstlige og fattiges forsørgelse. Fordi denne del tilskrives Gud, bestemmes den som værende evig og uforanderlig. Ordinansens anden del, 'kongens ordinans', behandler de mere praktiske foranstaltninger til fremme af Guds ordinans, såsom nærmere bestemmelser om gejstliges pligter og rettigheder, tid og sted for ceremonier, visitationsrejser og lignende. Dette er alt sammen ordninger, hvis indhold kan ændres. Efter kongebrevet følger en foretale, hvori de rigsrådsmedlemmer, der underskrev ordinansen i 1539 oplistes. Herefter præsenteres ordinansens seks hovedpunkter: læren, ceremonier og ydre kirketjeneste, skolerne, fattiggassen, superintendenten (som biskopper blev kaldt umiddelbart efter reformationen for at markere et brud med den katolske kirke) og deres provster og endeligt påbudte samt forbudte bøger. Endeligt følger selve lovteksten, der dog ikke konsekvent forholder sig til de seks hovedpunkter.

Kirkeordinansen findes i en sprogligt moderniseret udgave på lutherdansk.dk udarbejdet af cand.theol. Finn B. Andersen, der kan ses her.

Herefter følger en oversigt over *Kirkeordinansens* indhold. Redaktionen på danmarkshistorien.dk har tilføjet overskrifter til enkelte af ordinansens afsnit, disse tilføjelser er markeret med *[red.]*.

Kongens kundgørelse [red.].....	4
Fortalen.	8
Kirkeordinansens indhold [red.]	9
Om den rette lære [red.]	10
Ceremonierne [red.]	11
Om børnesang i kirkerne [red.]	12
Om messen [red.]	14
Hvorledes til skal gaa med Predicken.....	17
Om Hellige dages hold.....	21
Hvorledes Doben skal tilgaa,	22
Hvorledes Affløsning skal tilgaa, Di den fører een syndere (om hand ellers troer) igien til den pact, vdi Doben bleff giord.....	23
Hvorledes mand skal berettes.....	24
Hvorledes mand skal samele folck vdi Ecteskab.	25
Hvorledes Kirckens tienere skulle tilskickis.....	26
Hvorledes de forherdede skulle bandsettis,	30
Hvorledes mand skal besøge de Wanføre oc fattige.	30
Hvorledes mand skal gaa til dennom som dømde ere til døde.	32
Hvorledes mand skal iorde Liig.....	32
Hvorledes Jordemodre skulle wnderuises.	33
Hvorledes mand skal vnderuise Barselquinder.....	34
Hvorledes der handles skal med de Quinder, som deris Børn ligge ihel.....	35
Om Børne Scholer.....	35
Hvorledes Scholerne skulle haffue seg.....	35
Om øffuelse y Scholerne.....	37
Om superattendenter, provster og præsters rettigheder og pligter, samt de fattiges forsørgelse [red.].....	40
Om Ophold oc forsiun til Guds ords tienere oc de fattige.	40
Om Lands Præsternes Wnderholding.	40
Om hospitaler.....	43
Om Superintendenter oc Prouister, deris medhielpere.....	44
Om Superintendentens føde oc besolding.....	45

Noget meere om Superattendenter, Prouister, oc fattige folckis Kiste	47
Om Kongens befeels mend.....	51
Om nogre synderlige Bøger, der Landz præsterne skulle haffue, Huilcke de oc icke til gaffns ombære kunde.....	51
Om deris bolige, som y Kiøbstederne skulle tiene anten Kirckerne eller Scholerne.....	52
Om Norige.	53
Om de tienere, som for siugdum eller alderdom ere wduelige til Kircker eller Scholer.....	53
Om kanikker, munke og nonner [red.]	53
Om Canicker.	53
Om Clostermend, som haffue sielff at leffue aff.	54
Om Nunder.	55
Superattendentens indsættelse [red.]	55
Superattendenternes eed.	55
Med disse Ceremonier skal een Superattendent wiies om een Søndag eller een anden hellig dag.	56

1539. 14de Juni. "Den rette Ordinants¹, som nu sist paa Herre dagen y Ottense bleff offuer seet oc beseget, Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten^{2"}i.

Kongens kundgørelse [red.]

Wi Christian med Guds Naade Danmarckis, Norgis, Slaues och Gottis Konning, Hertug y Slesuig Holsten Stormaren oc Dyttersken, Greffue y Oldenborg oc Delmenhorst³.

Helse wore Riiger oc Hertugdomme mett naade, fred oc lycke aff Gud.

Effter att Gud wor Herre haffuer well stillet denne Orlog oc bulder⁴, som nu paa nogen tiid wæred haffuer, Oc giffuet oss wore Herre Faderfaders oc herre Faders⁵ Riige till att styre oc regere, Da er dett wor aller ypperste oc største willie oc begiering, alt wy motte ophielpen den forfaldene Jesu Christi wor Herris Lerdom oc rett sand Christen dyrckelse : huilcked wy lenge til forn wore lande ønsked haffde, til saa lenge wy delt nu fuld komme kunde, dess wor Herre Jesus Christus tack oc loff haffue, For huess sag skyld wy forsamle lode høglerde mend oc Predicantere aff Kierckerne vdi Danmarckis Riige oc wore Hertugdomme, Oc befole dem, att de oss skulde beschriffue en Christelig Ordinantz, om huilcken wy oss raadspørge kunde. Oc der samme Ordinantz oss bleff offuer antuordet, forsende wy henne till verduge Fader Docter Morthen Luther⁶, ved huilcken Gud aff syn mildhed oc barmhiertighed (y desse siste tiider) haffuer send igien Christi helige och rene Euangelium. Saa offuersaa hand, med andre flere høglerde mend y den helige schriffte y Wittemberg⁷, samme Ordinantz, oc dømde henne god oc rett att være.

Men paa dett saadan en gudelig handell motte gaa dess rettere till, Da haffue wy begiered aff høgborne Første Johan Frederick, Hertug aff Saxen, Kørførste etc.⁸ wor besønderlig gode wen, att hand hid sende oss elskelig Hans Bugenhagen aff Pomern⁹, en Doctor y den Hellige schriffte, huess samme høglerde mands raad oc tilhielp wy med wortt Raad haffue brugt till att fult giøre denne helige Ordinantz. Att mand skall wiide oss icke att haffue werid sielff raadige eller framfusinde her vdi denne handel, men att haffue brugt saa mange oc merckelige tilhielpere.

¹ Ordinans: forordning eller lov.

² I 1539 omfattede det danske monarki kongerigerne Danmark og Norge, hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt de såkaldte bilande Færøerne og Island (Grønlands kolonisering indledtes i 1700-tallet).

³ Christian 3. (født 1503, regent 1534-1559) herskede som konge over kongeriget Danmark, der foruden det nuværende Danmark eksklusiv Sønderjylland omfattede Skåne, Halland og Blekinge, og kongeriget Norge, og som hertug i hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

⁴ Orlog og bulder: strid og uro, formentligt henvises her til borgerkrigen Grevens Fejde (1534-1536).

⁵ Christian 3. var søn af Frederik 1. (født 1471, regent 1523-33), der var søn af Christian 1. (født 1426, regent 1448-1481).

⁶ I Danmark kendes den kirkelige reformator Martin Luther fra gammel tid som Morthen Luther.

⁷ Wittemberg eller Wittenberg er den tyske by, hvori Martin Luther i 1517 offentliggjorde sine 95 teser. Inden Kirkeordinansens vedtagelse i den latinske 1537-udgave var den til gennemlæsning og godkendelse hos Martin Luther i Wittenberg.

⁸ Johan Friedrich der Großmütige (1503-1554), kurfyrste af Sachsen 1532-1547.

⁹ Johannes Bugenhagen (1485-1558), tysk reformator og en del af inderkredsen omkring Martin Luther. Rejste i 1537 til Danmark for at hjælpe Christian 3. med at indføre en ny luthersk kirkeordning, og var således en af de centrale personer i udformningen af Kirkeordinansen.

Der samme Ordinantz wor nu bleffuen fuldkommen, da indførde wy henne ved vor Cancell¹⁰ for wort menige rigis raad¹¹, Saa beiaede de samme ordinantz oc samtyckten vdi alle maade.

Aleniste wore de det begierende, at predickerne motte paa mindes, ath de med det første vilde fare lempelig vdi den Christen menhed med de syndere, huilcke med tiden kand formenes det hellige sacramente¹². Oc huem wilde ey lade seg dette wel behage, om hand ellers er en Christen? Effterdi her tracteres dog intet andet end det rene oc klare Euangelium, desligeste Sacramenterne effter Christi eygen indskickelse, Sang oc hellige lectier, om en erlig samquem til predicken oc det hellige Sacramentes tildelelse, Huorledes wngdommen maa optuctis y bogen oc gode konster, til Guds hellige ord oc den hellige schrfft, Huorledis tiennerne wdi den hellige kircke maa bliffue wel forsørgede och Scholerne holdes wed mact, De fattuge haffue deres røct¹³, At Børnelerdommen maa wære vdi alle huse, at ocsaa bønderbørn maa nu her effter wide det, ey aleniste bønder, men ocsaa Eddele mend, ia wel Konger oc Førster haffue icke sielffue her til dags wist.

For huilcked de skulle staa Christo til rette, som seg haffue berømmet den hellige kierckes hoffder, oc dog alligeuel haffue taget seg sielff oc syn eygen nytte ware. Huad kand nu her vdaff wære mishageligt? Huo wil sige noget her aff at wære, det Christne menniske skulle ey sielff hiertelige gierne see gaa for seg.

Men at mand ey skal mene oss at haffue aldielis her wdi brugt ander mands tycke¹⁴, Da bekende wy med stoer tacknemmelighed, at Gud aff syn godhed haffuer end oc saa oss giffuet nogen forstand vdi det hellige Euangelio. Saa wille wy nu sige denne wor tycke om denne ordinantz.

To honde stycker forhandles her y denne ordinantz, Det ene hører Gud alleeniste til, som er det at wy wille haffue Guds ord, som er Lougen oc Euangelium, retsindelige predickede, Sacramenterne ret wddelde, Børn wel oplede, at de maa bliffue wdi Christo, som ind y Christum ere døbte, At kircketienerne, Scholerne, oc fattuge folck maa forsørges syn føde.

Saadant er icke wor Ordinants, men dermed wille wy tiene wor Herris Jesu Christi Ordinants. Huilcken er wor eeniste lærer oc mester saa well som wor eeniste frelser och wisse salighed, om huilcken faderen robte oc sagde: Hører denne. Som hand oc sielff siger: Myne Faar høre min røst. Den samme haffuer sielffuer obenbared oc giffuet oss Euangelium ind y verden, huilcket tillforne haffde væriddt aff euighed vdi Gud skiuld. Oc dett befoell hand att predicke for alle creature. Saa indstictede hand oc Doben, oc det hellige Altars Sacramente, huilcke hand befoell att wddele och anname liige effter den samme sin eygen indstigtelse, oc ey anderledis. Emod det Euangelium oc det Christi indstigtelse skall mand ingen høre eller skiøtte, om det end ware en Engill aff Himmelen, som Paulus¹⁵ tør siige, Jae som Christus end sielff siiger: myne faar kiende ingen fremmed mands røst, men fly der fore. Huy wilde wy nu være saa daarlige, att wy

¹⁰ Johan Friis (1494-1570) var medlem af rigsrådet og kansler fra 1536 og frem til sin død. Kansleren var leder af Kancelliet, det øverste centrale forvaltnings- og regeringsorgan i Danmark fra 1100-tallet og frem til 1848.

¹¹ Rigis raad eller rigsrådet var fra 1200-tallet og frem til enevældens indførelse i 1660 det organ, der sammen med kongen besad den lovgivende og dømmende magt i kongeriget Danmark. Rigsrådet valgte kongen og fastlagde grænserne for kongens magt i en håndfæstning, som kongen måtte underskrive som betingelse for at blive valgt.

¹² Sakramente: en hellig, rituel handling, der menes at være indstiftet af Jesus og at formidle Guds nåde. Den lutherske kirke har to sakramenter: dåb og nadver. Den katolske og ortodokse kirke anerkender derudover konfirmation, bod (skrifte), ægteskab, præstevielse og de syges salvelse.

¹³ Røct: omsorg eller pleje.

¹⁴ Tycke: mening eller vilje.

¹⁵ Paulus, 1. årh. e.Kr. Blev i den første generation efter Jesus apostel for hedninge. Tilskrives det Nye Testamentes tretten paulinske breve, der indeholder den tidligste systematiske gennemgang af kristne doktriner.

wilde her vdi forbiide nogen Concilium¹⁶, oc (maa skee) her forinden døø y woris wantro oc vgudelighed. Concilia eller menniskelig Ordinants kunde intet her gjøre emodt Guds Ordinants. Der som de Concilia wilde fordømme dieffuelsens lerdøm oc Antichristelig skick, aff huilcke wy her til dags ere bleffuen bedragne, oc wilde befale att predicke Euangelium reenlige oc retskaffenlig, oc lade Sacramenterne wddelis effter Christi egen indskickelse oc den Apostolische lerdøm, saa som wy nu gjøre med dette vortt Concilio oc Ordinants, Da motte de iu være wgudelige oc ingen Christne, som dennom icke annamede. Men saadant haffue wy lenge alt forgieffs bid effter.

Nu wille de sige, Vy formeene icke Euangelium, men y skulle dog forbide wor døm oc sigelse paa eders lerdøm.

Der suare wy saa till, at wy inthet acthe saadant skuffelig och daarlig snack. Vy haffue det rette oc sande Euangelium, som predicker de beslagne samuittigheder sønders forladelse forgieffs alleniste for Christi Guds Søns skyld, som giffuen er fur oss. Oc naar wy saaledis ere skilde wed synden, da regnis wy retfærdige for Gud, oc ere Guds børn oc arffuinge til det euige Liff oc alt det gode, Gud haffuer, Huilcke Gud fader wil euindeligen elske wdi sin elskelig søn, den wy formiddels troen haffue anammet, den samme haffuer Faderen giffuit oss. Hui skulde hand ey ocsaa giffue oss alt andet got med hannom? Andet Euangelium haffue wy icke. Men for dette Euangelio, aff huilcket Gud prises oc æris, haffuer den Antichristelig parthi foet oss Dieffuelsens lerdøm, som lærer at prædicke løgen vnder skrømpterij¹⁷, saa hun drabeligen siunes at være en sand Guds tieniste. Der haffue de foed oss plict oc bod for synden, Statuter, Closter regel, Obseruantier, Afflad, Pillegrimgong, brøderskab, deris optencte offering, deris weyerstyggelige Messer, Skiersild, weygde wand, beskickedede fastedage, wnøttige preste tider, Vigilies for de døde, Hellige steder, Klocke dob, Smørelse, Ragelse, weygde kleder, deris wrene reenliffuedhed, deris forsworne ecteskab, huilcket gud dog haffuer skicket oc indsticted, Forboden mad, Christi blods kalck, den de haffue forbodet, Helligens paakald, den misbrug de haffue indførd vdi alle gierninger oc Ceremonier, wed huilcke de haffue lerd oss, at wy skulle forlige oss med Gud, oc gjøre plict oc bod for synden, oc saaledis forhuerffue syndens forladelse.¹⁸

De sagde seg wel at kiende Gud, som Paulus siger, Men med saadan lærdom oc handel negte de det sande hellige Euangelium, Jesu Christi blod, oc Gud faders barmhiertighed, der de icke lode sønders forladelse bliffue forgieffs alleniste for Jesu Christi skyld.

Desse Antichristelige lerdøm, løgen oc bedregerij sende wy nu Diefflen hiem igien, den de ere kommen fra, Oc giffue Gud ære, y det wy tage wed Christi sande Euangelium, Saa lade wy ocsaa Sacramenterne giffues, oc anamme dennom rettelige effter Christi eygen indstictelse, Ja wy anamme dennom aff wor Herre Jesu Christo sielff, endog wed tienerens hand, lige som wy oc anamme Euangelium aff hannom sielff, endog wed tienerens mund, som det forkynder.

Huad fattis oss nu, att vy ey haffue dett sande Euangelium, effterdi vy ere nu wed troen till Christum forligte med Gud oc gjorde till Guds børn?

¹⁶ Concilia: kirkeforsamling.

¹⁷ Skrømteri: hykleri.

¹⁸ I det forudgående rettes et angreb mod den katolske kirkes lære og det katolske gejstlige såvel som verdslige fromhedsliv. Obseruantier: observans/lydighed mod klosterreglen. Vigilies for de døde: andagt for de døde. Weygde wand: vevand, vand blandet med salt og indviet til kirkelige formål bruges især i den katolske kirke til velsignelse af personer, bygninger m.m. Ragelse: den delvise eller totale afragning af håret indenfor den gejstlige stand.

Saa bekiende wy nu det samme, som wy tro, wy lære oc wore børn lige saa, wy paakalde, wy bede, wy tacke Gud, oc høre Guds ord, der bliffue wy warafftige vdi, det er oc den sande Guds dyrckelse effter de try første bud.

Oc saa lade wy oss lære om gode gierninger oc ett Christeligt leffned, om tolmodighed wnder det hellige korss, om lydelse, om at Christne folck haffue icke vden en loug att leffue effter, som er kierlighed, vdi huilcken huer effter sit kald tiener andre syn neste, oc er der wisse paa, at hand gjør det Christo sielffuer till tieniste. Gud giffue oss naade till at gjøre saadanne gode troens fructher y god oc bequemmelig tid.

Dette haffue wy her till sagd om de stycker, som hører till Guds Ordinants oc skick. Huilcken icke skal kaldis wor, icke heller skall aff nogen menniske krenckes oc offuertredis. Oc biude wy henne att holdes, paa det wy der med bliffue wor Herre Jesu Christo lydige, som samme Ordinants haffuer skicked oc befaled, seg till ære oc oss til salighed.

Men det andet stycke y denne Ordinants maa kaldes att være vortt, fordi der vdi maa vell sompt (foruden Guds fortørnelse) foruandles, endog det oc saa Gud tilhører, som er huad wy haffue skicked om personer, tid, sted, tall, maade, prestetider, sang oc Ceremonier, om visitatz¹⁹, om en erlig samquem etc. icke foruden skiellig sag, oc ey med nogen synderlig hellighedz miening, men den sande Guds Ordinantze, der førre er om taled, till tienniste, at den maatte dess bedre med bequem hederlighed holdis, di alt saadant skall tienne Guds ord. Oc huem vilde nu her effter y saadant ett Euangeliske liuss begiere hine wnøttige oc forfengelige Ceremonier, som oc haffue wrange mieninger paa seg om Guds dyrckelse oc retferdighed, huilcke mand pleyer att holde for Guds tienniste, oc saadanne gode gierninger det fortienniste skulde haffue med seg, emod troen til Christum oc Guds Riges Euangelium? Wy haffue her effter wel nock at gjøre med de rette nødtørfftige gode gierninger, at wy tørre ey beuare oss med saadant klammer oc wnytteligt tingest.

Thij bede wy alle wore vndersaatte, ehvad stadt de ere vdi, at de anamme oc huer paa syn maade holde oc beuare denne Guds oc wor Ordinants, den wy her nu haffue ladet wdgaa, Ocsaa wor Leensmend²⁰ oc Superattendenter²¹, at de med det første, de kunde, lade gaa for seg bode y Kiøbsteder oc paa Landzbyer det, som her beskicked staar, Oc tencker det wed eder sielffue, At etfterdi de forskaffe seg sielff en dom oc fordømmelse (som Paulus siger) huilcke denne Guds Ordinantze ere emodstandige, som ere werdzlig mact oc øffuerighed, Huore møged meere de da monne fordømme seg sielffue, som foracte oc modstaandige ere wor Herris Jesu Christi hellige Euangelio, Huilcked Moses hatfuer oc tilforne kundgiord: Huilcken som icke hører denne Prophete Christum, den wil ieg heffne offuer, siger Herren.

Icke skulle wy end heller ladet bliffue wstraffed, der som noger fordrister seg til aff egensindighed at staa emod noget vdi denne Ordinantze, Di wy haffue icke end helder den magt, oss er aff Gud giffuen, til forgieffs. Wor Herre Jesus Christus beuare eder euindelig, Amenⁱⁱ.

¹⁹ Visitatz: efter reformationen blev det pålagt de lutherske bisper at foretage visitatser, dvs. besøg i alle sognekirker og menigheder for at føre tilsyn med præsternes udlægning af den nye lutherske lære samt overhøre og belære menighederne om den lutherske lære og dens betydning for deres hverdagsliv.

²⁰ Lensmanden var den øverste lokale kongelige embedsmand, og repræsenterede altså kongemagten i lokalsamfundet. Han inddrev skatter, forestod retsforfølgelse, offentliggjorde kongelige kundgørelse mm. Derudover fungerede han desuden som kongens repræsentant i stiftets kirkestyre, hvorfor han bl.a. havde betydning ved præsteansættelser og fungerede som kirkens forsvarer.

²¹ Superattendent: efter reformationen brugt i stedet for benævnelsen biskop, der var kirkens gejstlige overhoved indenfor et stift. Stiftet, et administrativt kirkeligt distrikt, og var underopdelt i herreder og sogne.

Fortalen.

Efterdj her nu des werre haffuer wærid stoer tuedract²² oc weenighed vdi Riget, vdi det at der haffuer wærid en stor misbrugelse, oc haffuer ey wærid holdet y den ene Kircke som vdi den anden en meenige brugelse bode med Messer²³, Prædicken, Dob, Sacramentet oc anden Guds tieniste, Da haffue wy med wort elskelige meenige Danmarckis Rigis Raads Raad oc samtycke offuer weyt Rigers oc dets indbyggers gaffn oc beste, paa det at Riget skulde wære vdi rolighed bode om Religionen oc om andet, samtycket oc giord der en Christelig Ordinants paa om Religionen, som her effterfølger. Huilcken Ordinants wy wille at holdis skall vdi alle Sticthe²⁴ och Kiercker offuer alt Riget, vden saa er, wdi ett almindelig fry Christelig generali Concilio anderledis besluttis oc samtyckis, Da wille wy alle tid skicke oss der vdi, som fromme Christne bør att giøre. Till ydermere sandheds bekiendelse haffue wy Christiann Konning ladet her wnderhenge wor Maiestatis indzegell²⁵, desligeste haffue oc wy Rigsens Raad Mogens Gyøe till Krenckeruppe Danmarckis Riigis Hoffmester²⁶, Jahan Friiss till Hesselagger Cancellere²⁷, Tygge Krabbe til Vegholm Danmarckis Rigis Marsk²⁸, Predbjørn Podebusk til Voesborg Riddere²⁹, Offue Lunge til Tiirsbeck Ridder³⁰, Axell Bragde til Krogholm Ridder³¹, Mogens Munck til Palsgaard³², Erick Banner til Aesdall³³, Oluff Rosenkrantz til Valløff Riddere³⁴, Holgierdt Wlffstand til Heckeberg Ridder³⁵, Knud Bilde til Swaneholm Ridder³⁶, Trud Wlffstandt til Toruppe Ridder³⁷, Esgi Bilde til Volden Ridder³⁸, Knud Rud til Vedby Ridder³⁹, Claus Bilde til Vandaass Ridder⁴⁰, Claus Podebusk Ridder⁴¹, Axell Wgerup til Wgeruppe Ridder⁴², Knud Gyldenstjerne til Thym⁴³, Erick Krummedige til Alneruppe⁴⁴, Mogens Gyldenstjerne til luersnes Ridder⁴⁵, Peder Ebbesen til Turestrop⁴⁶ och Jørgen Quidzow til Sandagger⁴⁷, Danmarckis Rigis Cancellar, med wor widskab oc gode willie hengd wore Indzegler for denne Kiercke Ordening for oss oc wore arffuinge, wdi wor

²² Tuedract eller tvedragt: uoverensstemmelse og strid.

²³ Messe: gudstjeneste.

²⁴ Sticth eller stift: blev efter reformationen anvendt om bispedømmer, altså et område, der stod under en biskops (kirkelige) myndighed.

²⁵ Maiestatis indzegell: majestætssegl.

²⁶ Mogens Gøye (død 1544): rigshofmester.

²⁷ Johan Friis, jf. note 10.

²⁸ Tyge Krabbe (1474-1541): dansk rigsmarsk og medlem af rigsrådet.

²⁹ Predbjørn Podebusk (1460-1541): medlem af rigsrådet.

³⁰ Ove Lunge (død 1540): medlem af rigsrådet.

³¹ Axel Brahe (1440-1551): medlem af rigsrådet.

³² Mogens Munk (død 1558): landsdommer og medlem af rigsrådet.

³³ Erik Eriksen Banner (1484-1554): rigsmarsk og medlem af rigsrådet.

³⁴ Oluf Rosenkrantz (1490-1545): medlem af rigsrådet.

³⁵ Holger Gregersen Ulfstand (1490-1542): medlem af rigsrådet.

³⁶ Knud Bille (død 1543): medlem af rigsrådet.

³⁷ Truid Gregersen Ulfstand (1487-1545): medlem af rigsrådet.

³⁸ Eske Bille (ca. 1480-1552): rigshofmester.

³⁹ Knud Rud (død 1554): medlem af rigsrådet.

⁴⁰ Claus Bille (død 1558): medlem af rigsrådet.

⁴¹ Claus Podebusk (død 1540): medlem af rigsrådet.

⁴² Axel Urup (død 1540): medlem af rigsrådet.

⁴³ Knud Pedersen Gyldenstjerne (død 1552): medlem af rigsrådet.

⁴⁴ Erik Krummedige (død 1541): medlem af rigsrådet.

⁴⁵ Mogens Gyldenstjerne (1485-1569): medlem af rigsrådet.

⁴⁶ Peder Ebbesen Galt (død 1548): medlem af rigsrådet.

⁴⁷ Jørgen Henningsen Quitzow (død 1544): rigskansler og medlem af rigsrådet.

Herris Jesu Christi naffn. Giffued vdi Ottense vdi Almindelig Rigens herredage Aar effter Guds Byrd M.D.xxxix.⁴⁸ Den fiortende dag y Junij Maanedt.

Kirkeordinansens indhold [red.]

En god Ordinantze oc Kirckeskick er begreben besønderlig y desse sex støcker.

Det første er lerdommen.

At mand skall wduelge gode skickelig predickere, som kunde oc wille retsindelig predicke oc tilbørligen vddele Sacramenterne, oc retteligen forclare Catechismum⁴⁹ (det er børnelerdom) om de x⁵⁰ Guds bud, troens articler, Pater noster⁵¹ oc Sacramenternes brug, for de wnge oc wforfarne oc wlerde Christne.

Det andet er Ceremonier oc wduortis Kircketienniste.

At der forordineris oc tilskickis nyttelige oc endrechtelige⁵² Ceremonier, det er wduortis skickelser offuer alle Sogne kircker, paa det simple oc enfoldige folck icke skulle forargis aff nogen wligelighed y nogen saadan handell.

Det tridie er Scholerne.

At der tilskickis gode bequemme Scholemestere vdi Kiøbstederne oc smaa Steder, huilcke med rett skickelighed kunde op lære wngdommen vdi alle maade.

Det fierde er en menige Almisse Kiiste⁵³

For Kirckens tienere oc de fattige, At der maa være at forsørge Kirckens tienere deris næring aff, Ocsaa de fattige maa bliffue behulpne.

Det femte er om Superattendenter oc deris prouister⁵⁴.

At der maa være saadanne, som kunde holde tienerne wed deris embede, oc see til med, at alle ting maa alle wegne gaa skickelig oc ret til.

Det siette er om Bøger.

⁴⁸ M.D.xxxix.: 1539.

⁴⁹ Catechismum eller katekismen. Som led i reformationen udgav Luther i 1529 sin Lille Katekismus for at bidrage til den kristne oplysning af lægfolk. Den lille lærebog gennemgår i spørgsmål og svar De Ti Bud, trosbekendelsen, Fadervor og sakramenterne, og skulle vejlede præster, lærere, og fædre i den kristne undervisning og opdragelse af børn og unge.

⁵⁰ x: 10.

⁵¹ Pater noster: bønnen fadervor på latin. Trods Martin Luthers krav om at gudstjenester skulle afholdes på modersmålerne, bevarede i overensstemmelse med Luthers overbevisning visse elementer af gudstjenesten på det latinske sprog.

⁵² Endrechtelig: overensstemmende.

⁵³ Almisse kiste. I den katolske kirke blev almisser som bedrestillede borgere gav til fattige anset som en måde hvorpå man kunne forkorte sjælens tid i skærsilden. Efter reformationen var almisser fortsat en central del af fattighjælpen, men ifølge Luther skulle man give almisser af næstekærlighed. Fattighjælp skete lokalt bl.a. via en almissekiste eller fattigkasse, som skulle underholde værdigt trængende og blev bestyret af gudsfrygtige mænd, udpeget af provsten og verdslige kongelige embedsmænd.

⁵⁴ Prouist (provst): betegnelse for den øverste gejstlige i et herred, der på vegne af biskoppen eller superattendenten førte tilsyn med herredets præster.

At gode sogne Prester maa haffue, at drage nogen merckelig sand gudelighed vdaff, Oc ey bliffue snart wforseendis forgiffne aff nogre onde Bøger, Huordanne maange er alle rede vdgaangne, Ocsaa daglige io flere vdga.

Om den rette lære [red.]

Om lærdom huilcken oss til vor salighed tiener, ved huilcke Guds velgierninger, de Christus oss haffuer forhuerffued, wdkiøndis for folck oc wddielis ebland alle dennom som tro.

Saa indholder den samme lærdom sønderlig tre puncter.

Først, det hellige Euangelij Predicken, huilcken der hoess ocsaa hart kreffuer sand pønitentz⁵⁵ oc bedring, troen oc hennes fructer, som er gode gierninger.

Den anden, Sacramenternis skickelig oc loglige indskickelse oc brug, huilcke ocsaa kreffue en sand pønitentz, størcke troen, Oc paa minde oss om troens fructer.

Den tridie, een enfoldige⁵⁶ forklaring paa børne lærdom, i huilcken der klarlige wises, vdi huad maade mand skal rette oc bedræ seg, giffues kundskab paa synder oc goede gierninger oc wises, bode huilcken den rette sande tro er, oc huorledis wy maa henne offuerkomme.

Framdelis skal nu den heele Euangelische lærdom alle wegne wære reen, wisse oc endrectig hoss alle, oc for alle ting skal her med fliit oc retskaffenhed trengis hart ind paa denne artickel om menniskens retferdighed, at huer maa forstaa huad troen er, oc huad hun wdretter, Huorledis wy henne offuerkomme, Oc huilckelunde mennisken worder retferdig, Ja ocsaa huad mening Predickerne skulle sielff der om haffue, Oc huorledis de predicke skulle.

Her wille Wy nu fortelie nogre synderlige Article, til huilcke mand (som til oprindelig wdflød) maa vdi predicken haffue besønderlig tilfluct, at talen ey skal hid oc did wige, oc haffue huercken hoffuid eller hale, Som er disse effterschreffne:

Om Guds low oc Gudfryctighed.

Om Euangelio oc troen til Gud.

Om pønitentze, huorledis mand skal seg rette oc bedre.

Om Korsset.

Om Bønen.

Om Gode gerninger.

Om den Frij willie.

Om den Christelig frihed.

Om Guds euige forsiun.

Om Menneskelig paafund.

Om øffuerighed oc Herskab.

⁵⁵ Pønitentz (pønitense): kirkebod, anger.

⁵⁶ Enfoldig: simpel og tydelig.

Om Ecteskab.

Om Helligen.

Om Faste.

Om Billeder.

Oc saadanne stycker flere, At predickerne ey forstørre enfoldige folckis sind med nogen wfornumstig predicken, oc kyse dennom saa fra Euangelio. Huilcke wy oc her wille haffue paaminte, at de wære waarlige, oc for alle ting see seg wel fore, naar de tale om Guds euige forsiun, Om den Christelige frihed, eller om andre saadanne troens artickler, som langt oc wiet offuergaa menniskelig forstand, vdi huilcke article menniskelig skiel⁵⁷ lader seg ocsaa lettelig forarge. Ocsaa skulle de tage seg ware, at de ey forklare oc handle noget, som mørckt oc vforstandeligt er, vden de oc skienbarlige nødis til. Huilcket de alt sammen aff Guds naade mwgelige wel bekomme, om de ellers idelige ere i Gudelige Bøner, Oc med fliit bede Gud, oc ere windskibelig til at læse gode Bøger, oc sønderlig for alle andre artickler lære med alle fliit den om synd oc syndsens forladelse.

Nu staar Sacramenternis retskaffen tildelelse oc Børnelerdommens enfoldige vdlæggelse her paa, At Sacramenterne lige effter Guds ord vddelis, Oc børnelerdom lige saa med beskedenhed forklaris, Oc saa wille wy oc biude, at saadant skal ske lige ens hos alle.

Nu er der aff Christo Jesu wor Herre indsticktede tu Sacramenter, Doben oc Herrens Naduore, Om huilcke bode der læris vdi Børnelerdom. Disse tilligges det tridie, som kallis Pønitentz, det er bod oc bedring, naar een syndere bekiender seg sielff oc fortryder sin wildfarelse oc synd, Oc tager saa affløsning formiddels Euangelium, Oc kommer igen til den pact, hand haffuer giort med Gud i Doben.

Ceremonierne [red.]

Det andet stycke er om Ceremonier,

Huilcke ere saadanne skicke vdi Kirckerne, der menlige ere optagne for een god skickeligheds skyld, oc det foruden all retferdigheds oc nødtørfftheds meening.

I En skick om Børnesang i kirckerne.

II Huorledis Messen skal holdis for folked.

III Om Guds ord at predicke.

IIII Om Børn at døbe.

V Om at afløse⁵⁸.

VI Om at berette⁵⁹ folck.

VII Om at holde helligt⁶⁰.

VIII Om at gjøre Ecteskab.

IX Om Predickere at besikke.

⁵⁷ Skiel (skel): forstand eller fornuft.

⁵⁸ Afløse: give syndsforladelse

⁵⁹ Berette: holde skriftemål og nadver.

⁶⁰ Om helligdage.

X Om at bandsette⁶¹ de forherdige.

XI Om at besøge de siuge.

XII Om at wære hoess dennom, som skal affliffues.

XIII Om at iorde Lieg⁶².

XIII Om at vnderuiise Jordemoder.

XV Om at lære Quinder i deris børnefødsel.

XVI Om hurledis mand skal handle med de Quinder, deris egne børn ligge ihiel.

Om børnesang i kirkerne [red.]

Først, Om Børnesang oc lesning i Kirkerne, at wenne dennom der med til den hellige schriftt, Huore Vicarierne wel oc saa maa wære til stæde, Huilcke endnu nyde sine prebender, men dog lade seg aff scholemesteren raade.⁶³

Om søgne dage fra otte eller ix⁶⁴ slæt, naar det ringer, maa Børnene effter seduane søge kircken, oc som tu børn haffuer begynt Antiphonet⁶⁵, saa skulle Chorene emod huer andre siunge effter samme Antiphens tone iij Ottesangs⁶⁶ Psalmer eller och ferre, effter sogne prestens tycke, ath Børnene ey besuares med alt formøgen sang, Oc der til med en part aff de xxij vdi den Psalme Beati immaculati⁶⁷, med Gloria patri⁶⁸ etc. Oc altid naar den forscreffne psalm Beati etc. er vde, Da skal mand een sinde i hennes stæd siunge den Psalme Quicunque vult saluus esse⁶⁹, Oc siden tage Antiphonet igen, oc siunge det wd.

Strax effter Antiphonet er vdsunget, naar der icke predickis, da skal eth barn i den stæd som Capitelet pleyde at lessis aff det nye Testamente begynde en latine lectie med denne begyndelse, Lectio sanctj Euangelij Matthæi, capite primo⁷⁰, Oc enden saa som Propheterne pleyede at endis. Der mand ocsaa wil, da maa en anden oc læsse een, Ja wel ocsaa den tridie desligeste, om det saa got siunes, men da skal den tridie lectie wære paa danske, aff det samme de andre to wore paa latine.

Effter samme lectie maa de begynde en danske sang, eller oc Benedictus⁷¹ med et Antiphona, om de saa wille, Siden skulle Børnene falde paa knæ oc siunge Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison⁷², oc lesse Pater noster.

⁶¹ Bandsette: udelukkelse fra kirken og sakramenterne.

⁶² Iorde (jorde): at lægge en død i jorden, altså om begravelse.

⁶³ Vicarier (vikar): en person, der varetager et kirkeligt embede som en højere gejstlig er indehaver af og oppebærer indtægterne af. Formentligt tænkes på de præster, der ved bl.a. domkirkerne var ansat som vikarer for domkannikerne. Efter reformationen blev de arbejdsløse, men synes her at få et hverv under skolemesteren. Et prebende var et gods eller noget jord, som kongen tildelte især gejstlige til underhold.

⁶⁴ ix: klokken 9.

⁶⁵ Antiphonet (antifonet): komposition til kirkelig tekst udført som vekselsang af to kor.

⁶⁶ Ottesang: i den protestantiske kirke en tidlig morgengudstjeneste.

⁶⁷ Beati immaculati: Det Gamle Testamente, Salmernes bog kapitel 119 i xxij, altså 22. afsnit.

⁶⁸ Gloria patri: en kort hymne eller lovsang til Gud.

⁶⁹ Psalme Quicunque vult saluus esse: den athanisianske trosbekendelse, en tidlig kristen trosbekendelse.

⁷⁰ Lectio sanctj Euangelij Matthæi, capite primo: "Denne hellige lektie skriver evangelisten Matthæus i kapitel 1".

⁷¹ Benedictus: Zakarias' lovsang. Det Nye Testamente, Lukasevangeliets kapitel 1, vers 68-79.

⁷² Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison: "Herre forbarm dig, Kristus forbarm dig, Herre forbarm dig".

Der nest skal een aff tienerne sige, Ostende nobis Domine misericordiam tuam⁷³, Med sit gensuar aff Choret, Saa Dominus vobiscum⁷⁴ med collecten.

Paa det siste siunge Børnene Benedicamus domino⁷⁵.

Oc der som da nogle ere, der for noget merckelige sager begere at berettes, maa de bliffue berette, Eller oc effter predicken, om der skal predickes, Dog skal der være skinbarlig nødtørffthighed paa ferde, paa det at den menige Naduorde ey maa siunes at foractis der med.

Lige saa om somme søgne dage⁷⁶ fra ij eller iiij slet⁷⁷, naar det ringer, maa mand lige saa siunge iij eller ferre Afttensangs Psalmer, effter Antiphonis Tone, vndertagen nogen part aff den psalme Beati immaculatj.

Framdelis skulle Børnen siunge lectier for Capittet aff det gamble Testamente, med forskreffne begyndelse oc ende, saaledis, Lectio libri Geneseos capite primo etc.⁷⁸ Der effter Søgndagis Hymnen, Siden een Danske sang eller Magnificat⁷⁹ med et Antiphen, oc saa endis de liige som om morgenen.

Om hellige dagis afften, oc om hellige dage til Afttensang maa alle ting giøres oc wed den samme maade, Men da skal effter Lectierne siungis et Responsorium⁸⁰ med Gloria Patri, Siden Hymnen, Oc effter henne Magnificat med et Anthiphen. Paa det siiste Nunc dimittis⁸¹ for vden Tone, oc saa endis det lige som her tilforn.

Til Ottesang om Søndager oc hellige dage skulle for predicken siungis iij Psalmer eller ferre Oc tu parter aff Beati immaculati, med et Antiphen, Effter huilcke Børnene skulle, med medelmaade røst, foruden Tone, oplesse Catechismum, det er Børnelerdomen, Saa dog at Scholemesteren begiønder først paa huer part, Saaledis at siunge fore.

Først, Hæc sunt præcepta domini Dei nostri, Siden forfølge det Børnen langsommeligen, først een saa een anden, Ego sum Dominus Deus tuus, non habebis deos alienos.⁸²

II Scholemester, Hi sunt articuli fidei nostræ, Siden Børnen, Først een saa een anden, Credo in Deum patrem.

III Scholemester, Hæc est oratio dominica, Siden Børnen effter huer anden, Pater noster.

⁷³ Ostende nobis Domine misericordiam tuam: "Herre, vis os din barmhjertighed".

⁷⁴ Dominus vobiscum: "Herren være med jer".

⁷⁵ Benedicamus domino: "Lad os love Herren".

⁷⁶ Søgne dage: dage, hvor arbejde er tilladt; altså en ugedag, der ikke er søndag eller helligdag.

⁷⁷ Fra ij til iiij slet: fra 2 til 4 klokkeslæt, altså fra klokken 14 til 16.

⁷⁸ Lectio libri Geneseos capite primo etc.: "Teksten står skrevet i Første Mosebog kapitel 1, osv."

⁷⁹ Magnificat: Marias lovsang. Det Nye Testamente, Lukasevangeliet kapitel 1, vers 46-55.

⁸⁰ Et Responsorium: en svarsang.

⁸¹ Nunc Dimittis: Simons lovsang. Det Nye Testamente, Lukasevangeliet kapitel 2, vers 29-33.

⁸² Den efterfølgende "samtale" mellem skolemester og børn: Først "Dette er Herren vor Guds Ti Bud", så følger børnene efter i et roligt tempo én ad gangen: "Jeg er Herren din Gud. Du må ikke have andre guder". II Skolemesteren: "Dette er vor Trosbekendelse", så børnene, én ad gangen: "Jeg tror på Gud Fader den almægtige". III Skolemesteren: "Dette er Herrens Bøn", så børnene: "Vor Far, du som er i Himlene". IIII Skolemesteren: "Dette er indstiftelsen af dåbens sakramente, hvor Kristus befaler, at døbe i hans navn. Han siger", så børnene, efter hinanden: "Gå ud i hele verden, osv". V Skolemesteren: "Dette er skriftemålets løfte, brug og gave", så børnene: "Jesus sagde: du er Peter - og jeg vil give dig nøglerne til Himmeriget, og hvad du binder på jorden, skal være bundet i himlene, osv". VI Skolemesteren: "Dette er indstiftelsen af vor Herre Jesu Kristi legemes og blods sakramente", så børnene: "Vor Herre Jesus Kristus tog i den nat, da han blev forrådt, et brød, osv".

III Scholemester, Hæc est commendatio Sacramenti Baptismi, qua mandauit Christus, vt in ipsum baptizemur, dicens, Siden Børnen effter huer andre, lte in vniuersum mundum etc.

V Scholemester, Hæc est promissio, vsus et donatio Clauium Ecclesiæ, Siden Børnen, Ait Jesus, Tu es Petrus et super hanc petram etc.

VI Scholemester, Hæc est institutio Sacramenti corporis et Sanguinis domini nostri Jesu Christi, Børnen, Dominus noster Jesus Christus.

Effter denne børnelerdom maa Børnen, om saa got siunes, lese Lectierne, Effter lectierne, maa et responsorium siungis, oc Børnen maa siunge verset med Gloria patri, Siden Te Deum⁸³ laudamus, Oc endet effter sedwanen.

Om Søndager oc hellige dage skal alle ting giøris vdi afftensang, lige som om hellige dages afften, Men der som sangen forlengis mere end nytteligt er for predicken, der skee skal, Da maa Kirckeherr⁸⁴ handle med Scholemesteren, at hand forkortered.

Framdelis wille wy oc biude, at vdi Domkircker oc Clostere⁸⁵ skal alle ting ligesaa holdis med alle Guds tieniste, Oc ey de skulle lesse nogre prestatider, vden de Tempore, Oc flytelig wocte seg, at de io intet siunge, som kand wære den hellige schrfft emod.

Ja, her see Bispen eller Superintendens fliitelig til, at her intet andet skeer, eenten y Domkircker eller Clostere.

Wy wille lade dennom beschriffue en skick for seg sielffue vdaff den hellige schrfft, Huorledis de skulle siunge de vij Dags tider, Oc den lade trycke bag effter denne Ordinantz, At de aff Bibelen maa øffue seg vdi Guds ord.

Om messen [red.]

Huorledis Messen skal holdis y almindelighed for folcked, Di alle andre Alter messer afleggis aldelis, Oc alleniste een holdis, for dennom som seg wille lade berette, fordi Messen er dog intet andet, end Herrens Naduordis brug, til at trøste de skrøbelige samuittigheder Oc at forkynde Herrens død.

Saa skal der nu holdis en Høgmesse⁸⁶ om Søndagen for dennom, som wille berettis, vdi de wonlige Messeklæder, offuer et bret Alter, med wonlig kalck oc disk oc tende liuss.

Canicherne, oc synderlige de huess Domkircke icke er nogen Sognekircke, maa holde paa Latine een Søndags Messe, Dog om der er, som wille berettis.

Den tidende Messe, som kallis Canon, wille wy de skulle plat offuergiffue, oc saa maa de forkynde Herrens død.

Her skal man acte, at Pater noster oc Ordene, som liude paa Naduorden, bliffue læsde paa danske, saa wel i Domkircker som vdi andre, effter som det bliffuer dennom forskreffued.

Tieneren, som Messen skal holde, skal falde paa knæ for Alterid, oc wed seg sielff læsse Confiteor⁸⁷.

⁸³ Te Deum: salme, "O Gud vi love dig".

⁸⁴ Kirckeherr: sognepræsten.

⁸⁵ Ved reformationen tillod man, at munkene kunne blive boende i deres klostre til deres død (med undtagelse af tiggermunkene, der ved reformationen blev forbudt fuldstændigt).

⁸⁶ Høgmesse (højmesse): i den protestantiske kirke hovedgudstjenesten på søndage og helligdage, hvis hovedafsnit er dels prædiken og kirkebøn, dels nadver.

⁸⁷ Confiteor: syndsbekendelsen.

Saa skal hand oc bede for Ordsens framgang, for Kongen, oc Riget, det stund folcked siunger.

Siden skal hand forfølge Messen effter den wedtagne sed, Saa dog at hun icke bliffuer besmittet med noget ord, som liuder om offer eller gierning, som vdi Paffuens kircke er skied med misdyrckelse oc bespottelse.

Først, skal siungis eller læsses indgaangen, som kallis Introitus⁸⁸, Men icke nogen der icke tagen er aff den hellige schrifft, saa som de ere, der falde om Søndager, oc om Christi høgtiids dage, tagen vdaff Psalteren, Eller vdi den stæd nogre danske Psalmer, oc synderlig paa Landzbyerne.

Kyrie eleison ynder atskillige noder, effter tiidsens atskillighed, lige som her til dags haffuer wæred holdet, med den Engelske loffsang, Gloria in excelsis Deo⁸⁹, den presten skal paa latine eller danske begiønde, Oc siden skal kircken forfulged.

Saa wender hand seg til folcked, oc siger, Herren wære med eder, oc wender seg saa om igen oc læss Collecten⁹⁰, Men alt paa danske, oc den alleniste een, vden tiidsens nødtørffthighed esker end een, Oc folckid skal alt suare Amen.

Naar det er nu giord, saa wender hand seg atter igen til folckid oc læss Epistelen⁹¹ paa Danske.

Halleluia, som er en euig liud y den hellige kircke, skulle thu børn siunge, med versed, foruden den lange hale bag effter.

Siden i den stæd som mand pleyde at siunge Gralen⁹², maa siunges en dansk sang, tagen vdaff schrifften, eller oc en Grale alleniste med tu verss.

Alle Sequentzer⁹³ skulle lades tilbage vden i de iij Christi Hoffued høgtider, Fra Jul ind til Kyndermøsse, Grates nunc omnes, med sin danske sang derhoess, Nu lader oss alle tacke Gud wor Herre etc.

Fra Paaske oc ind til Pindztag Victime Paschali laudes⁹⁴, med sin danske Christ stod op aff døde. Oc Pindztag, Veni Sancte Spiritus⁹⁵, med sin danske sang Nu bede wy den Helligaand etc.

Nu wender hand seg til folcked igien, oc læss Euangelium paa danske, med denne begyndelse, disse effterfølgende ord etc.

Der nest vender hand seg atter til Alterid oc begynder, Credo in unum Deum⁹⁶ etc.

Der effter siungis paa Danske Wy troe allesammen paa een Gud etc.

⁸⁸ Introitus: indgangsbøn, der har form som en sang.

⁸⁹ Den Engelske loffsang, Gloria in excelsis Deo: englenes lovsang "Ære være Gud i det højeste".

⁹⁰ Collect: en bøn, som præsten under gudstjenesten læser foran alteret.

⁹¹ Epistelen: et afsnit af apostelbrevene i Det Nye Testamente, som oplæses ved gudstjenesten.

⁹² Gralen: gradualet. Var i den katolske kirke en vekselsang der adskilte forskellige dele af messen.

⁹³ Sequentzer (sekvenser): en lovprisning eller hymne, der i den katolske kirke fulgte efter gradualet i messen. I Kirkeordinansen bestemmes det, at disse skulle udelades, pånær de tre Kristi hovedhøjtider: fra jul til kyndelmisse "Grates nunc omnes", på dansk "Nu lader os alle takke Gud vor Herre"; fra påske til pinsedag "Victime paschali laudes", på dansk "Krist stod op af de døde"; pinsedag "Veni sancte spiritus", på dansk "Nu bede vi den Helligånd".

⁹⁴ Victime Paschali laudes: antifon, altså komposition af kirkelig tekst udført som vekselsang, til påske.

⁹⁵ Veni Sancte Spiritus: antifon, altså komposition af kirkelig tekst udført som vekselsang, til pinse.

⁹⁶ Credo in unum Deum: trosbekendelsen.

Her effter skal nu altid den wonlige predicken skee, oc naar hun er vde, ere der da de som wille berettis⁹⁷, saa berede seg tienerne brød oc win, efftersom de ere maange til som skulle berettis. Da skulle de samme giffue seg op til Alterid, mendene wed den høgge, oc Quinderne wed den wenstre side.

Naar tieneren er da rede, saa wender hand seg til folcked som wil berettis, oc skal gjøre en formaning til dennom om Sacramentet.

Naar den er giord, saa wender hand seg til altered, oc skal med høy røst paa danske siunge Lader oss alle bede, Fader wor etc. oc Chored suarer Amen.

Oc strax der paa begynder hand Testamentins ord, Men offuer alt paa danske, Oc strax paa ordene maa hand bequommelige opløffte, oc lade wnder dis tingre med klokken, som sed er, om tieneren saa tyckis.

Di her vdi skal den Christelig Friiholdes wed magt, Saa dog at folcked der om tilforne paa mindes, saa møget som behoff giøris, Saa skal her oc inted foruandles vden Superattendentens Samtycke oc befaling.

Naar Præsten vdschiffter brødet oc kalcken, da skal hand inted sige til dennom som berettis, effterdi det er alle folck offuerlydelig sagd, der det bleff wiidt.

Oc skal tienerne flitelig ligge wind paa, at de wide talled paa dennom som skulle berettis, saa at de icke nødis til at wiie tøsser⁹⁸.

Oc men folcked berettis, begynder Scholemesteren Jesus Christus er wor salighed, eller noget andet saadant.

Oc strax folcket er beret, saa skal sangen opholde.

Naar det er nu giord, saa wender seg præsten til folcked, oc siger, Herren wære med eder, Oc wender seg saa om igien oc læsser Collecten for een tacsigelse, oc folcked skal suare Amen.

Siden skal hand atter wende seg til folcked, Oc sige først, Herren wære med eder.

Der effter skal hand welsigne folcked med den welsignelse, som schreffued staar Numeri vi cap⁹⁹.

Herren welsigne deg oc beuare deg, Herren lade liusne sit ansigt offuer deg oc være deg naadig, Herren lette sit aasiun paa deg oc giffue deg fred.

Saa skal Kircken suare Amen.

Oc Scholemester skal begynde een kort Psalm paa Danske, oc der med bliffuer det vde.

Vnder dis føre seg tieneren wdaff Messeklæderne oc fli alt tingest sammen.

Falde saa atter paa knæ for altered, oc tacke Gud saa lønlig ved sig sielff.

Men naar der er ingen at berette, da skal der icke wiies Sacramentet, At wy icke falde atter igien i Sacramentens misbrug, brugendis det emod Guds befaling, Dog maa presten ligeuel forfølge Messen vdi een messe serck alleniste for vden hage¹⁰⁰, for een bogestoel oc icke for Altered, oc offuerspringe naduordens ord, ocsaa effter een sang eller tu læsse een Collect eller ij, Oc paa det siste welsigne folcked, som wonligt er.

⁹⁷ Berette: her, at modtage nadveren.

⁹⁸ Wiie tøsser: indvie (brødet og vinen) to gange.

⁹⁹ Det Gamle Testamente, Fjerde Mosebog (lat. Numeri), kapitel 6.

¹⁰⁰ Når der ikke er nadver, må brød og vin ikke indvies, men præsten kan fortsat fremsige nadverritualet i en messeskjorte, med uden messehagelen, en overklædning der blev båret ovenpå messeskjorten.

Vdi de store Christi Høgtider, som Jul, Paaske, pindzdag, Hellig Trefoldigheds Søndag, skal der siungis vdi Stederne Introitus (det er indgaang til Messen) paa latine, Gloria in excelsis, med Sequentier, de rette ere, Oc saa præfationes latinæ¹⁰¹, Huilcke tieneren saa skal begynde,

Dominus vobiscum¹⁰², Sursum corda¹⁰³ etc. Der nest Sanctus¹⁰⁴, oc saa Pater noster, med Naduordens ord, Men dennom altid paa danske maal, Paa det siiste Agnus Dei¹⁰⁵.

Men her raader tieneren dog sielff altsammen.

Huorledis til skal gaa med Predicken.

Fordi Euangelij Prædicken tien oss til at faa Guds aand oc den euige salighed, med huilcken predickerne sønderlig staa i Christi stæd, som hand sielff haffuer sagd Luce x. Huo eder hører, den hører meg¹⁰⁶, Oc der fore skulle de icke lade seg nøige med, Huilckelunde det kommer frem, men med retskaffenhed skulle de bequommelige forfølget, som et Guds Ord, oc framsiget som aff Gud, oc vdi Guds asiun wed Jesum Christum, at de vdi ingen maade forkrencket enten med tilleg eller fraategt.

Først skal hand da, som prædickendis vorder, formane folcket til at paakalde Guds Hielp, Dernest skal hand fortellie Texten som skal forklares, oc siden vdlægge hende, Oc ey skal hand forleng sin prædicken offuer een tyme.

Icke skal hand helder staa oc sige huad hannom lyster sielff, Men huad der hører til sagen skal hand paaminde med klare oc welforstandige ord.

For alle ting skal hand affholde seg fra allehaande skiendsel oc forhonelse, Saa at hand ingen rører wed naffn. Alleeniste skal hand straffe synden i almindelighed, oc saadant som hand haffuer hørt oc wed foruist, Huad hand intet haffuer hørt tale om, det skal hand tide.

Icke skal hand helder hadskelig lade ilde paa Papisterne¹⁰⁷, med mindre end hand der til trengis aff paamindelse oc exempel.

Naar predicken er nu wde, saa skal da Predicanten atter tilraade folcket at bede for det andelig oc werdzlig liffs nødtørfftighed, oc alt det behoff giøris, Oc aller mest for wor naadige Herre oc konning, At Gud oss wil wed hannom beskierme, oc giffue det hellige Euangelio sin rette framgang, At wi vnder hans naade med fred maatte kunde forfremme Guds ære.

Saa skal da den menige kircke bede Pater noster.

Naar den er wd beedt, Saa skal Scholemesteren begynde een danske sang, sønderlig for fred, oc med den heele meenhed siunge den wd.

Eller om der er nogen synderlig nød for hende, da siunges een psalme, at Gud den oss naadelig fra wender, Eller lesses Letanier¹⁰⁸, oc siden en Collect, som liuder om samme nødtørfftighed, Oc suare seg folckit der til Amen.

¹⁰¹ Præfationes latinæ: den latinske indgangsbøn.

¹⁰² Dominus vobiscum: "Herren være med jer".

¹⁰³ Sursum corda: "Opløft jeres hjerter".

¹⁰⁴ Sanctus: "Helligsangen".

¹⁰⁵ Agnus Dei: "O, du Guds lam".

¹⁰⁶ Det Nye Testamente, Lukasevangeliet kapitel 6.

¹⁰⁷ Papisterne: nedsættende betegnelse for tilhængere af paven og forståelsen af ham som guds stedfortræder her på jorden, altså katolikkerne.

¹⁰⁸ Letanier (litanier): bøn udført som vekselsang mellem præst og menighed.

Siden følger formaningen, som tilforne er hørt, vdi messen.

Her skal mand nu acte, at de wonlige Letanier skulle y det mindste siungis een sinde om wgen effter prædicken, Huilcken dag sogne præsten wil.

Om Søndagen vdi Stæderne skal altid predickes det wonlige Søndags Euangelium vdi Ottesang aarlig om morgenen aff Capellanen¹⁰⁹ oc ynder Messen aff Sognepræsten.

Men effter maaltid¹¹⁰ Børnelerdom altid for de wnge saa wel som de gamble, Først Budordene, Der nest Troens artickler, Siden Pater noster, Oc paa det siste hurledis Sacramenterne er indskickede oc brugis skulle, Saa dog at der stædtze huersinde een punct fuldendis, Oc altiit i enden skulle de følge een wiss oc endrectig wdtydning, lige som hun staar vdi Lutheri lille Catechismo.

Icke skal oc nogen der beuse sin wiisdom oc skarpsindighed, men alle ting skall hand her giøre til Kirckens opbyggelse, paa det der maa altid høres alt det samme aff alle, oc folcked maa dis wissere vnderuiises aff lerdommens endrectighed. Men al den stund een partis artickle forklaris, huer for seg, da skal altid den samme heele part med alle sine artickler fortellies, Dog saa langsommelig, at wnge folck med alle andre maa tidendis hoess seg sielff kunde følge med, oc saa skal huer part wed sin synderlig maade begyndis, oc endis med den tale som der tilhører, den ene saa wel som den anden. Oc strax samme Børnelerdom i alle sine parter er saaledis end, saa skal mand altid tage først paa igien.

Tøsser om vgen skal i det højeste predickis i Stæderne om Onsdagen oc Fredagen, Men naar obenbare nødtørffthighed seg begiffuer, da kan mand wel tage de tu dage til.

Oc ey skulle der andre Bøger predickis end de som ere lette oc nyttelige, saa som Søndages Epistler eller noget saadant, Med huilchet mand kand formane folcket til sand pønitentz, sand Gudfryctighed, ret tillid til Gud, oc sande gode gierninger.

Di Troen kand icke være ret foruden pønitentze, Icke heller pønitentze foruden Troen, Oc de tu wil Christus haffue bode prædickede tilsammen, Luce xxiiij¹¹¹.

Men dog laste wy icke, at der ocsaa i de stæder, hur som møget folck er, oc daglige prædickes aff andre bøger, der som det ellers forhandles, som kand være til opbyggelse.

Paa Landzbyerne skal oc lige sammeledis altid om Søndagene prædickes det wonlige Euangelium een halff time, oc den anden halff time skal brugis til at forklare Børnelerdom vdi, Oc der som nogre aff de, nu ere sogne præster paa Landet, kunde icke ret predicke det Gud til hører, da maa de aff danske Postiller¹¹² læsse ord fra ord for sine folck, bode Euangelij wdleggeninge oc Børnelerdoms forklaringe, Dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff, At de ey tage nogen aarsage til lisenhed¹¹³, aff det som saa til nogen tiid offuerbæris med dennom i kierlighed.

Huer Søndag skulle Landzpresterne forklare een artickel aff nogen part vdi Børnelerdom. Oc all den stund de duellie vdi een part, da skulle de oc saa (som førre er sagd om Kiøbstæderne) altiit fortellie den hele part, Som naar de ere vdi Budordene oc haffue et at forklare, Da skulle de ligewel oplæsse alle de andre,

¹⁰⁹ Capellan: en hjælpepræst, der bistod sognepræsten i hans arbejde.

¹¹⁰ Effter maaltid: efter frokostmåltidet, altså om eftermiddagen.

¹¹¹ Det Nye Testamente, Lukasevangeliet 24.

¹¹² Postille: prædikensamling over bibelske tekster, der anvendes ved gudstjenesten året igennem.

¹¹³ Lisenhed: magelighed.

endog der saa til forklaring icke flere vdlegges end det ene. Oc lige sammeledis i troens artickler oc Pater noster.

Oc saa beskedelig skulle de oplæsse samme artickler, at huer aff bondefolcked kand saa tidendis wed seg sielff tellie dennom effter.

Men huer part aff samme Børnelerdom skulle de alle tiid med saadan een visse oc kort vdlegning beslutte, som der staar i Lutheri lille Catechismo, De skulle oc icke giøret anderledis end saa, Oc alle tiid skulle de begynde oc ende huer aff disse sex parter (som Børnelerdom indholder) med nogen merckelig begyndelse oc ende, oc det skal ware altiid. For huess skyld samme Børnelerdom oc skal begyndis paa nye, strax effter hand er een sinde endet.

Effter predicken skulle predieckanterne tencke til at lade altiid skee bøner, for wort Herskab, for den almindelig nødtørffthighed oc det reene Guds ordz frij framgang, Saa at huer mand aff ganske hierte oc how beder Gud med een Pater noster.

Paa det siste skal der siungis een danske sang, eller de wonlige Letanier, med een Collect, om den menige nødtørffthighed det saa kreffuer.

Moed de iij¹¹⁴ Christi største Høgtider, Jule afften, Paasche afften oc Pindz afften til afftensang, skal prædicke fierde parten aff en time, Men det wille wy at skulle skee alleeniste vdi Kiøbstæderne, Oc paa de samme Høgtider iij dage omkring, oc saa effter middag skal mand prædicke om Høgtiden.

Paa de andre Høgtider, som er Nyt Aars dag, Epiphaniæ, som kallis Hellige tree Kongers dag, Kyndermøsse dag, Marie bebudelses dag, Wor Herris Himmelfars dag, Mariæ besøgelses dag, Sanct Hans Baptistes dag, Sanct Michels dag, oc alle Helgens dag, skal der prædicke alleeniste om dagen, oc intet om afftenen til forn, vden mand wil.

Di fleere Høgtider holde wi icke end disse samme, med Søndagene.

Nogre sønderlige prædicke falde om Aaret, som S. Staphens dag¹¹⁵, da skal der prædicke om Diaconer¹¹⁶, oc der hoess tales om Sancti Laurentzes¹¹⁷ exempel, at folcket maa indgrundis een merckelig omhyggelighed for de Fattige.

Paa S. Hanses dag¹¹⁸ som falder tredie Jule dag, om atskillige kald, At huer acter sit kald, oc lader seg saa være befallet, at hand icke det forlader.

¹¹⁴ iij: 3.

¹¹⁵ S. Staphens dag: Sankt Stefans dag, den 26. december. Opkaldt efter Stefanus, der var en af den første menigheds syv diakoner (jf. note 116), og anses for at være den første kristne martyr.

¹¹⁶ Diacon (diakon). I den første kristne menighed omkring Jesus indstiftedes syv diakoner, her i betydning fattigforstandere. I oldkirken betegner ordet diakon et særligt embede, der udførte praktiske opgaver: assisterede ved nadveren, fordelte almisser til de fattige osv. I den katolske kirke henviser diakon til embedsordenen under præsterne. Flere protestantiske kirker bevarede betegnelsen diakon, i Danmark som degne under sognepræstens tilsyn, der udførte sjælesorg, undervisning, pleje af syge og gamle og anden social forsorgstjeneste.

¹¹⁷ Sankt Laurentz (sankt Laurentius): katolsk helgen, der levede i det 2. årh. e.v.t. og var en af Roms syv diakoner. Laurentiuskulten var udbredt i Norden.

¹¹⁸ S. Hanses dag: Sankt Johannes dag, den 27. december. Johannes var en af Jesus 12 apostle, de tidligste kristne forkyndere.

Den Søndag Esto mihi¹¹⁹, det er Fastelagens Søndag, skal læsis det Euangelium Matthæi iij¹²⁰ om wor Herris Jesu Christi Dob, oc den dag skal forklaris alt det Dobsens Sacramente haffuer paa seg.

Skiertorsdag¹²¹ skal forklares Christi Legoms oc Blods Sacramente, Oc der som nogen da wil lade seg berette, da skal alle ting med sang oc læsning gaa til effter Søndagens skick oc wiiss.

Aleeniste skal folcket flitelig der paamindis, at mand ey den tiid tager Sacramentet aff blote sedwaane for tiidens skyld.

Oc om afftenen skal der oc tales noget om den fode tuet¹²², Huorledis Christus toede¹²³ disciplernis fødder, oc saa om den banghed, hand følede vdi yrtegaarden, før end hand gick til døde.

Langfredag¹²⁴, om morgenen effter Børnesang, naer det menige folck haffuer wdsiunget den danske sang tilsammen, Saa skal Predicanten opstige oc oplæsse den heele passz, stycke effter andet, lige som hand er sammen schreffuen vdaff de iij Euangelister¹²⁵, wed Docter Hans Pomer¹²⁶, ind til opstaandelsens Historie.

Oc begyndis saa, Dette er wor Herris Jesu Christi pines Historie, som hun er vdaff de iij Euangelister opschreffuen.

Der wor Herre Jesus Christus haffde effter Naduorden tacket, da gick hand hen offuer den beck Cedron etc.

Der effter maa hand paa en halff time wiise folcket Hans Pinsels brug, oc siden effter maaltid wider forklare de andre stycker i Passen etc.

Der som oc nogen begiere at berettis paa samme dag, saa lade seg berette, Men al den part aff Messen, som wonlig er for predicken, maa bestaa seg, Saa at mand begynder effter predicken paa formaningen, Oc lader Pater noster følge strax effter.

Den Søndag, Quasi modo geniti, nest effter Paasche¹²⁷, aff den orsage, som Euangelium Joannis xx¹²⁸ giffuer, skal predickes om den hellige kirckes nøgler, mact oc myndighed.

Sanct Hans Baptistes dag¹²⁹ skal mand prædicke om Gudz ordz liudelig prædicken, emod hine giendøbere, som praale saa fast med det Prophetische ord, Erunt theodidacti¹³⁰, At huer skal læris aff Gud sielff, oc der med foracte den mundelig prædicken oc legge alle Scholer øde, At mand dog icke lader historien om S. Hans staa til bage, Huilcken ey kand med een prædicken wel endis, Om hans vndfangelse, fødzal, prædicken, oc halshugelser Di kand der bliffue noget bestaaende til een anden sinde, Oc saa maa der wel paa samme dag siungis Psallite regi¹³¹ etc.

¹¹⁹ Esto mihi: fastelavnssøndag, falder syv uger før påske. Fastelavnssøndag havde navn efter søndagens latinske indgangsbøn.

¹²⁰ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet kapitel 3.

¹²¹ Skærtorsdag, påskens første dag og dagen før langfredag, hvor Jesus korsfæstes. På denne dag indstiftede Jesus ifølge Bibelen nadveren og vaskede sine disciples fødder rene – heraf kommer navnet "skær", et gammelt nordisk ord, der betyder renselse.

¹²² Fode tuet: fodtvætning, altså fodvaskning.

¹²³ Toede: vaskede.

¹²⁴ Langfredag, påskens anden dag, og dagen hvor Jesus korsfæstedes.

¹²⁵ De fire evangelister: Markus, Matthæus, Lukas og Johannes, hvem Det Nye Testaments fire evangelier tilskrives.

¹²⁶ Johannes Bugenhagen (jf. note 9), også kaldet Doktor Pomeranus, heraf Hans Pomer.

¹²⁷ Quasi modo geniti: den første søndag efter påske. Opkaldt efter søndagens latinske indgangsbøn.

¹²⁸ Det Nye Testamente, Johannesevangeliet kapitel 20.

¹²⁹ S. Hans Baptistes dag: Johannes Døberens dag (Sankthans), den 24. juni.

¹³⁰ Erunt theodidacti (græsk): "De er oplært".

¹³¹ Psallite regi nostro, psallite: latinsk salme, der handler om Johannes Døberen.

Alle helgens dag¹³² skal der predickes om den rette Christelig tro, som Guds helgen haffde, oc huorledis mand dennom skal effterfølge, At den hellige kircke maa forstaa, huorledis helligen maa gudeligh hedris foruden paa kald oc all wrang dyrckelse.

Sant Michels oc alle Englers dag¹³³ skal skee een almindelig tacksigelse for al den grøde mand haffuer det aar faaed, Oc for een tacksigelse skal der med hiertens gudelighed siungis strax effter predicken aff den heele meenhed: Te Deum laudamus¹³⁴ etc.

Saa skal der den heele Dag bode om morgenen fore middag, oc effter maaltid predickes om Englerne, huad gaffn wy haffue aff deris tieniste, Oc hui mand maa wel altid tacke Gud.

Om Hellige dages hold.

Di her maa holdis sønderlige hellige dage, icke for dagenes egen skyld, men paa det at ordet maa bliffue predicket, oc at alle stycker, de Euangelium indholder, maa til gaffn bliffue forklarede etc.

Ingen Hellige dage (som førre er sagt) tage wy wed vden de wonlige Søndager, at folck een sinde om vgen maa huile seg aff arbeide, høre Guds ord, anamme Sacramenterne almindelig med huerandre, bede om all nødtørfftighed, oc tacke Gud for sine welgierninger.

Tree Christi Hoffued høgtider vdi iij samfelde dage holde wy for Christi Histories skyld hellige.

Desligeste Nytaars dag, Hellig tree Kongers dag¹³⁵, Kyndermøsse dag¹³⁶.

Mariæ forkyndelses dag¹³⁷, Oc der som den samme falder y dimmel vge¹³⁸, da skal hand holdes Palme løffuerdag¹³⁹ effter gammel sæd.

Wor Herris Hemelfardz dag¹⁴⁰.

Mariæ Besøgelsis dag¹⁴¹ med sit wonlige Euangelio, Men Epistelen skal lesses aff Esaiæ Prophetie Cap. xi.¹⁴² Der skal wdgaas een quist etc. Oc endis der, Oc hans Leyersted skal worde hederlig etc.

Sanct Hans Baptistes høgtiid.

¹³² Alle helgens dag, 1. november. I den katolske kirke dagen hvor man ærer helgene. I den danske, protestantiske kirke en dag, hvor man ærer og mindes de døde.

¹³³ Sant Michels oc alle Englers dag: Sankt Mikael's dag eller Mikkelsdag, 29. september. Tidligere dansk helligdag til ære for ærkeenglen Mikael.

¹³⁴ Te Deum: salme, "O Gud vi love dig".

¹³⁵ Helligtrekongersdag, 6. januar. Dagen, hvor de tre vise mænd ifølge Bibelen fandt frem til Jesusbarnet, og som afslutter julen.

¹³⁶ Kyndermøssedag: Kyndelmisse eller Mariæ renselsesdag, 2. februar. Falder 40 dage efter Jesus fødsel, på dagen hvor Jesus ifølge Bibelen for første gang blev vist frem i templet. Dagen markerer desuden lysenes komme, da den falder halvvejs gennem vinteren.

¹³⁷ Mariæ forkyndelses dag: Mariæ bebudelsesdag, 25. marts. Markerer den dag, hvor ærkeenglen Gabriel ifølge Bibelen forkyndte for Maria, at hun ville blive gravid og føde Jesus.

¹³⁸ Dimmelugen: den stille uge før påske, hvor man dæmpede kirkeklokkeringningen ved hjælp af dimler, træknabler.

¹³⁹ Palme lørdag: lørdagen før palmesøndag. Palmesøndag er søndagen før påske og markerer dagen, hvor Jesus ifølge Bibelen red ind i Jerusalem på et æsel, mens jøderne hyldede ham som en konge, ved at vifte med palmegrene.

¹⁴⁰ Wor Herris Hemelfardz dag: Kristi Himmelfartsdag, falder 40 dage efter påskedag. Markerer dagen, hvor Jesus ifølge Bibelen 40 dage efter sin opstandelse tog sine disciple med ud af Jerusalem, tog afsked med dem, og steg op i himlen.

¹⁴¹ Mariæ besøgelsesdag, 2. juli. Tidligere dansk helligdag, der blev afholdt til minde om den dag, hvor Maria ifølge Bibelen besøgte den gravide Elisabeth, der siden skulle føde Johannes Døberen.

¹⁴² Det Gamle Testamente, Esajas Bog kapitel 11.

Sanct Michels dag for een tacksigelse.

Oc alle Helligen dag.

Apostlers dage skulle aff predickestolen forkyndis, Oc med Sanctæ Mariæ Magdalenæ¹⁴³, oc Sanct Laurentzis dag¹⁴⁴ opsettis til deris neste effterfølgendis Søndager. Sanctæ Mariæ Magdalenæ dag maa wel siungis den Sequentze, Laus tibi Christe¹⁴⁵ etc.

Dog skal der paa samme Søndager alting lessis, siungis oc predickes, effter som der om Søndagen falder, At der alleniste bag vdi Predicken paamindes, om der er noget wist oc sandrue om dennom vdi schrifftten, der mand kand tage efftersiun aff, til at tro Gud, elske sin neste, oc taalmodelig bære det hellige korss.

Men huor som skeer daglige predicken, der maa det wære friit at forhandle samme Euangelium eller historie paa samme dag, som hun falder.

Huorledis Doben skal tilgaa,

Di Doben er dog een besegling paa de støcker, huilcke wy tro om Christo, Ja een pact, den Gud haffuer giort med oss vdi Christo, styrckendis troen oc bemerckendis pønitentz, huilcken kreffuer et Christelig leffned.

Børn skulle døbes med Dansk læssning, oc vdi den samme font, som seduane er, De skulle blotis oc saa iij sinde offuer øses med wand, Dog skal mand giffue skøde paa deris førlighed, om det er saa i tiiden, at de oc taaled at bares, Di mand søger med Doben børnsens welfart, oc icke deris forderffuelse. Saa skal nu Døbefaderen adspørge fadderne, huess barn det er, oc om det er hiemme døbt. Der som hand hører da, at det er rettelig døbt, da skal hand ingelunde døbet igen, Effterdi der er icke vden een Dob til, Ephes. iij.¹⁴⁶ Alleeniste skal hand da opregne troens articler, lesse Euangelium Marci¹⁴⁷, oc bede Pater noster.

Siden skal hand sige til dennom, som neruerendis ere, oc sønderlig til fadderne, huilcke barnsens foreldre der til bede skulle, Oc saa siden det er døbt, om de kunde icke saa fage tilforn komme wedⁱⁱⁱ:

Kyære Brødre oc søstre, dette barn er nu døbt, oc haffuer allerede den hellige aand med synders forladelse, Derfor wille wy icke døbet igen, At wy ey bespotte oc forhøne den helligaand, Huilcket i Faddere skulle winde saa som witnesbyrd for alle andre, Oc tacke wor Herre oc Gud, som det haffuer taget til naade wed Christum.

Siden skal hand sige til barnet: Herren beuare bode din indgang oc din vdgang fra nu oc indtil euig tiid.

Fadderne suare Amen.

Oc bede saa den siste bøn, som lessis sist i barne dobet, Den allemectiste Gud oc vor Herris Jesu Christi Fader etc.

Paa det siste skal hand med faa ord tale Fadderne til, At de her om skulle allewegne bære witnesbyrd, Oc der som det saa hende seg, at forelderne til barnet døde, de da wille (saa møget som dennom er muligt, om de der ere neruerendis til stede) wære samme barn i foreldernis stæd i de erinde, som saligheden er anrørendis.

Men der som barnet icke er døbt, eller der tuiles (som wel offte skeer) paa barnsens dob (Di Dob skal icke med wilkor haffue wæring hoss oss vdi Kircken, som mand pleyer at sige, Estu icke døbt, da døber jeg deg)

¹⁴³ Sankt Maria Magdalenes dag, 22. juli. Dag til minde om Maria Magdalene, ifølge Bibelen en af Jesus ledsagere.

¹⁴⁴ Sankt Laurentzs dag, 10. juli. Om Laurentius, jf. note 117.

¹⁴⁵ Laus tibi Christe: latinsk påskesang på vers.

¹⁴⁶ Det Nye Testamente, Efeserbrevet kapitel 4.

¹⁴⁷ Det Nye Testamente, Markusevangeliet.

Da skal der først giøris een formaning til fadderne som der staar hoess, at de maa bliffue paamindte om dobsens ypperlighed, oc saa skal dennom formanet, at de acte paa huad der nu sigis.

Saa skal hand begynde, Far her vd du wreene aand etc.

Naar Doben er da skeed, saa skal atter een formaning giøris til fadderne effter seduanne, At de maa wide huad de ere barnet plichtige, om det hender seg, at forelderne dø, førre det kommer til skeels alder¹⁴⁸, At de da oplære det i børnelerdommen, Om de ere der tilstede, at det maa, naar det opwoxer, bliffue wed Christum, lige som det wed Doben er indpodet vdi hannom.

Huorledis Affløsning¹⁴⁹ skal tilgaa, Di den fører een syndere (om hand ellers troer) igien til den pact, vdi Doben bleff giord.

Ingen skal affløses, vden hand aff synders weyerkiendelse begierer affløsning, Der fore skulle Sognepresterne vdi Stederne være til stede i Kircken om løffuerdagen vnder afftensang, Men paa landz byerne før end Messe holdis om Søndagen, oc lade seg finde redebon¹⁵⁰ for alle de schriffte wille oc berettis.

Den, som skriffter skal giøre skrifftefaderen regenskab paa sit leffned, oc enten i almindelighed bekende seg een Søndere, eller oc weierkende noget, det hand haffuer forsømmet vdi sit kald, Eller om samuittigheden noget nagger, da skal hand det sige fram, Ellers kreffues her icke alle sønders opregneelse oc huers i seer, men at mand nogle forteller, det kand saare quegne¹⁵¹ samuittigheden.

Men her maa alt tieneren være fornumstig oc skiødsom¹⁵² oc aff Guds ord føre lægedom til synden, huer som hun er til.

Oc saa løse hannom aff med handz paaleggelse, vden hand finder hannom at være bandset¹⁵³ oc icke endnu forligt med den hellige kircke igen.

Der effter om hand wil berettis, skal hand flitelig atspørgis, huad forstand oc mening hand haffuer om Herrens naduorde, Om hand oc forstaar, huad Herrens naduorde er, oc huad nytte hand haffuer med seg, oc for huad sag hand begierer at brugen, Oc om hand haffuer vdi Christi Schole saa yderlig forbedret seg, at hand wed at opregne de x bud¹⁵⁴ oc andet, som hør til Børnelerdomen.

Dersom hand det icke kand, da bliffue seg paa denne sinde, som den der haffuer icke brøllups kleder¹⁵⁵, wdluct aff Naduordens dielactighed.

Dog skal dette saa vnderuises hannom aff præsten i det lønlige skrifftemaal, at hand saa skal holde seg fra Sacramentet, indtil hand retter seg, eller lærer noget bedre, Paa det hand ey skal komme i noget ont røctte, der som hand for altered saa obenbarlig foruiises.

¹⁴⁸ Skeels alder: alder, hvor man er voksen og moden nok til at træffe beslutninger, tage ansvar for sine handlinger m.m. Ofte konfirmationsalderen.

¹⁴⁹ Afløse: give syndsforladelse.

¹⁵⁰ Redebon: parat og villig til at gøre noget.

¹⁵¹ Quegne: oplive, vederkvæge.

¹⁵² Fornumstig oc skiødsom: fornuftig og indsigtfuld.

¹⁵³ Bandset: udelukket fra kirken og dens sakramenter.

¹⁵⁴ De x bud: de 10 bud.

¹⁵⁵ Henvisning til Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet kapitel 22 vers 1-14, hvor Jesus i en lignelse beskriver himmerige som en konge, der inviterer til bryllup, og hvor en, som ikke har bryllupsklæder på, altså en, der ikke er udvalgt, forvises fra festen.

Der skal ingen manddrabere faa affløsning, før end hand bliffuer forligt med saguolderen oc faar fornøget bode Herskab oc sagwolderne, møget mindre skal saadan een giffues breff oc giøres tryg, vden saguolderens oc Herskabs samtycke. Men her med schriffue wy nødtørfftheden ingen Regel fore, Di hun haffuer ingen low.

Men den som effter saadan mandslet¹⁵⁶ er bleffuen med herskab oc hans wenner, som drebt er, forlict, Da skal hand effter gammel seduane tage nogre til seg aff syne kyndynge oc wenner, oc gaa saa om Søndagen til hannom, som er Sognepræst der samme steds, Oc der strax effter predicken fore høige Alter giffue obenbare sin anger oc ruelse til kiende for alle.

Naar Sognepræsten hannem saa haffuer hørd, Da skal hand formane den heele kircke til at bede for hannom, trøste hannom med det hellige Euangelio, oc saa affløse hannom.

Liige i samme maade skulle oc de som ligge hoes deris egen neer slect¹⁵⁷, oc saa maange som med obenbarlig laster haffuer obenbarlige fortørnet den hellige Kircke, giøre obenbare pligt.

Begiere de da aluorlige oc aff hiertet at affløses, da maa de faa affløsning obenbare oc bliffue forligte med meenheden den hellige Kircke.

Fordi de synder som witterlige ere¹⁵⁸, de skulle obenbare med affløsning forladis, Men de som lønlige¹⁵⁹ ere, dennom maa mand oc lønlige affløse.

Her skal mand dog intet forsømme hoes dennom, som ere dømpete til døde oc skulle affliffues for deres misgierninger, dennom skal giffues affløsning, oc saa desligeste Sacramentet, om de det ere begierendis.

Huorledis mand skal berettes¹⁶⁰.

Di denne beretning er de tro Christnes stadfestening, ia, sandelig et pant, huilcket oss giffuer vitnesbyrd oc wished, at wy skulle faa de stycker, huilcke oss loffues y Euangelio, som er Synders forladelse, retferdigheds tilregnelse oc det euige liff.

De som wille da berettis oc anamme Sacramentet, de skulle alle wegne anammet wnder begge parter¹⁶¹.

Oc der som nogre er skrøbelige i troen, saa at de icke tørre saa anammet, eller oc at de ere icke endnu saa wittige¹⁶², de kunde io wel paa iij Maanedz tiid aff flitige oc fromme predickere lade seg saa møget vnderwise vdi Christi indskick, at de oc kunde faa willie til saa at anammet, sønderlig naar di see exempel aff andre Christne. Der som de da icke wille høre, da kand mand icke dømme dennom for skrøbelige eller wanuittige, men at være forherdede oc genstridige mod Christi indskick.

Til den hellige samquem (huilcken hører alleeniste de Christne til) skal ingen tilstædis, med mindre end de haffue lad seg op for tieneren oc haffue bedet hannom om at bliffue berette. Icke skulle helder alle de, som bede der om, til lades, før end de haffue giort skiel for¹⁶³ seg oc for deris tro, Oc suaret til de spørgsmaal som giøris til dennom om Naduorden, Vden mand dog kiender dennom at være skickelige oc retskaffne nock.

¹⁵⁶ Mandslet: drab.

¹⁵⁷ De som ligge hoes deris egen neer slect: de som begår incest.

¹⁵⁸ Witterlige ere: offentligt kendte.

¹⁵⁹ Lønlige: hemmelige, skjulte.

¹⁶⁰ Berette: modtage nadveren.

¹⁶¹ Anammet wnder begge parter: modtage både brød og vin.

¹⁶² Wittig: oplyst, klog.

¹⁶³ Giort skiel for: gøre rede for.

Ja der som de end fulduel wide at suare, da skal der dog giffuis act paa deris sæder¹⁶⁴, om de icke ere dannede effter forstanden, da skulle de holdis fra Sacramentet. Dog skal det skee i lønlike schrifftmaal, som førre er sagd.

Saa skal her nu først ingen tilladis til denne hellige delactighed, aff dennom som tro, de seg icke haffue for Kirckens tienere til kiende giffuet.

Der nest oc ingen aff dennorn, som haffue ladet seg offuer høre, oc kunde icke suare til det, de atspørgis.

Desligeste ey heller nogen aff de forhørde, som icke lader med følge vdi sit leffnet det, hand haffuer i offuerhøring bekiend, oc der hand giffuer seg vd fore.

Di skal mand nu holde disse effterschreffne fra denne deelactighed i det hellige Sacramente.

Først de som obenbare ere bandsette oc icke affløssde¹⁶⁵ igien.

II De som forherdelig henge wed nogen witterlig ketterij¹⁶⁶.

III Affsindige mennisker oc wfornumstige børn.

IIII Saa maange som hordtryckelige¹⁶⁷ leffue wdi nogen obenbare laster, som hore karle¹⁶⁸, Skjørleffnere¹⁶⁹, Aagerkarle¹⁷⁰, Slømmere¹⁷¹, Skiendgeeste¹⁷², woldzmend, Oc aller mest Gudz ordz forhaanere oc foractere, de som obenbare oc foruden all Guds frøcth saa synde, oc berømme seg dog møget med store ord aff Euangelio.

Wdi een sum, er dette meningen, at de Christi discipler, som seg haffue beteed for kirckens tienere, haffue ladet seg offuerhøre oc bekiend sandhed, Oc haffue her til beuiist bekiendelsen med deris leffnet, oc saa haffue foed affløsning, Oc ey ere bleffne forskodne, de maa lade seg berette, oc gaa frem, mendene først, oc saa quinderne.

Oc saa skal der affkyndis altiid huert aar tøsser¹⁷³, huilcke seg skulle vndholde fra Alters Sacramente, Palme Søndag, oc fierde Søndag y Aduent.

Huorledis mand skal samele folck vdi Ecteskab.

Med Ecte personer paa Ecteskabs wegne haffue Guds ordz tienere intet at skaffe¹⁷⁴, vden at giffue oc wiie dennom tilsammen, oc at wnderrette deris bekumrede samuittigheder. Alt andet hører werdzlig øffrigheid till.

¹⁶⁴ Sæder: adfærd, livsførelse.

¹⁶⁵ Bandsætte og afløse. Bandsat: udelukket fra kirken og dens sakramenter. Afløse: give syndsforladelse.

¹⁶⁶ Ketterij (kætteri): religiøs praksis eller overbevisning, der går imod den officielle troslære, her altså protestantismen.

¹⁶⁷ Hordtryckelige: hårdnakket.

¹⁶⁸ Horkarl: en mand, der bedriver hor, altså har seksuelt samkvem udenom ægteskabet.

¹⁶⁹ Skjørleffner: en person, der lever et seksuelt umoralsk liv.

¹⁷⁰ Aagerkarl: en person, der udlåner penge til en meget høj rente.

¹⁷¹ Slømmer (slemmer): drukkenbolt.

¹⁷² Skiendgeest: uromager.

¹⁷³ Huert aar tøsser: to gange om året.

¹⁷⁴ Intet at skaffe: intet at gøre, ingen opgave.

Der skal ingen giffues tilsammen vdi Ecteskab mod forbud, vdi de forbødne led¹⁷⁵, Icke helder de som lønlige emellom seg sielffuer haffue troloffued seg sammen¹⁷⁶, foruden deris willie, huilcke de ere vndergiffne, Eller de som icke ere tilforne een sinde oc anden obenbare forkyndte wdi kircken, oc med een almindelig bøn haffue ladet seg hielpe hoess Gud.

Men huor som tho nu ere, der ingen hinder er hoess i disse eller andre maade, de maa vdi Kirckens næruerelse, effter Landzens wedtagne sæd, aff Kirckens wedtagne tienere lade seg samble, effter den skick oc maade, som staar i Docter Morthens lille Catechismo.

Saa skal nu effter denne dag intet Ecteskab tilstedis vdi det tridie led, Paa det der maa holdes den høffueskhed oc naturlig blysomhed til slekten, som her til dags aff wore forfædre haffuer wærid holdet.

Huorledis Kirckens tienere skulle tilskickis.

Fordi Præste Ordening er inthet andet end een skick vdi Kircken, at kalde nogen til at tiene vdi Guds ord oc Sacramenter, Di ingen skal aff seg sielff, vden hand bliffuer loglig kaldet, vnderstaa seg den tieneste wdi Kircken, eller indtrente seg y nogen sogen.

Saa maa nu alle præster vdi huert herrit¹⁷⁷ eller leen¹⁷⁸ med deris Superintendent wduelie seg een aff predicanterne, huilcken de acte duelig der til, huad helder hand boer vdi Kiøbsted eller paa landzbyen, til at være een prouist¹⁷⁹ offuer præsterne oc Kirckerne vdi herredet.

Naar mand behøffuer da een tienere vdi nogen Kircke, da skal der, før end nogen wduelis, fliitelig bedis om hannom, effter Christi eget ord oc exempel.

Siden skulle de bæste aff Kircken, huilcke det samme behøre, paa den menige Almoes wegne, med Prouisten, wduelie seg den de acte bequem der til, den kircken kand med et got rycte om et got leffnet oc gode seeder forschriffue til Superattendenten offuer samme sted, Saa skal kircken med schriffuelse forskicke hannom til Superattendenten, oc der lade hannom forhøres om syn lærdom oc forstand.

Men huor som nogre ere, de rettighed haffue aff Arrildz tiid¹⁸⁰ at forlene nogre kircker som sande Patroner¹⁸¹ der til, Oc pleye at keyse¹⁸² sognepræster eller predickere der til, oc dennom for Bispen indføre, Der skal Kircken dennom bede om een mand, huilcken hun acter at være bequem, at de saa kunde indføre den samme for Superattendenten.

¹⁷⁵ De forbødne led: de slægtsled, med hvem, man var for nært beslægtet og derfor ikke måtte gifte sig med. I Kirkeordinansen fastsættes dette til at være tredje led, altså personer, med hvem man har fælles oldeforældre.

¹⁷⁶ De som lønlige emellom seg sielffuer haffue troloffued seg sammen: de, der har forlovet sig i hemmelighed.

¹⁷⁷ Herrit (herred): territorial enhed, som siden oldtiden blev brugt til en række administrative og retslige formål. Herredet dannede grundlag for landets inddeling i provstier i 1100-tallet.

¹⁷⁸ Len: betegnede i Danmark i middelalderen et landområde, som kongen imod visse modydelse lod en kongelig repræsentant (lensmand) forvalte, herunder foretage skatteopkrævning, føre tilsyn med retspleje m.m. De danske len blev forlenede under forskellige vilkår og havde meget forskellige størrelser, hovedlen omfattede således flere herreder, mens smålen kunne bestå af et enkelt herred. I 1662 omdannedes lenene til amter.

¹⁷⁹ Provst: gejstlig embedsmand, der er placeret mellem præst og biskop i det gejstlige hierarki. Herredsprovsten skulle fungere som bispens medhjælper i herredet.

¹⁸⁰ Arrildz tiid: fra gammel tid.

¹⁸¹ Patron: beskytter eller skytsherre. Henviser til visse verdslige jordejeres (adelsmænds) arvelige patronsrettigheder, altså retten til at præsentere en kandidat til et præsteembede for biskoppen, der på vegne af kongen foretog den endelige indsættelse af præsterne.

¹⁸² Keyse: vælge eller udnævne.

Wdi Kiøbstæderne skal denne rettighed wære hoess Borgemestere oc Raad¹⁸³, end oc saa der, huor som Raadet her til dags icke pleyer at haffue nogen slig rettighed, Om de ellers icke worde denne wor Ordinants oc skick misbrugendis, Oc Kircken, som saa vdslicker samme person til Superattendenten oc Leensmanden¹⁸⁴, skal staa hans tæring¹⁸⁵.

Der som samme Person, den Kircken saa begierer, findis da skickelig vdi lerdommen, Da skal Superattendenten forschriffue hannom til leensmanden offuer samme sted, at hand hannom anammer oc stadfester paa wore wegne.

Der skal Eeden, den hand skal giøre, saa liude oc ey anderledis.

Jeg N. wduold Sognepræst til den Kircke N. loffuer myn naadigste Herre Konning troskab¹⁸⁶, at ieg wil for fremme det hans Kongelig Maiestat kand wære til ære, Lydelse oc fred. Ocsaa loffuer jeg, At jeg wil wære flitig vdi mit embede, det meg befales, saa lengi som ieg bliffuer der ved. Der som jeg anten wforseendes¹⁸⁷ eller aff menniskelig skrøbelighed noget forsømmer, da forlade meg det Gud ved sin Søn vor Herre Jesum Christum. Men her emod wil jeg aff ret foract intet giøre, saa sandelig hielpe meg Gud med sit hellige Euangelio.

Der skal da wor leensmand, strax som hand kommer, tage blidelig emod hannom, oc forsende hannom saa med schriffuelse bort til Superattendenten, at hand ey skal besuares med lang tæring, Oc Kircken ey heller altforlunge ombære¹⁸⁸ sognepræst oc sin siele sørger paa Guds wegne, Huilcket ey kand wære foruden fare.

Icke skal helder wor Leensmand tage noget aff hannom, at wore Leensmend ey lade seg befinde vdi slig gierrighed¹⁸⁹, den wy Superattendenten formeene.

Ocsaa at wore præster ey skulle siunes eller nødes til, aff een forbandet Simonij¹⁹⁰, at kiøbe seg det hellige Kircke embede til, der høueske¹⁹¹ oc lerne dannemend skulle tilkaldis, oc end med een hellig paamindelse til nødis, om de ellers icke wilde, Saa langt er det der fra, at de wgudelig oc slemmelig skulde kiøbe seg det til.

Saa kand det nu icke sømme wore Leensmend, som her til dags icke sømmede Pawens bisper, Wden de wille io alsomhøgeste lastes for Tyrannij oc Simonij.

Men der som schriffueren, der breffuen schriffuer, skal noget giffues for hans arbeide, som dog er føyge, det wære een halff gylden¹⁹², oc y det aller høgeste een gylden for een ære skyld, Den maa samme wduold sognepræst giffue leensmands schriffuere, Dog skal Kircken den bekoste, som hannom haffuer wdsend.

¹⁸³ Borgemester og råd: en borgmester var en kongelig indsat embedsmand; i købstæder, hvor der kun fandtes én borgmester, var han formand for købstadens råd, og i større byer, hvor der var flere borgmestre, udgjorde disse de øverste medlemmer af magistraten. Råd og magistrat var de stedlige indehavere af den almindelige myndighed i hhv. købstæders og byers indre anliggender.

¹⁸⁴ Lensmand, jf. note 178.

¹⁸⁵ Tæring: egentligt "hvad der behøves til livets ophold", altså løn.

¹⁸⁶ Ved reformationen i 1536 blev kirken lagt under staten, og kongen blev således kirkens overhoved.

¹⁸⁷ Wforseendes: uforsættigt.

¹⁸⁸ Ombære: undvære.

¹⁸⁹ Gierrighed: begærlighed.

¹⁹⁰ Simonij: handel med kirkelige embeder.

¹⁹¹ Høvisk: anstændig, ærbar.

¹⁹² Gylden: møntenhed. Større dansk mønt. Under kong Hans (født 1455, regent 1482-1513) blev der udmøntet rhinske gylden i Danmark. Værdien svarede til værdien af guldindholdet. Under Christian 2. (født 1481, regent 1513-

Siden naar hand kommer igien til Superattendenten med breff, skal hand tage hannem ind y Kircken der wdi byen som hand boor, oc for Altered befale hannom sit embede med saadan en fadson oc skick.

Først skal een af Præsterne, naar Epistelen er lest i Messen, stige op vdi predicke stolen oc sige saa:

Denne dannemand N. haffuer denne Kircke N. wduald oc kaldet til at tiene seg y det hellige Euangelio, aff huilcken hand haffuer et got witnesbyrd om sit leffnet, Oc er aff Bispen offuerhørd at wære skickelig y sin forstand oc retskaffen lerdøm, Saa skal hand nu til samme embede ordineres oc til skickis for Alteret, med hellige ordz oplesning, Formaning, henders paaleggelse, oc een gudelig bøn til Gud, Di formaner hand oc beder, at huer Christen wilde bede, at Gud wilde lade sin tienere med hans tjeneste were seg behagelig, Oc den motte komme til Guds ære oc mange menniskers salighed, Oc saa skulle i gierne tacke Gud wed Jesum Christum, at hand saa werdis til at sende syn hellige Kircke gode predicanter, Di sandelige disse ere de gaffuer, huilcke Christus opfarendis til Himmelen gaff syn Kircke, som schreffuet staar, Ephe: iiij.¹⁹³

Saa skal da hand, som Embedet er anammendis, med nogre andre præster, som der hoes kunde wære, falde paa knæ for Alteret, den stund Peblingene¹⁹⁴ siunge paa latine, Veni sancte Spiritus¹⁹⁵.

Saa skal Superattendenten stoendis for Alteret lesse den Collect, Deus qui corda fidelium etc.

Siden skal hand wende seg om til folcket, oc paa Danske lesse den hellige lectie, som liuder om Bisper, wdaff den Epistel tit Titum¹⁹⁶.

Der nest skal hand ligge hannom fore, som Kircken skal anamme, een befaling om Euangelio retsindelig at predicke, oc Sacramenternes børlig wddelelse, Siden at hand skal ret lære om pønitentz, om kaarset, om Herskab, oc den lydelse der til hører, om gode gierninger, oc at hand med den sande lerdøm skal staa mod wildfarelse, Ocsaa at hand skal gierne lesse oc studere vdi den hellige schrifft, oc idelig bede.

Til huilcket aldsammen hand med liudelig røst suare skal for ald folcket, At hand med Gudz naadelig hielp det flitelig giøre wil.

Saa skal da Bispen, det er Superattendens, med de Præster der hoess er, ligge hender paa hannom, oc paa danske bede med liudelig røst, Pater noster, oc een Collect, Som der til skal wære giord foruden Tone¹⁹⁷, oc paa det siste skal hand bede den meenige Kircke sware Amen.

Saa skal mand da siunge, Nu bede wy den Helligaand etc. med alle sine verss.

Vnder des falder Superattendenten paa knæ oc beder wed seg sielff, Men naar det første verss er vdsunget, da reyser hand seg oc staar wend om til Alteret.

Desligeste reyse seg de andre præster med den, som ordineret er, Saa gaar hand hen oc staar icke laangt fra alteret, at hand maa annamme det hellige Sacramente, til huilcket hand da for alle de andre skal gaa først frem.

1523, død 1559) blev der endvidere slået sølvgylden. Redaktionen på danmarkshistorien.dk har ikke kunnet afgøre, hvilken gylden der her er tale om.

¹⁹³ Det Nye Testamente, Efeserbrevet kapitel 4.

¹⁹⁴ Pebling: betegnelse for latinskoleelev, der tillige medvirkede ved kirkelige handlinger.

¹⁹⁵ Veni Sancte Spiritus: antifon, altså komposition af kirkelig tekst udført som vekselsang, til pinse.

¹⁹⁶ Det Nye Testamente, Titusbrevet kapitel 1.

¹⁹⁷ Giord foruden Tone: fremsagt uden messetone.

Saa skal da den ganske handel med denne tilskickelse oc ordineringe fuld endis effter det ord Paulus siger, Creaturet helliges wed ordet oc bønen etc.¹⁹⁸

Siden skal Superintendenten med syn beseglede breff forskicke hannom til Prouisten oc tale hans beste hoess hannom, saa wel som hoess de andre præster, Om der er nogre flere y samme bye, som han er forordineret til at være Sognepræst.

Desligeste til Borgemestere oc Raad oc den heele meenhed, at hand skal være deris Predicker vdi Guds ord oc vddele dennom Christi Sacramenter, Saa skal Prouisten om Søndagen eller den neste hellige dag der effter vdi predicken tale hans beste for folcket, oc lesse Bispens breff, at hand er rettelig kaldet, offuerhørd, oc til Embedet ordineret etc.

Naar wor Leensmand haffuer siden noget ærinde did hen (ellers giøres det icke behoff, hand farer did eeniste for den sag skyld) Da skal hand paa Kongens wegne giffue Folcket y samme sted befaling, at de skulle wiide forskreffne Præstis beste, oc giffue hannom paa syn tiid huad hannom til falder, Oc siige dennom det hordelig til, at hand paa Kongens wegne wil straffe offuer de wlydige.

Saa er nu dette wor aluorlig befaling, at wore Leensmænd saadant skulle wdrette, Naar det dennom kand være leyligt.

Framdelis findes wel her de Sogne wdi Riget, huor huercken er saa møget folck, eller saa rundelig forsørgede, at huer kand holde syn Sognepræst. Der aff kommer det da, at een sognepræst nødis til at tiene mange sogner, bode med syn store wmag oc deris føyge forbedring. Di skal ingen sognepræst haffue flere Kircker, end hand til gaffns kand med predicken oc Sacramenters tildelelse wel bestaa, Oc med syn degen¹⁹⁹ lære Børnelerdommen, det er Catechismus, oc besøge dennom i syn tiid, til at lære dennom effter Ordinantzen, som Superattendenten hannom fore scriffuer med prouisten i samme herrit. Saa maa der da aff flere sogner bliffue een Sogen, huor som Superattendenten, Prouisten oic wor Leensmand saa siunes, Oc schriffue oss det saa til, at wy det stadfeste.

Ingen Tiggemuncke²⁰⁰ skulle wdi wore Riiger effter denne dag opholdis, Huercken skulle de tigge eller predicke, eller høre skrifftemaal, Men de som gamble ere oc skrøbelige oc til intet embede bequemme wdi kircken, de maa bliffue wdi Closteret, der maa de haffue deris føde for Guds skyld, Saa dog at de skulle afflegge Cappen oc Closterkleder, oc icke bespotte Euangelium.

Item de Billeder den wanuittige²⁰¹ Almoe loffuer seg heden til oc gjør dyrckelse, til huilcke oc er stoer tillob aff languerendis steder med stoer affguder, skulle plat tagis bort. Di huer mand wed io skiøt, at saadant er intet andet end affguder.

De Sognepræster, som ere nu saaledis forordinerede til den aandelig tieniste at predicke Euangelium, maa saa lengi actes oc kalles det de ere, som de bliffue warafftige²⁰² vdi retsindige lærdom oc gode seeder oc et ærligt leffnet, At de icke beuare seg med nogre timelig handel, som dennom oc deris embede icke wedkommer, Men der som de begynde at bliffue andre end de wore, oc end dennom bør at være, oc ey

¹⁹⁸ Det Nye Testamente, Første Timotheusbrev kapitel 4.

¹⁹⁹ Degn: præstemedhjælper som under gudstjenesten assisterede præsten og ledede kirkesang og ringning m.m. og som senere deltog i katekismusundervisningen.

²⁰⁰ Dominikanerne, franciskanerne og karmeliterne kaldes også tiggemunke, fordi deres ordener ikke måtte eje noget, og de var henvist til at leve af almisser. Egentlig er de ikke munke, fordi de ikke har aflagt løfte om stedbundethed, og det er mere korrekt at kalde dem brødre – henholdsvis sortebrødre, gråbrødre og de hvide brødre.

²⁰¹ Wanuittige (vanvittig): her i betydningen uvidende eller uoplyst.

²⁰² Warafftige (varagtig): vedholdende eller vedblivende.

raade bod paa, naar de ere bleffne paaminte, Da maa de wel, effter Superattendentens oc prouistens skøn, aff Herskabbet settis til rette, Ja aff settis, Oc regnis for w ordinerede, lige som andre Almoes folck.

*Huorledis de forherdede skulle bandsettis*²⁰³,

Di band er det yderste legedom Kircken haffuer til at handle obenbare sønder oc laster med, Oc der fore skal mand holde hart der wed vdi denne siste tiid.

Saa mange som obenbare ligge vdi obenbare laster, oc saaledis fortørne Kircken, som hoor karle, Sckørleffnere etc. Oc wille icke rette seg, naar de ere een sinde oc anden sinde paaminte, Men bliffue forherdede i deris ondskab, de maa holdis for hedenske²⁰⁴ oc fordømmelige Matth: xvij.²⁰⁵

Icke skulle de heller stedes til Alters Sacramente, dennom til des større fordømmelse, saa lenge som de seg icke lade fortryde, det de saa obenbarlig haffue ilde giordt, Men til predicken maa mand stede dennom. Dog skal mand vnder des flitelig aduare dennom, at de frøcte Gud oc ey foracte den samme dom, som Predicanterne paa menhedens wegne, effter Guds ord, haffue ladet liude offuer dennom, paa det de icke opwecke nogen større Guds dom emod seg, oc wende saa det Kirckens moderlig riiss seg til een euige fordømmelse. Di huad som helst Predickerne vdi de maade effter Guds ordz liudelse beslutte, det wil Gud holde wed fuld magt.

Dog maa wy med den bandsette wel haffue een menniskelig omgiengelse for den menige fred oc roligheds skyld, Men intet skal mand handle med hannom som med een broder, Paa det hans wdygd²⁰⁶ ey skal Kircken tilleggis.

Alt det andet hører Herskabbet til, Fordi Guds bespottere, Hoore karle, Jomfru krenckere, Kirckerøffuere, oc Kirckernes wgudelige offuerfaldere de falde ocsaa vnder suerdet²⁰⁷, Saa er oc suerdet Kircken syn tienniste saa møget plictug, at hun der wed maa bliffue wdi fred.

*Huorledis mand skal besøge de Wanføre*²⁰⁸ *oc fattige.*

Det bør oc aller mest rette gode predickere at giøre, For de haffue aller mest for andre behoff at høre Euangelium, de anammet oc helst. Der fore skulle predickerne idelig²⁰⁹ besøge de fattige oc wanføre, Oc flitelig, naar aarsage giffues, paaminde folcket, at de noget tidelig effter siugen tager dennom, sende bud effter dennom, at de kunde siden des ideliger gaa til dennom oc giffue dennom paamindelse oc gode raad, oc ey bide²¹⁰ indtil den aller ydderste nød, med mindre end nogen bleffue hastelig aff een brad oc wforseet siugdom forrasket.

Huort de ere da een sinde kallede, did skulle de siden vnderstyndom²¹¹ gaa hen igien, effter som den siuge haffuer behoff, wden hand haffuer nogre andre hoess seg, de hannom kunde giøre fylleste nock med wnderuiisning.

Men der som de icke kalles, da ere de redelig aarsagede, om de icke komme.

²⁰³ Bandsettis (bandlysning): kirkelig straf, hvor enkeltpersoner kunne udelukkes fra kirken og fra deltagelse i enhver form for kirkelige handlinger.

²⁰⁴ Hedensk: ugudelig eller vantro.

²⁰⁵ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet 18.

²⁰⁶ Wdygd: udåd.

²⁰⁷ Sueret (sværdet): den verdslige øvrighed.

²⁰⁸ Wanfør: fysisk eller psykisk handikappet.

²⁰⁹ Idelig: jævnligt.

²¹⁰ Bide (bie): vente.

²¹¹ Vnderstyndom (understundom): undertiden.

Naar Præsten kommer da bort at berette den siuge, da skal hand synderlig giffue act paa, huorledis den siuge haffuer skicket seg vdi Guds ord, at hand des bedre til gaffns kand wnderuiise hannom.

Der nest om den siuges wiilkor kand det taale, da skal hand aff klare steder i schrifftten beuiise alle mennisker at wære syndere, oc wed troen alleeniste til Jesum Christum at faa synders forladelse.

Siden huor til Christus haffuer indskicket sin naduorde, effter formaningsens indhold, som hannom skal forholdis, førre hand berettis.

Vnder des skal hand befale at brede een reen dug paa bordet, Oc lade sette et tend liuss op, om det er til fangs²¹².

Saa skal hand ligge brød paa disken, oc lade wiin vdi Kalcken²¹³.

Oc naar det er giordt, da skal hand wende seg om til dennom, som næruerendis tilstede ere oc sige.

Wor Herre Jesus Christus siger saa sielff Matth: xvij.²¹⁴ at huor som to eller tree ere i hans naffn forsamlede, der er hand mitt eblant dennom, Oc huad som de y hans naffn bede, det skulle de wisselig faa, Effterdi wy ere da y Herrens naffn her forsamlede At holde een amindelse om hans Naduorde, da wille wy i Guds naffn giffue wor siuge Broder eller Søster hans hellige Sacramente, som icke kand med oss komme til den Christelig Naduordis deelactighed.

Saa skal hand med klar røst paa Danske lesse først Credo oc Pater noster oc siden Naduordens ord oc sige:

Wor Herre Jesus Christus i den nat hand bleff forraad etc.

Oc recke saa den siuge Christi legom, som mand pleyer.

Dernest skal hand tage kalcken oc sige sammeledis: Liigesaa tog hand oc kalcken etc.

Tienerne skulle oc føre seg wdi høffueske²¹⁵ oc bequemme (dog wonlige) præste kleder, naar de saa tractere Sacramentet, det høguerdige Sacramente til een ære.

Paa det siste skal hand flitelig wnderuiise den siuge om Doben, om kaarset, Oc for alt andet, raade hannom til tolmodighed, at den Herre oc Gud sender korsset til, icke paa det hand wil forderffue oss, men kalde oss til bod oc bedring, oc lære oss saa at kiende oss sielffuer oc hannom, at hand da anrobet oc paa kaldet skal dele sit gode oc naade med oss. Dy huilcken hand elsker den røffser²¹⁶ hand, oc haffuer een besønderlig behagelighed der til, lige som een fader til syn søn. Oc dette fordi er den Sabbat²¹⁷, huilcken mand skal holde den Herre Gud hellig, at mand tolligen lider alting, skulde det end gielde til døden, at wor Dob maatte saa bliffue fuldkommen, Helst fordi at wor død er vdi Christo ingen død, men een indgang til det sande lifff, Som schreffuet staar: Huo som troer paa meg, hand skal aldrig døø etc.²¹⁸

Men de som y deris liffstiid haffue foractet Euangelium, eller oc dog leffuet ilde, wille de af Predickerne lade seg omuende paa deris siste, saa er det got, Men wille de icke, da maa Christi legoms oc blods Sacramente icke giffues dennom, at de ey annamme det seg til større fordømmelse. Men huilcke som Christum bekiende, ocsaa kiendis deris onde leffnet, oc ret aluorlige bede om Sacramentet, dennom maa

²¹² Til fangs: kan skaffes.

²¹³ Kalcken: bæger til altervin, også kaldet alterkalk.

²¹⁴ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet 18.

²¹⁵ Høffueske (høviske): anstændige.

²¹⁶ Røffse (revse): tugte.

²¹⁷ Sabbat: dag, som er bestemt til hvile fra arbejdet og til gudsyndyrkelse.

²¹⁸ Det Nye Testamente, Johannesevangeliet kapitel 11, vers 26.

mand foruden alle fare giffuet, Di tieneren kand dog icke videre dømme end effter som hand seer oc hører.

Der til med skulle de oc flitelig besøge de fattige wdi hospitalerne²¹⁹ eengang eller tøsser om wgen, oc trøste dennom wenlig med Guds ord, Desligeste ocsaa wnderuise dennom, der som behoff giøris.

Huorledis mand skal gaa til dennom som dømde ere til døde.

Huilstet samme oc er een miskundelig gierning, den Christus oc saa paa den yderste dag vil torkiende seg wed, Matth: xxv.²²⁰

Saadanne wdediske²²¹, som skulle rettis²²², skulle predicanterne, icke alleeniste naar de wdledis til pinen, Men ocsaa anden sinde, det stund de sidde, offte besøge, at de kunde snakke med dennom, oc wnderuise dennom til Guds naadis weyerkiendelse, For effterdi saadanne obenbare syndere meenlige foracte Guds naade, med minde end de ebland med paamindes, Da skulle de neppelig kunde da lade seg wdi Guds naade ret grundelige wnderuise. Men der som Gud giffuer nogre aff dennom sin naade, at de med ret aluorlighed bekiende sin tro, oc begiere saa Sacramentet, dennom skal det io for eens giffues, endog een dag eller to førre de rettis. Men dennom der saadan en troes bekiendelse icke findis wdi, maa mand befale Gud, endog der intet skal lades tilbage aff den wnderuising dennom kand giffues, Oc ey mand skal offuergiffue dennom, før end de ere bleffne rette.

Huorledis mand skal iorde Liig²²³.

For de Dødes begraaffuelse er oc regnet ebland miskundelige gierninger, for hues skyld tieneren ey skal kiedis wed at søge did, naar hand til kaldes.

Naar nogen Christen er affdød wdi Herren oc bæres nu til graffue, Da maa mand lade ringe²²⁴, oc de som wille haffue ringet, de skulle giffue til Kirckens byggening den penninge, som mand tilfornne pleyde at giffue, Oc det icke for de dødes skyld, men til at opwecke de leffuende, Oc huor som Scholer ere, maa Peblingen gaa for Liget, Oc siunge anten Benedictus, eller den Psalme:

Wor Gud hand er saa fast een borg etc.

Aff dybhedzens nød, Miserere etc.

Med den Antiphen, Men wy leffue paa iorden her etc. Eller noget andre danske Psalmer. Men huor som Scholer icke ere, der maa de følge tidendis²²⁵ effter liiget, som det haffue ladet wdbære.

Naar mand er da kommen til graffuen, saa legger mand Liget ned oc kaster paa²²⁶, vnder des maa Børnene siunge med folcket:

Wy tro allesammen paa een Gud etc.

²¹⁹ Før reformationen blev fattigforsorgen varetaget af kirkelige institutioner som klostre og stiftelser. Ved reformationen blev de kirkelige stiftelser lukkede, og fattigforsorgen overgik til at være et offentligt anliggende (under kirkeligt tilsyn). Således blev der oprettet offentlige hospitalsstiftelser, som skulle huse og bespise de ældre og syge.

²²⁰ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet kapitel 25.

²²¹ Wdediske: forbrøderiske.

²²² Rettis: henrettes. Dødsstraf blev afskaffet i Danmark med Straffeloven i 1930, den sidste henrettelse skete dog allerede i 1892. Efter besættelsen (1940-1945) blev der under retsopgøret afsagt 78 dødsdomme, hvoraf 46 blev fuldbyrdet.

²²³ Iorde Liig: jorde lig, altså hvorledes man skal forestå begravelse.

²²⁴ Ringe med klokkerne.

²²⁵ Tidendis: tavse.

²²⁶ Kaste paa: kaste graven til, altså selve jordpåkastelsen.

Och Nunc dimittis²²⁷ paa danske.

Saa skal predicanten (om hand haffuer stunder oc er beden derom) gjøre een formanig aff Sanct Pouel²²⁸ eller noget andet sted y schriffthen, til folcket med saadanne ord:

Kiære Brødre oc Søstre, effterdi wy høre oc see etc. Oc paa det siste bede dennom alle falde paa knæ oc bede Pater noster, At wy maa alle warafftige bliffue wdi troen bode wdi lifff oc død.

Huorledis Jordemodre skulle wnderuises.

Saadanne Jordemodre skulle mand haffue, som ere erlige oc Gudfryctige, der forstaa seg noget paa sit embede, oc bo paa bequemelige steder, saa wel de fattige som de rige til hielp.

Predicanterne skulle wnderuise disse Jordemodre, naar de der til ere wdualde, huorledis de seg da skulle haffue bode med barsel quinderne²²⁹ oc med fostered, Først at de skicke seg saa med barselquinderne, oc dennom som saa frammerlig rede til, at de kunde trøste dennom oc formane dennom til tacksigelse, Først for Guds welsignelse, som er liffsens fruct, huilcken icke wederfares alle quinder, Der nest fordi at Gud er sielff næruerendis tilstede med hielp oc bistand at beuise, der som hand paa kaldis ij Machabe: vij.²³⁰ med sin eygen næruerelse, giørendes sielff det beste.

Framdelis at de oc maa forstaa den smerte de lide wdi fødzelet, at wær eet korss, der dennom er aff Gud paa lagd, Genes: iij.²³¹ Huilcken dennom skal dog med Guds hielp snarlig wendes om til een stor glæde, Joan: xvi.²³² Oc skulle de end staa y nogen liffs fare, at de wære dog tollige oc befale seg Gud med alle dennom, som bære hans korss. Men der tør mand dog icke møget tale om, wden der siunes stoer fare paa ferde.

Ydermere at de haffue seg saa med fructen oc fostered, som vdi moderens lifff død findes, at de befale det Gud, Oc acte det seg intet at komme wed, som døt er, oc ey er til werden fød, Aleeniste gjøre seg der syn flid til, at hun som er fore spend maa bliffue wed.

Men finde de Fosterene leffuende, eller noget framkomne, dog nær døde, da skulle de alligeuel icke døbe dennom, som pleyer at skee, før end de ere aldelis fødde.

Fordi der kand intet igien føddis, det icke end er fød. Befale seg det icke wden Gud med disse eller saadane ord, O Herre Jesu Christe som haffuer een synderlig behagelighed y de børn, huilcke deg tilbæres, oc gierne anammer dennom til det euige lifff, Du som sagde, Lader børn komme til meg etc. Effter huilcket ord wy offre teg dette barn, icke wdi faffn²³³, men med wore bøner.

O Jesu wor Kiære Herre oc frelsermand, Anammet Kiære Herre, Oc lad det euindelig nyde din forløsning, den du oss forhuerffede paa korset, Amen.

Oc der som det hender seg, at barnet saa hen dør foruden Dob, da skal mand dog icke mistrøste paa samme Barns salighed, effter det ord, Lader børn komme til meg, Oc huad som helst i bede y mit naffn etc.

²²⁷ Nunc dimittis: "Simeons lovsang"

²²⁸ Sanct Pouel: Paulus, 1. årh. e.Kr. Blev i den første generation efter Jesus apostel for hedninge. Tilskrives det Nye Testamentes tretten paulinske breve, der indeholder den tidligste systematiske gennemgang af kristne doktriner.

²²⁹ Barsel quinde: en kvinde, der snart skal føde, eller som netop har født.

²³⁰ Det Gamle Testamente, 2. Makkabæerbog kapitel 7.

²³¹ Det Gamle Testamente, 1. Mosebog (Genesis) kapitel 3.

²³² Det Nye Testamente, Johannesevangeliet kapitel 16.

²³³ Faffn: favn.

Der som barnet er oc y liffs fare effter der er fød, da skal Jordemoderen med de andre Gudfryctige dannequinder, som hoess ere, strax befalet Gud, med disse eller deslige ord:

O Herre Jesu Christe dette barn offre wy deg effter dit eyget ord, oc bede deg at du anammer det, oc lader det bliffue een Christen. Eller oc med det snariste saa:

O Herre Jesu anamme dette barn. Oc dermed skal det strax døbes med disse ord:

Jeg Døber deg y naffn Faders, Søns oc Helligaandz, Amen.

Dersom mand oc haffuer hastet, at barnet er icke naffn giffuet, da maa mand siden giffuet naffn.

Siden bæris det til Kircke, Aleeniste at barnens Dob maa aff tieneren stadfestes oc forkyndes wdi faddernes næruerelse.

Men ingenlunde skal det døbes igien, Paa de wy icke forsee oss emod den hellige schrifft, Wden oc saa er, At naar mand haffuer offuerhørd Fadderne, der da er tuilsmal paa Barnens Dob, som førre er sagd.

Huorledis mand skal vnderuise Barselquinder.

Di saadanne Barnemodre ere de rette Guds redskab, hannom til een hederlig brug, oc derfor des meere affholdene hoess Gud, som de ere nærmere til at føde.

Skulle de fordi aff predicanterne fliteligen vnderuises, At naar de saa rede til barsel maa wenne seg til offte at befale Gud deris liffs fruct med disse eller saadanne ord:

Wy tacke deg altmectige euige Gud for denne din welsignelse, Oc bede wy deg O Herre Jesu Christe, at du wille lade denne fruct wære deg altiid befalet, Oc effterdi du haffuer befalet at lade børn komme til deg, da offre wy deg ocsaa dette foster med denne wor bøn, at du anammeret, oc lader det faa et euige gaffn aff dit hellige dyrebare blod, Amen.

Saadanne børn, som saa effter deris wilkor oc Christi eygen ord befales oc foes hannom y hende, de maa icke holdis at wære fordømde, om de end døde y moders liff, meere end Israeliternes børn, som inden ottende dagen døde womskorne²³⁴, Huilcke mand icke holder fore at wære fordømde.

Saa er oc det deris trøst, at de ey fordi tørre frøcte seg, at høre den onde mand til, som aff wanuittighed her til dags mient er oc aff een wantro, om saadanne end meere frestis end andre, Di Sathan ligger seg der wel fast effter, at hand maa gjøre quinderne det deris kald hadeligt og kiedsommeligt, wed huilcket de allermest teckis Gud, i Timoth: ij.²³⁵

Item endog de ere nu Frie for Mosi low, at de ey tørre holde seg der effter, oc ey behøffue at lade seg aff tieneren indlede, naar de effter deris Børnefødsel wille gaa i Kircke²³⁶, Dog maa de holde seg hiemme, som sed er, Om det icke end skiedde aff skrøbelighed, gjøre seg det dog alligeuel for een høffueskhed oc erlighedsskyld²³⁷, Paa det de ingen skulle wære til forargelse oc ond exempel, Oc der med (maa skee) raade ilde for deris børn.

²³⁴ Womskorne: uomskårne.

²³⁵ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 2.

²³⁶ Ifølge Moseloven (den lov der ifølge det Gamle Testamente blev givet Moses af Gud på toppen af Sinajbjerget og som udgør den jødiske Torah) var en kvinde efter fødslen uren i 6 uger. Denne opfattelse videreførte den katolske kirke, og ved et bestemt ritual skulle kvinden derefter indledes i kirken af sognepræsten.

²³⁷ Høffueskhed oc erligheds skyld: høflighed og ærbarheds skyld.

Huorledis der handles skal med de Quinder, som deris Børn ligge ihiel.

Den Quinde som w forseendis emod syn willie ligger sit eyget barn ihiel (huilcket sogne præsterne dog skulle flitelig y predicken formane at ey skal skee) Henne skal sogne præsten indføre for Superattendenten, Oc aff hannom skal hun begiere affløsning aff synden.

Saa skal Superattendenten legge henne een mogelig pending²³⁸ fore at wdgiffue, den hun kand wel aff sted komme, Oc den samme skal forskaffis wdi den menige Kiiste til de fattige²³⁹.

Om Børne Scholer.

At Børn maa optuctis²⁴⁰, oc wdi sindene beredis til Euangelium, aff huilcken beredening den første barndom bliffuer skickelig til sand Christelig Gudfrygtighed oc andre dygder, oc begriber de konster huilcke møget kunde hielpe, anten at lære det, der hører til Guds ære wdy Christendommen, Eller til at opholde oc beuare et got Ciuile oc werdzlig Regimente.

Wdy huer Kiøbsted skal være en Latine Schole oc duelige oc bequemme forstandere, som dennom kunde regere, iij eller ij wdi det mindste.

Til dennom skal wngdommen settis til, At hun ey falder fra Christo igien, den hun eensinde er bleffuet til weygd wdi Doben.

Men gode predicanter skulle alle tiid raade y alle steder Almoen til med alle windskibelighed²⁴¹ at foreldre tencke seg det at være deris børn plictige, At Gud det oc kreffuer aff dennom. Oc at den meenige nødtørfftighed haffuer behoff, at der maa være de til, wed huilcke wy kunde lade sand Gudfryetighed y Christendommen effter oss, hoess wore effterkommere, Eller oc saa bruge dennem wdi werdzlig Regimente til menige mands behoff.

Dette skal oc Superattendenten med wor Leensmand, naar de fare om, flitelig paaminde, hordelig²⁴² tilskiønde, oc paa wore wegne strengelig biude, at saa skal skee, Ja oc saa hielpe til med, bode med raad oc gierning, at Scholerne maa komme til seg.

Huorledis Scholerne skulle haffue seg.

Wdi huer Kiøbsted skal være alleniste een Schole, Oc alle hin andre Puge²⁴³ Scholer, som her oc der holdis, skulle affligges. Saa skal hun dielis y flere atskillige lectier²⁴⁴, at der kand giøres skielnet paa børnen. Icke skal der helder andet læres y dennom end Latine, Fordi latine Scholer forderffuis gierne aff de danske oc Tydske Scholer, Oc saa søge de meer deris egen fordeel oc forbedring end børnen, som lesse Greeisch oc Hebreisch, som det wel kiender seg sielff.

Huor som ere iij forstandere til Scholen, der skulle lectierne være iij. Men huore som er icke wden to, der skulle lectierne icke wden være iij.

Den første lectie maa være for dennom, som lære A B C, oc som lære at staffue. De ene maa sidde paa den ene side oc de andre paa den anden.

²³⁸ Mogelig pending: overkommelig pengesum.

²³⁹ Om den menige Kiiste til de fattige jf. note 53.

²⁴⁰ Optuctis: opdrages.

²⁴¹ Windskibelighed: flid og arbejdsomhed.

²⁴² Hordelig: strengt.

²⁴³ Puge betyder formentligt noget i retning af 'sammenskrabede'.

²⁴⁴ Lectier: klasser.

A B C D Børn skulle lære at lesse aff de Bøger, der med A B C D etc. indholde Pater noster, Credo, de X budord, Dobsens oc Naduordzens ord, med andre saadanne børnebønner. Huilcke mand skal om afftenen lade gaa hiem med to gloser.

Lessesincker²⁴⁵ som ere kommen aff A B C D bogen, oc haffue lert noget saa hen at lesse, de skulle haffue Donatum²⁴⁶ oc Catonem²⁴⁷. Ja Catonem skulle de lære at lesse, Men Donatum at tyde ord fra ord, Oc skulle de der vdi fliittelig øffues, Oc naar de eensinde haffue wdlerd dennom, saa skulle de igien begynde paa ny, Ind til de haffue lerd ret at lesse. Vnder des skulle de oc huer dag schriffue oc wiise deris schriff, Oc de skulle desligeste oc wiises om afftenen hiem med to gloser, Oc om Morgenens høres igien, naar de lesse deris lectie op.

Den Anden Lectie maa være for dennom, som kunde ret lesse oc lære Regle in Grammatica, Deris bøger skulle være om morgenens Grammatica Philippi²⁴⁸, Oc for en øffuelse in Grammatica maa de haffue Esopum²⁴⁹ at tye, Oc wenne seg saa wnder det samme til med at declinere oc coniugere²⁵⁰ effter.

Effter middag Esopi Fabulas oc om afftenen Moselanj Pædagogiam²⁵¹, Oc naar de ere noget redske der wdi, saa maa dennom faaes til med nogle Colloquia Erasmi²⁵² aff de beste oc skiønniste, Vnder des skulle de flitelig øffues, at de altid tale Latine, schriffue ret, oc lære at tye²⁵³ ret konstelig, Oc om afftenen skal mand giffue dennom et prouerbium²⁵⁴, oc lade dennom der gaa hiem med, Saa de sige det op igien om morgenens.

Den tridie lectie maa være for dennom, som noget ydermere er forbedret in Grammatica, de noget saa hen kunde declinere, coniugere oc tye, Deres bøger maa atter være om morgenens Grammatica Philippi, Huor dennom da Terentius²⁵⁵ atter skal tagis igen, til at øffue dennom in Grammatica. Mand skal oc lade dennom tye oc sige Reglerne der til in Grammatica wden at.

Om efftermiddagen skal dennom forlessis Terentius, Huilcken de oc skulle lære wden at, Oc naar de haffue der vdy noget forbedret seg, nogre wdualde Comediæ Plauti²⁵⁶, Om afftenen nogre de steckiste Epistolæ Ciceronis²⁵⁷, eller noget andet saadant.

Disse skulle altid tale latine, huer dag noget opsige aff Terentio, Ensinde huer wge schriffue Episteler, Oc om afftenen gaa hiem med ij verss, som haffue een skiøn forstand om gode seder etc.

²⁴⁵ Læsesincke: en, der står tilbage i læsning, altså formentligt hvad der svarer til ordblindhed.

²⁴⁶ 'Donatum': lærebog af Aelius Donatus (ca. 350 e.v.t., der var en latinsk grammatiker. Donats to håndbøger i grammatik, *Ars minor* og *Ars major* (Den lille og den store kunst), var standardværker i skolerne på reformationens tid.

²⁴⁷ *Dicta Catonis* (lat. 'Catos fyndord'): en romersk ordsprogssamling i fire bøger samlet af en i øvrigt ukendt Marcus Cato i 200-t. e.v.t., der ligeledes var et standartværk i skolerne på reformationens tid.

²⁴⁸ *Grammatica Latina*: lærebog i grammatik af den Lutherske teolog Philipp Melanchthon (1497-1560).

²⁴⁹ *Esopus*: en samling af fabler, der tillæggers Æsop, en græsk forfatter fra 500-tallet e.v.t.

²⁵⁰ Declinere: bøje et substantiv, adjektiv eller pronomen, typisk i køn, tal og kasus. Coniugere (konjugere): bøje et verbum.

²⁵¹ *Paedologia*, en samling af latinsprogede dialoger fra 1518 af Petrus Mosellanus (1493-1524), der var en katolsk humanist med sympatier for protestantismen.

²⁵² *Colloquia familiaria*, en samling af latinsprogede hverdagssamtaler fra 1518 af Erasmus af Rotterdam (1469-1536).

²⁵³ Tye: udlægge og forklare.

²⁵⁴ Prouerbium: ordsprog.

²⁵⁵ Publius Terentius Afer (195-159 f.v.t.): romersk komediedigter.

²⁵⁶ Titus Maccius Plautus (ca. 254-184 f.v.t.): romersk komediedigter.

²⁵⁷ *Epistolarum libri tres puerili educatione* af Marcus Tullius Cicero (106-43 f.v.t.), en romersk politiker, taler og forfatter.

Den fierde Lectie wdy de Scholer, som Scholemesteren er sielff tredie, maa wære for dennom som kunde nu noget saa hen bode tale oc schriffue latine. Deris bøger maa wære atter Grammatica Philippp om morgenen, Huor at der til een øffuelse in Grammatica Vergilius²⁵⁸ wel maa tagis igien, oc nest wdtyselen skal dennom der wiises de merckeligste Figurer, som er y orde, oratier oc sententier²⁵⁹, Oc naar de der wdi ere wel øffuede, Da maa dennom til med om syer fore lesses Dialectica oc Rhetorica Philippp²⁶⁰.

Om efftermiddagen Vergilius, Oc der nest Metamorphosis Ouidij²⁶¹, Om afftenen Officia Ciceronis²⁶², eller hans familiares Epistolæ.

Disse, offuer det at de inted andet skulle tale end latine, skulle oc huer dag oplesse nogre verss aff Vergilio, Stilen skulle de flitelig øffue, Oc huer wge skulle de giøre Episteler eller verss.

Den Femte Lectie maa wære for dennom, som ere nu maadeligen hen forsøgte y latinen, oc siunes at haffue nu wel styrcket nemmet, Saa at de nu kunde schriffue oc tale ret oc goed latine, Dennom maa Scholemesteren wel fore lesse noget fundament vdi Græeisch, Men dog, saa at det skeer foruden all affdrag oc forsømmelse wdi latine, Di deris mening er wlidelig, som wille at børnen skulle lære Græeisch oc Hebreisch, førend de faa noget fremmelig forbedret seg wdy Latinen.

Scholemesterne skulle beholde y alle Kiøbsteder, det de her til dags haffue haffd, Oc der som de nogen sted icke ere rundelige nock forsørged, Da kand Superattendentene oc Sogne præster der wdi byen giffue oss det tilkiende, Dy wy wille, at bode de oc andre, som wngdommen skulle fore staa, skulle hederlig wære forsørgede, Oc wille wy gierne legge til aff wort, huor naaget fattes.

Om øffuelse y Scholerne.

Om morgenen fra sex slet, oc ind til otte slet, skal offuer alt Scholen Grammatica fliteligen øffues.

Først paa ordens wegne, at mand kand wide deris rette wdspræng²⁶³, der nest deris ret wdtydning²⁶⁴, at mand kand wide, huor ordene henge ret tilsammen, Oc paa det siste at mand kand lære ret accentuere²⁶⁵, oc wide, ynder huad Tone huer Syllaba²⁶⁶ skal wdtryckes oc fremtales, effter som disciplerne wdi huer lectie er bequem til at begribe.

Oc denne øffuelse skal altiit saa skeep, der fore skal mand altiit, naar hun er wde, tagen paa nye igien, At wngdommen maa der wdi saa wel øffues, oc fornimme den rette Grammaticke art.

Derfore raade de saare ilde for Børnens lære, som formene dennom at komme wed Reglene, Oc mene at Grammatica kand wel anderledis læris bedre.

Naar otte slar, skulle de aff de øffuerste lectier søge Choret²⁶⁷, Oc wnder des skulle de nederste offuerhøris y Scholerne.

²⁵⁸ Vergilius Maro (70-19 f.v.t.): romersk digter.

²⁵⁹ Oratie: kommer formentligt af det latinske 'oratio', evnen til at udtrykke forestillinger i ord. Sententier (sentens): sætning der kort og fyndigt udtrykker en erfaring, et ideal eller en almengyldig sandhed.

²⁶⁰ Philipp Melanchthons (1497-1560) bøger *Dialectica* fra 1528 og *Elementorum Rhetorices Libri duo* fra 1539.

²⁶¹ *Metamorphoses*: en samling eventyr af den romerske forfatter Publius Ovidius Naso (43 f.v.t. til 17 e.v.t.)

²⁶² *De Officiis* (lat. 'om den rette handlemåde') af Marcus Tullius Cicero (106-43 f.v.t.).

²⁶³ Wdspræng: oprindelse.

²⁶⁴ Wdtydning: betydning.

²⁶⁵ Accentuere: betoning.

²⁶⁶ Syllaba: stavelse.

²⁶⁷ Choret: kirkens kor, altså den del af kirken, hvor alteret er placeret og præsten udfører de rituelle handlinger.

Naar de ere da kommen aff Kircken, da skulle de med maadelig røst oplesse Catechismum tilsammen oc gaa saa hiem. Fra tolf ind til eth slæt skulle børnen eckon siunge, at de maa lære alleniste ey aff en vane at siunge, men aff ret konst, Icke heller vnder enfoldige noder alleniste, men oc saa Discant²⁶⁸.

Vnder eet slæt skal huer aff de iij Lectier haffue sin øffuelse sønderlig for seg sielff, de y den anden lectie in Esopo, de y den tridie in Terentio, de y den fierde in Vergilio.

Naar Klocken slaar to, skulle atter de aff de øffuerste lectier søge Choret. Oc wnder des atter de nederste offuerhøris.

Vnder tree oc fire slet skulle atter lectierne atskillies, oc huer haffue syn øffuelse for seg sielff.

De y den anden lectie in pædalogia²⁶⁹, Oc da lære det Prouerbium de om morgenen skulle opsiige.

De y den tridie lectie y Ciceronis steckeste Episteler. Oc da lære de to vers, de skulle om morgenen opsiige.

De y den fierde lectie in Officiis Ciceronis, Oc dennom skulle til med antuordis nogre verss aff Vergilio, huilcke de skulle wiide wden at, oc lesse op om morgenen igien.

Dette skal saa holdis altid om Mondagen, Tiisdagen, Torsdagen oc Fredagen, Wden saa møget, At fra Sanct Simon oc Judæ dag²⁷⁰, oc ind til kyndermøsse²⁷¹, maa børnen komme til Schole til vij slet om morgenen, oc gaa hiem igen naar fiire slaar om afftenen, Oc søge Choret naar ix slaar, effter Scholemesterens gode tycke.

Om Onsdagen at morgenen skal mand offuerhøre dennom alle deris Lectier, At der bliffuer da een saare flitig øffuelse.

Saa skal dennom giffues Materie anten til Episteler eller verss, huilcke de skulle paa syn tiid lade til siune, oc haffue saa hiemloff²⁷², naar sangen er wde y Kircken effter otte slet, Oc ey komme den dag igien anten til Scholen eller Kircken, di det er dog Som Poeten siger: Huad som icke haffuer row ebland med, det kand icke ware wed.²⁷³

Men fordi at børnen studering kand da lyckes, naar der er Gudfrygtighed hoess, som Christus oc siger: Atspørger først Guds rige etc. Som Gud oc befaler, Deutero: vj.²⁷⁴ At wy skulle lære wore børn at frycte oc dyrcke Gud, Dj skal wdi huer wge løffuerdagen holdis der til, at børnene tractere synderlig det til hellighed hører, At børnene y almindelighed maa saa lockis oc wennis til Gudsfryct, troen oc gode seder.

Dj skal dennom da all børnelerdom, det er Catechismus, først paa det enfoldigeste wdleggis, det ene stycke effter det andet, oc saa maa dennom, som bedre er kommen til Forstand, fore lessis noget aff det nye Testamente, som Matthæus, eller nogre aff de lettiste Sancti Pouels Episteler, Davids Psalmer, eller Salomonis sprog²⁷⁵, effter som børnene kunde begribe, dog paa det enfoldigeste, At de renlige foruden alle blandinger maa lære det som til Christendommen hører, Oc wennis til at kunde skønne paa skrømpterj²⁷⁶, Huor den seg wdgiffuer for ret gudelighed. Oc paa det at børnene maa des hefftiger legge wind paa at lære

²⁶⁸ Discant: den højeste del af toneområdet.

²⁶⁹ Pædalogia: børnelære.

²⁷⁰ Simon og Judas dag, den 28. oktober.

²⁷¹ Kyndermøsse, den 2. februar.

²⁷² Hiemloff (hjemlov): tilladelse til at vende hjem.

²⁷³ Henviser til den romerske digter Ovid og hans værk Heroides.

²⁷⁴ Det Gamle Testamente, 5. Mosebog (Deuteronomium) kapitel 6.

²⁷⁵ Henvisninger til Matthæusevangeliet og Paulus breve i Det Nye Testamente, samt Davidssalmerne i Salmernes bog og 1. og 2. Samuelsbog i Det Gamle Testamente.

²⁷⁶ Skrømpterj: hyklari.

noget y den hellige schrifft, da er det icke nock at lesse møget for dennom, Men mand skal holde dennom til at læret wden at.

De y den anden lectie kunde enfoldelig framsige Ordene om børnelerdommen, De andre der nest een enfoldig wdleggelse der paa.

Men de som sidder y den fierde Lectie, nogre aff de wdualdeste Psalmer, oc nogre besynderlige steder aff schrifften, Huilcken Scholemesteren oc skal som een løffuerdags arbeyde wdkreffue aff dennom, Oc saa at lesse et effter andet wden at, at de ey maa gaa y glemme.

Siden skulle de gaa y Aftensang, oc naar den er wde, maa dennom giffues hiemloug, Oc lige sammeledis maa mand holdet om afftenen for hellige dage.

At wy nu saa haffue beskicket Scholer y smaa steder med Scholemester oc een hører eller to, der med wille wy icke haffue wdy de større Kiøbsteder afflagd eller forwerrede de Scholer som noget bedre ere, som pleye at haffue een Scholemester oc fiire eller fem Hørere²⁷⁷. Dj huad wore det for een skick? Men wy wille, at de samme skulle med Superattendentens, Prouestens oc predicanternis oc raadzens tilhielp komme til seg igen, at der maa worde flere Lectier oc meere oc større øffuelse for børn, end der pleyer paa nogen tiid.

Oc wdi huilcken bye flere latine Scholer haffue wærid her til, der skal mand nu giøre een aff, Oc de andre skulle affligges, oc naar de saa haffue kommet samme Schole paa foden igen, da skulle de lade saadan Reformats komme til oss, at wy henne stadfeste oc ligge der rente til, om der icke findes ophold nock for dennom, som lesse skulle.

Til disse samme Scholer maa børnene sendis aff de næruerendis Landzbyer, Ocsaa wel aff smaa steder, naar de noget haffue hiemme lerd, oc forbedret seg.

Och saa wille wy, At wdi Holsten oc andre wore Førstedomme skulle oprettis, foruden de almindelige Scholer y andre steder, to merckelige Scholer y to bequemme steder, med Scholemester oc fem eller sex hører lige effter den Scholes manering²⁷⁸ y Hamborg. Her wille wy ligge wind paa oc saadant wille wy stadfeste.

Desligeste skulle oc Scholemesterne med all fliit acte sine disciplers nemme oc altid, naar børnen er offuer deris tolfte aar, giffue forelderne y rette tromaal tilkiende, huilcke aff sin studering intet siunes at bliffue forbedret, At de maa y tiide settis andersteds hen til erlige embede. Men huilcke de fornemme at haffue got nemme²⁷⁹, dennom skulle de holde y Scholen indtil deris sextende aar.

Men fra det samme aar skulle de see grandgiffuelig til, huilcke der kunde til gaffns deele med andre huad de aff deris studeringe haffue foed, Oc de som siunes det at kunde giøre, de skulle offres Herren, oc forskickes til almindelig studio²⁸⁰ ænten paa sin eygen eller oc meenhedzens bekostning. Men de som det icke til gaffns saa wel skulde kunde giøre, de maa tages fra Scholen, oc settis til erlig werdzlig embede.

Schriffuere Scholer²⁸¹, som mand dennom kalder, for drenge oc piger, Oc andre de der icke duer til at lære latine, maa øffuerigheden forsørge, Dog skulle forstanderne til samme Scholer see til med, at sand Gudfryctighed maa samme børn saa effter haanden indgydes oc indgrundes aff Børnelerdommen.

²⁷⁷ Undervisningen blev foretaget af skolemesteren og hørere, altså lærere.

²⁷⁸ Manering: form.

²⁷⁹ Nemme: god evne til at tilegne sig viden og lære noget.

²⁸⁰ Studier ved universitetet.

²⁸¹ Schriffuere Scholer (skriverskoler): skoler, hvor undervisningen foregik på dansk, og hvori der fortrinsvist undervistes i skrivning.

Om superattendenter, provster og præsters rettigheder og pligter, samt de fattiges forsørgelse [red.]

Her nest effter følger Kongelige Priuilegier Sogne præster oc deris degne giffne.

Skulle Præsterne oc Degne nyde samme Priuilegier, som de haffde y Bispernes tiid, Oc icke ydermere besuaris der med aff oss, end de tilforne waare beswaret aff Bisperne. Dog wille wy haffue een Christelig tilsium, at de bliffue forskaanede effter leyligheden. Oc hues nye besuaring som Bisperne haffue paa lagd, oc wy haffue afflagd, skal bliffue afflagd effter denne dag oc dennom icke mere paaleggis.

Om Ophold oc forsiun til Guds ords tienere oc de fattige.

Huer Sogen i Kiøbstederne skal y det mindste haffue to Predickere. Men huor som folcket er møget y een bye, Der som er eckon een sogen, der behøffuer mand flere, som y Malmøe, huilcket er eckon een Sogen, der mand skal wel haffue fiire Predickere.

Lands Sogne skulle lade seg nøige huer med sin Sogne præst, om de kunde føde hannom. Kand det icke een giøre, da maa der ligges een, eller to, aff de neste der til.

Men ingen skal eyge seg flere end iij til, wden obenbare nød trenger hannom der til. Men det er alrede nock sagd.

Om Lands Præsternes Wnderholding.

Skal Bonden tiende huer tiende kierff²⁸² aff alle bonde korn, Oc desligeste den tiende høffde²⁸³ effter den Recessis lydelse, som Konninglig Maiestat oc Danmarckis Rigts Raad med menige Adel haffue dennom der om forlicte oc beseglede, Oc der aff skal Præsten haffue den tridie part, som samme forseglede recess wduiser. Samme korn skal føres dennom y kierffuen, Men wdi de lande oc steder, som de icke haffue saa rundelig korn seed, som de haffue wdi Jylland, Sieland, Fyen, Schaane oc Smaa landene, der skulle de giffue smør, brød, fiske oc andet, som de pleye at tiende oc giffue effter gammel seduane.²⁸⁴

Desligeste skal huer sognepræst beholde sin præste gaard, med all sin rettighed oc rette tilliggelse, som der aff Arrilds tiid til ligget haffuer, Oc hues der med wret fra kommen er wden dom oc ret, det skal komme der til igen med rette.

Item²⁸⁵ skulle præsterne haffue offer²⁸⁶ paa de tree Christi store Høgtiider, Først y Messen strax Epistelen er lest.

Der til skulle oc skickes to Kircke werier²⁸⁷ wdi huer Sogen, som skulle raade for Kircke renten²⁸⁸, Oc de samme skulle med Prouesten forsuare sogne præster, oc suare til deris sager, Oc hues de til gaffns det icke

²⁸² Kierff (kærv): neg.

²⁸³ Høffde (høvde): kvæg.

²⁸⁴ Tiende var en afgift på en tiendedel af landbrugsproduktionen, der i middelalderen blev delt ligeligt imellem sognepræsten, sognekirken og bispen – efter reformationen overgik biskoppens tredjedel af tienden til kongen. Selvom al afkast af landbruget i princippet var underlagt tiendepligt, var korntiende og kvægtiende i praksis vigtigst. Tiende blev ifølge den almindelige opfattelse blandt historikere indført i Danmark kort før der blev oprettet en ærkebispesetol i Danmark i 1103 eller 1104. Recessen om reformationen af 30. oktober 1536, som der i afsnittet henvises til, bekræftede tiendepligten.

²⁸⁵ Item: liegledes.

²⁸⁶ Præsteoffer: en ydelse, præsterne modtog ved de religiøse hovedhøjtider, som altså indgik i præstelønningen.

²⁸⁷ Kircke werier: kirkeværger. To lægmænd valgt af kirkens ejer blandt sognets beboere til at føre tilsyn med kirkebygningen og varetagelse af sognekirkens økonomi.

²⁸⁸ Kircke rente: kirkens indtægt.

kunde gjøre til tinge²⁸⁹, da skulle de dennom indføre for øffuerigheden, oc fly det saa, at præsterne maa faa syn rettighed ind til gode rede.

Oc der som noget er nogen sted der fra taget, ænten bonde gaarde, agger, eng, skow, fiske wand eller noget saadant med wret, da skulle de være der om, at det maa komme dertil igien med rette. Oc det biude wy oc befale wore Leensmend, at de gjøre deris fliid der til, at det kommer der til igien, om det er der fra kommet med wret. Dj Euangelium tager ingen sit fra, men hielper huer at beskytte alt det hannom til høre. Saa møget minde skulde mand wille tage fra Euangelio huad got der er tillagd.

Predickere oc Sognepræster de skulle ingen Kiøbmandskab bruge wden med huess hiemme hoess dennom sielff affles, Møget minde skulle de holde nogen dranckerhwss²⁹⁰, Oc altiid skulle de gaa wdy een ret præsteklede, som kand sømme een Guds ordz tienere. Oc det samme wille wy haffue sagd ocsaa om Superattender oc predickere wdi Kiøbstederne, oc alle som tiene bode y Kirckerne oc Scholerne.

Ydermere skal oc ingen tage seg nogen Landz Sogen til, wden han d bliffuer loglig kalled der til. Icke skulle der heller lides noger Capellaner, som seg lade til Sognene leye, Dj de skulle neppelig kunde med en god samuittighed gjøre tieniste, end sige at bliffue bestandige wdi frestelse. For lige som de, seg saa induelde wdi Sogner, iage ick saare effter dennom, for det de ere indskickede, at wille wide folckes beste med raad oc lærdom, Saa indsette de oc meenlige de wbequemiste offuer folcket, oc saaledis fortrycke, saa møget som y dennom er, alle Gudfryctighed, wnder Gudfryctighedz skin.

Ja wel offte ocsaa indsette det arme sogne folk wlfue for hiurder, Oc det end meere er, at de ick ere sielffue indweigde eller beskickede til nogen tieniste eller embede y kircken, Men er intet andet end legmend, oc y de maade plat wbequeme til noget saadant embede, Wy wille ick nu sige kirckerøffuere, oc hin Simen troldkarls staldbrødre²⁹¹, som med gunst oc gaffue indføre seg saa for egen wildz skyld.

Her wille wy nu, at huilcke sogne aff Arrildz tiid haffue ligget til Canickedømme²⁹², skulle der til bliffue, Desligest huilcke de haffue faad y forlenning, Saa frampt som tieneren gjør sit embede fyllest, Huilcken oc saa skal være Superattendenten lige saa wel wndergiffuen som andre sogne præster, Men naar de Canicker ere døde, som nu haffue samme Kircker y forlening, Da skulle samme kircker være frij som andre Kircker.

Der som Ridermendz mend oc Adel haffuer Jus patronatus²⁹³ til nogen Sogne Kirke, Da naar Sognepræsten døør, maa de sielffue forleene samme Kircke den som de wille wden, Dog med dette wilkor, ath den person, som de wille wnde samme Kircke, skal skickes til Superattendenten oc offuerhøres aff hannom.

Oc der som Superattendenten finder hannom wduelig at staa samme Kircke fore, Da skal hand ingenlunde tilstedis, Men den, som haffuer Jus patronatus, maa det wnde een anden, som aff Superattendenten findes duelig at være.

²⁸⁹ Tinge: her, aftale eller forhandle.

²⁹⁰ Dranckerhwss (drankerhus): skænkestue.

²⁹¹ Simon. Det Nye Testamente, Apostlenes Gerninger kapitel 8, vers 18-24.

²⁹² Canickedømme (kannikedømme) henviser formentligt til det såkaldte kapitelgods. Kapitelgodset var knyttet til domkirkernes domkapitler, der udgjordes af de til domkirken knyttede gejstlige, kannikkerne. Kapitelgodset var fordelt individuelt mellem disse. Da domkapitlerne udfyldte nogle vigtige administrative og skolemæssige funktioner, som den nye lutherske stat ikke havde nogen umiddelbar erstatning for, fik de lov at bestå efter reformationen. Efterhånden forsvandt kapitlernes kirkelige anvendelse, hvorfor de blev opløst i 1600-tallets anden halvdel.

²⁹³ Om Jus Patronatus eller patronsretten, jf. note 181.

Effter Adelen haffuer nu begieret at wære frij for den Tiende, huilcken de dog ere Sognepræsten, som deris hiurde der haffuer sand siele sorg, aff rette plichtuge, Oc kunde nu ligewel icke nødis til at wdgiffue samme Tiende, Saa paaminde wy dennom, at de wille betencke seg at wære Christne oc sielffuillige giffue Christi tienere, som ere hans predickere, huad dennom sielffue got siunes, paa det at den fordømmelse maa dennom ey offuergaa, der Christus om tal til prædickerne, Huo eder forsmaar, den forsmaar meg, oc huo meg forsmaar, den forsmaar hannom som meg haffuer wdsend.²⁹⁴ Saa skal det oc bliffue Sodomiterne²⁹⁵ lettere paa den yderste domme dag, end saadanne foractere.²⁹⁶

Landz Sogner, som ligge noget neer Kiøbstederne, skulle tage seg sogne degner aff Scholerne²⁹⁷, oc lade dennom faa den wonlige rente for een hielp at studere med. Dog de Sogne degne, som nu boe y samme sogne, de beholde dennom y deris tiid.

Saa skal Sogne degne wnderuiise det vnge bonde folck wdi børnelerdommen, Catechismo, een sinde om wgen, wdi sted oc stund som sogne præsterne dennom forschriffue.

Dj alle Landzdegne skulle her effter Liige saa lære børnelerdommen, oc der som de der til ere icke bequemme, da maa de oc icke wære Sognedegne.

Til di tieners ophold, som predicke wdi Kiøbstederne, skal mand lade følge huess gotz Sognene er her til dags til lagd, Oc det der aff een gammel rettighed til hører.²⁹⁸

Men der som Sogne præsterne kunde der med icke wære wel forseet, Da wille wy legge der til saa møget aff andet Kirckegotz, at det skal bliffuenock, Naar wy aff Superattendenten oc Leensmanden bliffue wnderuiist, oc faar ret at wiide, huorledis der om er.

Til huer Sogne Kircke y Kiøbstederne skulle wduelies to Kircke werier eller diaconer²⁹⁹, som skulle haffue register paa alt Kirckens rente, Saa skulle de tage op samme rente oc skifften huer fierdingaar³⁰⁰ ebland tiererne, eller naar det bequommelig kand skee, Oc gjøre aff alle ting huert aar regenskab obenbare wdi Raadzens næruerelse.

Naar Landz præsterne døø, Da skulle deris effterleffuendis Enckier wdj Sognene med deris smaa børn opholdis et helt aar effter deris død, Indtil de kunde bequommelig bliffue forsiette, Oc een sinde effter mandzens død skulle de haffue anten winterseden eller sommer seden, Oc tage halffdielen aff Tienden, Saa at der som Sogne præsten døør effter roug³⁰¹ er saad, som bort effter Sanct Mortens dag, da maa hun med den heele roughøst oc saa haffue bygseden³⁰² halff, med den halff til kommendis Tiende, Oc holde saa Sogne præsten til kost ind til et andet Aar hand tager renten. Men døør hand effter bygseden, som

²⁹⁴ Det Nye Testamente, Lukasevangeliets kapitel 10.

²⁹⁵ Sodomiterne: folk fra Sodoma. Sodoma var et mytisk land, som Jahve i patriarkfortællingen i Det Gamle Testamente ødelægde og efterlodte evigt sterilt som straf for landets indbyggers ondskab.

²⁹⁶ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliets kapitel 24.

²⁹⁷ Betegnelsen degn blev brugt dels om præstens medhjælper (jf. note 199), dels om landsbyskolelærere, der også fungerede som kirkesangere i 1536.

²⁹⁸ Efter reformationen blev sognekirkernes og præsternes gods fortsat anvendt til vedligeholdelse af kirkebygningen og aflønning af sognepræsten. I verdsligt henseende var godset underlagt den såkaldte stiftslensmand, der skulle føre tilsyn med, at kirkernes indtægter blev brugt til de rigtige formål.

²⁹⁹ Om diaconer jf. note 116.

³⁰⁰ Huer fierdingaar (fjerdingaar): hvert kvartal.

³⁰¹ Roug: rug.

³⁰² Altså rugbygsæden.

emellom Woldermøsse³⁰³ oc Sanct Bartholomei dag³⁰⁴, da maa hun høste det hun haffuer saad, tage halff Tienden, oc haffue siden halff rougseden. Men døør hand emellom S. Bartholomei dag oc S. Morthens dag³⁰⁵, Saa maa hun beholde dette Aars Tiende aldsammen, oc haffue Rougseden allene, Oc holde saa Sogne præsten til kost, ind til hand tager renten.

Men naar aaret er wde, da skal hun wige wdaff præstegaarden, om Sognepræsten wil strenge. Der som det oc siunes den effterkommere noget suart, Saa tencke seg det at faa igen wdi sin effterleffuerske, alt huad hannom her wdi aff falder.

Naar nogen Guds ords tiener døør wd aff Kiøbstederne, Da skal meenheden haffue omsorg for hans effterleffuerske, Oc det biude wy, at hun med det første skal forsees effter sine wilkaar, Huilcket wy befale wore Borgemestere oc Raad y samme steder. Di wille wy, at de samme Enckier skulle besckicke med det første en frij bolig, Oc der som behoff giøres, forsee dennom med nogen ophold aff fattige folckes kiiste, Eller oc halffdielen aff hans aarlige Rente, som den døde haffde tilfaldet, maa falde henne til paa den ene sinde. Her skal Superattendenten med Leensmanden see til, naar de fare om, om saadant oc saa skeer.

De fattige til behielpning skal all den rente beholdis, som de her til dags ere wone at haffue, Oc huad som helst gaffuer der foruden welwilligen giffues, de anten om hellige dage sammeles, eller y andre maade did til føres.

Der til skulle oc Diaconer besckickes, to eller flere (som herskab best siunes) de som forstandige oc Gudfryctige ere, som skulle opbære samme gods, oc gaa om kring om hellige dage oc sammeled, Oc delet saa wd ebland de fattige troligen oc rundeligen, effter som huer haffuer behoff, oc huert aar skulle de obenbare giøre regenskab paa alt det, de haffue indtaget oc wdgiffuet, wdi Raadzens oc tienernis næruerelse.

Sognepræsterne skulle almindelig alle enthen leffue kyskelige y reenliffuedhed, huilcke det er giffuet, eller oc giffte seg. Der som de her giøre emod, da skal mand een oc anden sinde paa minde dennom. Ville de da icke raade der boed paa, Da skulle de settis wdaff embedet, oc wdi deris sted andre tilskickes.

*Om hospitaler.*³⁰⁶

Først for alting wylle wy, at der skal igen tillegges til fattige folckes fry brug Landzbyer, Møller, Fiskewand, Skowe, agger³⁰⁷ oc eng, Oc huad andet der kand findes at haffue wærid aff fordoms tiid lagd til saadanne fattige menniskers ophold, oc de er fraakommen med wret. Oc der som saadant findes noget sted icke at være nock, da wille wy legge til huad der fattis, Effterdi wy viide huad Christus haffuer sagd, Huad y haffue giord een aff de mindste y mit naffn, det haffue y giord meg.

Men offuer de fattiges gods skulle settis diaconer, de som med ret troskab skulle indtage renten, oc giøre regenskab for indtegt, saa wel som for wdgifft, wdi Raadsens oc Predickernes næruerelse.

³⁰³ Woldermøsse: Voldermisse eller sankt Valborgsdag, den 1. maj. Årsdagen for helgengørelsen af Valborg, en engelsk kongedatter fra 700-tallet, der blev abbedisse.

³⁰⁴ Sanct Bartholomei Dag, Bartholomæus dag, den 24. august. Bartholomæus var en af Jesus tolv apostle, der efter Jesus død drog til Indien, hvor han udbredte kristendommen.

³⁰⁵ S. Morthens dag, den 11. november. Fejres dagen efter Mortensaften, til minde om biskop Martin af Tours (død 397).

³⁰⁶ Før reformationen blev fattigforsorgen varetaget af kirkelige institutioner som klostre og stiftelser. Ved reformationen blev de kirkelige stiftelser lukkede, og fattigforsorgen overgik til at være et offentligt anliggende (under kirkeligt tilsyn). Således blev der oprettet offentlige hospitalsstiftelser, som skulle huse og bespise de ældre og syge.

³⁰⁷ Agger (ager): en bred betegnelse for dyrket jord eller mere eller mindre i samme betydning som ordet "mark".

Forstanderen til Hospitalet skal føre et fromt oc gudfryctigt leffnet, som skal haffue drenge oc piger wnder seg, effter som de fattige ere mange til, saa at huer maa troligen faa syn tieniste, effter som hand behøffuer.

Denne samme forstandere skal med syn husfrue oc børn oc andre tienere opholdis aff den menige kiiste³⁰⁸, Saa dog at der haffues den act oc omsorg for de siuge, at denne ophold wendis icke til nogen offuerflød.

Denne forstandere maa oc haffue een wogen oc sende den wd at tigge offuer leened, at de fattige maa oc saa noget got faa aff almissen. Her skulle oc landspræsterne, huor som wogenen kommer, lade sin fliid til at formane folcket til kierligheds gierninger.

Aff sognepræstens raad, oc saa Raadsens y byen skulle disse Diaconer indlegge de fattige, de som ret vedtørffte³⁰⁹ ere, eller oc wanføre, at de icke meere paa wild indlegge huilcke dennom sielff løster, end de som mest wedtørffte ere, Huilcke sognepræsten oc skal een oc anden sinde y wgen besøge, Oc dersom hand finder y nogen maade forsømmelse paa den røct³¹⁰, de fattige skulle haffue, Da skal hand paamine forstanderen. Der som hand wil icke høre, saa skal hand føred ind for Diaconer. Oc y det mindste skal hand een sinde om wgen trøste samme siuges samuittigheder.

Store Hospitaler, som noget langt ligge fra Kiøbstederne, De maa haffue oc føde sielff sine prædicker, At de fattige ey maa lide nogen skade, om det wore behoff at giffue Sacramentet, eller at trøste nogen der dø wil om natten.

Der skal oc legges wind paa, at Kammer, Senge, Fad, oc Schaaler, oc huad andet der hører til en brug, maa forskickes de siuge atskilligen effter deris atskillige siugdom, synderlig huor fryct er paa ferde, at siugen kand fenge, At siugen ey maa aff omgiengelse fra nogle wdbrede sine krefftter til mange.

De siuger som legelige³¹¹ ere, saa som Pocker³¹² etc. Da skulle Læger y Kiøbstederne giøre deris beste til, oc legge flitelig wind paa at læge dennom, oc tage løen for deris arbeyde, at de fattige maa ey alene opholdis, men ocsaa hielpis til førlighed, saa møget som muligt er.

Om Superintendenten oc Prouister, deris medhielpere.

Superintendenten, som skulle holde denne Reformats y Kircken wed mact, skulle wære een wdi huer Stict, Oc til medhielpere haffue een Prouist wdi huert herrit.

Dersom Prouisterne haffue icke nock y sognene, som de haffue, da wille wy ligge dennom rundelig meere til, Saa at de samme som aff andre haffue wmage, ey maa sielff lide nogen armod. Men naar som prouisterne aff nødtørffthighed besøge nogen Kircke, Da skal Kircken giffue dennom een marck³¹³, Oc tage dennom fry wdaff herberg³¹⁴. Dog skal hand icke maa komme sterckere end y een wogen.

³⁰⁸ Om den menige kiste, jf. note 53.

³⁰⁹ Vedtørffte: trængende.

³¹⁰ Røct: omsorg eller pleje.

³¹¹ Legelig (lægelig): helbredelig.

³¹² Pocker: kopper, en smitsom virussygdom med udslæt over hele kroppen i form af blærere, der kunne være dødelig. Sygdommen blev erklæret udryddet i 1980 efter en verdensomspændende vaccinationskampagne.

³¹³ Mark: en dansk møntenhed. 1 mark = 16 skilling = 192 penning.

³¹⁴ Fry wdaff herberg: huse dem gratis.

Om Superintendentens føde oc besolding³¹⁵.

En Superintendent maa nest husfrue oc børn haffue to tienneste piger til sin hussholding. Icke kand hand helder ombære³¹⁶ disse tienere, hand skal io haffue een schriffuere, een karl at sende sit ærinde, een kiøre swend, som kand røcte fire heste, oc een dreng, den hand stedse kand haffue hoess seg. Her kand det oc saa gaa des bedre til, om denne samme dreng holdis til bogen, oc disse tienere lære noget got y den hellige schriff, At der siden kunde worde gode sognepræster eller Scholemestere aff. Men effterdi at Superintendenterne, som skulle være de rette Bisper oc Erchibisper wdi Kirckerne, kaldes nu icke til nogen ørckeløshed³¹⁷, som saadanne pleye at være, men til stoert arbeyde, Huilcket wy aff Guds naade wel kiende kunde, At de paa Latine skulle tractere oc lære andre den hellige schriff, predicke Guds ord for folcket, Icke alleniste hiemme y byen der som de boe, men oc saa offuer det heele Stict, huor som helst de komme, De skulle holde wore wndersaatte til at være fredsommelige oc liudactige³¹⁸, med den wnderuiisning, de skulle wdi deris predicken giøre om herskab oc liudelse, som mand dennom er plictug. De skulle legge wind paa, at predickerne maa alle retsindelig oc endrectelig lære Christi hellige Euangelium, oc andet det der bør at følge med, Oc at Sognepræsterne med deris hwssinde³¹⁹ maa føre et høffuesk³²⁰ leffnet, effter som Paulus siger til Timotheum oc Titum, saa som saadanne Christi tienere børligt er, at de oc lige saadanne maa haffue wnder seg, Gud til ære oc Christi Kircker til welferd³²¹.

Førre end de skicke dennom til saadan tieniste, skulle de høre dennom flitelig offuer. Saa skulle de, naar de ere offuerhørde, oc aff Leensmanden paa Kongens wegne stadfestede, skicke dennom til embede, oc med een forskreff sende dennom saa heden til syn Kircke wdi Herrens naffn.

Men, huilcke som her emod giøre, oc tage icke vare paa sit embede, dennom skulle de giffue paamindelse oc aduarsel, oc straffe dennom, saa at de anten bedre seg, eller oc tage Leensmanden oc Prouesten til seg med noger andre sogne præster, oc sette dennom wdaff æmbedet.

De skulle oc tage alle de sager til seg, som samuittighederne er anrørendis, om huilcke mand spørge raad aff Guds ord. Naar anten wy eller nogre aff wore schriffue dennom til, eller oc nogen saadant bliffuer dennom ellers fore lagd wdy Stictet, Saa skulle de paa det aller flitigeste, de kunde, aff Schrifften sware der til, aff den naade dennom er giffuen, Bessørge seg med nogre aff de andre Superintendenten eller nogre aff de forstandigeste Predickere, At de kunde sware det wist oc fast er.

Men Ecteskabs sager maa de foruise til oss Sielff eller wor Leensmand, oc (om det er aff Kiøbstæderne) til Borgemestere oc Raad, Saa frampt som der er saadan trette³²² emellom to eller flere, At der wil siiges offuerliust dom³²³ aff, Eller om der er nogen skamelig last offuerliust witterlig, Eller oc mand frycter for nogen forargelse ebland almoen.³²⁴ Ellers maa de befrij samuittighederne aff Guds ord y disse saa wel som y andre sager, Oc effter ordsens liudelse giffue gode bestandige raad.

³¹⁵ Besolding: lønning.

³¹⁶ Ombære: undvære.

³¹⁷ Ørckeløshed (ørkesløshed): at være uvirksom, uden beskæftigelse og ugidelig.

³¹⁸ Liudactig (lydagtig): lydig.

³¹⁹ Hwssinde: husstand.

³²⁰ Høffuesk (høvisk): anstændigt.

³²¹ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 3 og Titusbrevet kapitel 1.

³²² Trætte: uoverensstemmelse, splid, skænderi.

³²³ Offuerliust dom: offentlig dom.

³²⁴ Med reformationen ophørte den kanoniske rets virkning i Danmark, hvorfor gejstligheden mistede sin jurisdiktion og retlige myndighed. Ægteskabssager var dog en undtagelse, for selvom sådanne sager her overdrages til verdslig ret,

De skulle icke holde seg til at dømmе vdi nogre werdzlige sager, wden de kaldes aff oss, eller bliffuer bedne aff vort Raad eller Leensmand til noget saadant, som icke kand være emod deris eed eller embede.

De skulle oc besøge børnescholerne, naar de fare om wdi Kiøbstederne, huort de komme, Oc med wor Leensmand legge wind paa, at alting maa gaa ret til. Icke skulle de heller forsømme at wdsørge, huorledis de fattige forsørgeres.

Det er end wonderligt, om een mand kand være nock til alt dette, At hand ey tør møget bekømre seg med andre ærinde. Ja huo er her ret bequem til, som Paulus siger?³²⁵

Effterdi de kalles da til saadant swart arbeyde oc Kirckes forsøringe, Oc wy ey wille, at de skulle noget, anten lidet eller møget, eske for deris tieniste, Men at de skulle tiene huer mand forgieffs³²⁶ med saadanne deris befalinge, Vndertaget det de hoess Landz præsterne fortære med deris folck oc fiire heste Oc wdi Kiøbstederne hoess Kirckewerierne, naar de ere wdi Visitatz³²⁷ een sinde om aaret, Eller oc naar nogen aff dennom for nogen nødig sags skyld ellers nogen tiid eskes aff nogen Kircke, Eller hand haffuer dog behoff at ferdis did hen.

Da loffue wy, som wy for Gud bekiende det plictug at være, At wy dennom skulle beskerme med wore Leensmend etc.

Oc som Wy wel wide, huad det er Christus siger, Een arbeyder er sin løen werd etc. Der som mand icke anammer eder, saa gaar wdaff staden, oc stryger støffuen wdaff eders fødder paa dennom etc³²⁸. Ocsaa det Paulus siger, At saadane Præster ere dubbelt ære werd, oc mest de som arbeyde wdy ordet³²⁹, Da wille wy beskicke huer Superintendent een erlig ophold oc belønning for seg oc saa møget folck, som nu er sagd, Oc bestillet, huor de huert aar skulle saadant anamme. Oc det samme wille wy besegle, huer aff dennom til, med wort Kongelig breff, at dennom skal intet fattis.

Der som wy oc siden y sandhed kunde forfare, at de haffue der icke nock wdi, Da wille wy ligge til huad der fattis, Paa det at Gud wille være med oss oc wore wndersaatte wdy wore lande oc Riiger, naar wy skiøtte saa, at forfremme det som hører til Guds dyrckelse oc den almindelig fred. Gud wnde oss det flitelig at giøre for sin søns Jesu Christi wor Herris skyld Amen.

Dy beskede wy oc giffue huer Superattendent huert aar to lester³³⁰ Roug, fiire lester malt, to lester haffre, halff tredie sindz tiue less hør, tiue less hallem, føretiue lam, oc hundrede gyldene wdy guld³³¹.

Men effterdi alting er y Kiøbenhaffn dyrere end andersteds y Riget, Oc mand for den høige Scholes skyld wil der haffue meere behow til tæring, Da ligge wy den Superattendent, som der skal boe, saa møget meere til, til sin belønning, At hand skal haffue den tredie lectie y den hellige schriff, der mindre til ligger end til de andre, At hand flitelig skal lesse den hellige schriff obenbare wdy Scholen, naar hand er hiemme oc nødes icke til at fare nogen sted wd at besøge Kirckerne.

forblev ægteskabssager om hor, incest mv. reelt under kirken. Til varetagelse heraf oprettede man med Ribeartiklerne (1542) en regulær ægteskabsdomstol, Tamperretterne.

³²⁵ Det Nye Testamente, 2. Korintherbrev kapitel 2.

³²⁶ Forgiefes (forgævs): uden betaling.

³²⁷ Visitatz, jf. note 19.

³²⁸ Det Nye Testamente, Matthæusevangeliet kapitel 10.

³²⁹ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 5.

³³⁰ Lest (læst): et rummål for tøndevs udmålte varer såsom korn, kul, fisk og øl, der varierede i størrelse alt afhængigt af produktet. 1 læst rug og byg = 22 tønder.

³³¹ Om gylden, jf. note 192.

Effterdi det høre oc de Christne til, at haffue omsorg for de fattige, da holde wy oc tilbørligt, at wy (naar tiiden saa begiffuer segl) være omhyggelige for Superintendenternes ocsaa de andre Kircketieners effterleffuendes Enckier oc Faderløs børn.

Noget meere om Superattender, Prouister, oc fattige folckis Kiste.

Superattendenten skal sielff haffue tilsuon til alle Scholer, oc wide hurledis der læres bode paa Troens wegne, oc wdy andre bogelige konster, oc hand skal sette Scholemestere der til, Huilcke hand sielff med sogne præsten oc de beste wdy Raadet haffuer offuerhørd.

Men Scholemesteren skal sielff forsørge seg hørere, som wnder hannom skulle tiene vdi Scholen, oc tage dennom som sogne præsten kiender der gode fore.

Superattendens skal een sinde y det første med fuld møndighed aff oss, oc med wor Leensmand, besøge alle sogne kircker, oc fatte een goed beskeed paa alle Sogner, Lade beschriffue alt det goeds der til ligger, med alle de prebender der wdi ere, Oc beschriffue alting wdi klare Register³³². Saa skal hand beholde et hoes seg, oc antuorde wor Leensmand det andet oss til hende, At mand der wdaff altid kand forfare, om kirckens tienere haffue nock at holde seg aff, at nogen ey helder maa her effter røffue fra Kircken, naar hannom saa løster.

Først for alting skal Superattendenten y denne første Visitatz grandgiffueligen lesse oc fuld wel wiide, huad her y denne wor Ordinants er beskicket, Oc see fliteligen til med wor Leensmand, at der bliffuer gode Sognepræster y huer Sogen, oc med Predickerne oc Raadet skicke Børnescholerne til rette wdi Kiøbstederne, Oc forsee dennom wel med gode Scholemestere. Oc der paa skal wor Leensmand giffue wore wndersaatte der sammesteds befaling.

Men effterdi at mange Sogne præstere oc Sogne degne beklage dennom icke at haffue deris nødtørfftige wnderholding til dennom oc deris folck, da skal wor Superattendent tage til seg een goed Gudfryctig lerd Mand, Oc wor Leensmand, vdi huilcken Stict det er, tage til seg een goed Gudfryctige Riddermandz mand, Oc de fiire skulle nu strax med det allerførste, oc siden saa thiit som stoerlig behoff giøres, drage omkring oc visitere alle Sogne Kircker. Oc huilcken præst som icke da haffuer sin wnderholding, Da skulle de ligge to sogner wdi een, om leiligheden saa begiffuer seg, at det skee kand, Eller wdi andre maade finde raad oc goede lempe til, at handle mellom sogne præsten oc Sognemenden, at Sogne præsten oc desligeste sogne degnen fange een god tilbørlig wnderholding, som de kunde haffue deris føde oc ophold wdaff.

Offuer alting wille wy, at Superattendenten med wor Leensmand skal flitelig schriffue oss til, Huad huer Sognepræst haffuer behoff til sin føde, huer predicker, huer anden Kircke tienere, huer Scholemester oc hørere, At wy dennom stadfeste huer een euig ophold. Oc der som Kirckerne formaa icke saa møget, da wille wy ligge til huad der fattis. Ellers see wy wel, at Guds tieniste kand icke bliffue wed, oc holdes oppe hoes oss. Wy forhobe, at Gud for sin miskundhed skal styrcke oss der til, Amen.

For Scholemestere oc hørere skal wor Leensmand med Superattendenten wdi huer Kiøbsted besckicke nogre wisse renter, som kunde oc være nock, aff kirckens prebender³³³, At de dennom maa anamme, naar disse døe som dennom nu haffue y hende, at der beskickes een wisse oc euig prebend for Scholemesterens person, den hand skal haffue oc beholde, den stund hand beholder Scholen.

Her wille wy nu haffue Superattendentene paaminte, at de wille betencke, huad Apostlerne bad oc formanede, Sanct Pouel oc Sanct Barnabas, saa som Paulus sielff schriffuer Galath: ij. Det alleniste (siger

³³² Altså forestå visitatser, jf. note 19.

³³³ Prebender, jf. note 63.

hand) befale de oss, at wy wilde tencke paa de fattige, Til huilcket ieg oc wor flitig oc giorde det gierne³³⁴. Dy skal huer y sit Stict med wor Leensmand, Prouisten, predickerne oc Raad, wdi huer kiøbsted oprette een menige kiste for de fattige, wdy huilcken der kand ind sambles huad Almissee Christen folck giffue, Testamenter oc huad andet der giffues y Guds Naffn, Item Calente pendinge, Brøderskabs pendinge oc andre gildes pendinge³³⁵, Siele gaffuer³³⁶ etc. Oc huad iorde gods der til giffuet er, naar de ere døde som der nu aff leffue. Ocsaa wille wy, at der skulle til fattige folckes ophold aff Superattendenten oc Leensmanden oc andre, som paa wore wegne der hoess ere, med raadet y Kiøbstederne, til fattige folckes kiste beskickes alle Vicariedomme³³⁷, som icke haffue witterlige arffuinge, naar de ere aff gangne, som dennom nu haffue y hende effter wore beseglede breffue, der wy haffue wdgiffuet, dennom wndertagne huilcke wy beskickendis worder til den Høige Schole wdi Kiøbenhaffuen eller andersteds til Kircker eller Børne Scholer, foruden deris skade som ret fattige ere.

Her skulle oc predickerne formane folcket, at de nu skulle giffue Gud oc wor Herre Jesu Christo y de fattige, det de tilforne aff een god, men dog een wildfarendis meening, pleyde at giffue til messer, Muncke, for siele, for Afflad³³⁸, for Pillegrims gang³³⁹, oc til anden saadan wild oc wrang Guds tieniste, Ja Guds bespottelse, Huilcket predickerne oc wel kunde giøre foruden nogen girigheds mistancke, Effterdi de haffue icke den omhyggelighed for seg sielffue, men for de fattige, Huilcket alle Christne ere Gud plictuge.

Saa skal oc Superattendenten med wor Leensmand, Prouisten, Præsterne oc Raadet y Kiøbstederne, tilskicke flitige dannemend, som elske Guds ord, effter som schreffuet staar, Act: vj. oc j. Timot: iij.³⁴⁰, som skulle wære forstandere til kisten oc de fattige folckes Diaconer³⁴¹, de icke forsømme deris befalinge, Oc wide naar, huad oc huem de skulle giffue, Oc de samme maa vnder stundom, naar behoff giøres, spørge raad aff Predickerne.

Disse samme fattige folckes tienere maa wel huert aar skiffes endog icke alle, Men saa at der bliffuer een eller to wed, som aff forsøgelse nu haffue lerd at staa de fattige fore, Men regenskab skulle de giøre huert aar paa een forsagd tiid, oc det skulle de giøre Prouisten, Predickerne oc Raad. Her med kunde de nu giøre Gud een behagelig gierning.

Prouisterne skulle oc haffue forstand wdy Lands lougen, oc een sinde skulle de besøge alle sogner huert aar, oc Raadet wære der offuer, huor de komme y Kiøbstederne, Oc naar Kirckens regenskab er giord, Da skulle de forhøre med det første, huor retskaffenlig sogne præsterne predicke Euangelium, wdlegge

³³⁴ Det Nye Testamente, Galaterbrevet kapitel 2.

³³⁵ Calente (kalente): sammenkomster af præster, der mødtes og behandlede teologiske sager. Brøderskab (broderskab): selskaber af præster og lægfolk, der mødtes for at prise Gud og for at hjælpe hinanden åndeligt og materielt. Gilder: sammenslutning på religiøst, socialt eller økonomisk grundlag med henblik på solidarisk støtte indenfor gildet. Disse sammenslutninger var som regel meget velhavende.

³³⁶ Siele gaffuer (sjælegaver): gaver såsom jordegods, der blev skænket til kirken for at kirken ved hjælp af sjælemesser, bønner o.lign. skulle forkorte de plager sjælen efter døden led i skærsilden. Denne skik ophørte efter reformationen i 1536.

³³⁷ Vicariedomme, formentligt det jord der forud for reformationen var blevet tildelt vicarierne, jf. note 63.

³³⁸ Reformationen begyndte som et opgør med den katolske kirkes afladshandel. Afladshandlen indebar, at man gennem en økonomisk ydelse til kirken kunne betale sig til et kortere ophold i skærsilden.

³³⁹ Pilgrimsfærd var en vigtig del af det religiøse liv i middelalderen, hvor pilgrimme valfartede til et helligsted. Pilgrimsfærden blev knyttet til bodssystemet, således at man fik aflad fra sine synder ved at foretage en pilgrimsrejse. I 1300- og 1400-tallet blev det en skik, at man betalte en "professionel pilgrim" for at foretage pilgrimsrejsen for en, mens man altså selv modtog den aflad, der var resultatet af rejsen.

³⁴⁰ Det Nye Testamente, Apostlenes Gerninger kapitel 6 og 1. Timotheusbrev 3.

³⁴¹ Om diaconer, jf. note 116.

Børnelerdommen, wddele Sacramenterne, oc y alle maade staa deris Embede fore, oc pryde det med et got leffnet, Ocsaa om de ere wel forsørgede til deris nødtørftighed.

Der nest skulle de giffue act paa Sognefolcket, at de maa wide huad de haffue forbedret seg y den Christelig tro, huilcken de bekiende, huorledis de haffue seg emod Pauens handel³⁴², den de haffue forlat, Huad willie de haffue til den Euangeliske lerdom, huorledis de skicke seg der effter med deris leffned.

De skulle giffue act paa Kirkerne, oc paa Kiergorde, Ocsaa skulle de wdsørge, om Sogne præsterne faa deris wonlige løen, som dennom bør at haffue.

Oc der som de befinde nogen brøst wdy Sognepræsterne, da skulle de flitelig påaminde dennom huad dennom tilbør, Huilcke seg da icke wille rette, dennom I skulle de indføre for Superattendenten, oc huilcke hand kand da icke sette til rette, dennom maa hand lade indkomme for Herskabet eller leensmanden der sammesteds.

Item huor som Sognefolcket icke holder Ordinantzen, oc giffue icke sogne præsten, det hannom bør, bliffue de da paaminte aff Prouisten, oc icke wille rette seg sielffue, Oc gjøre det skiel følger, Da skal mand det lade indkomme for herskabet, eller oc Leensmanden der sammesteds.

Sognepræsterne skulle giffue deris brøst³⁴³ for Prouisten til kiende, Saa skal prouisten skaffet saa hoes Superattendenten, at hand flyer alle ting wdy laffue, At Guds ord ey maa komme wdy noget ont rycthe aff nogen kiff oc trette³⁴⁴, den præsterne haffue sammen.

Item huem, som haffuer nogen Præstemand eller Degen til at tale for nogen geistlig sag, Da skal hand tale hannom til for Herrids Prouisten, eller Superattendenten wdi wor Leensmands nærwerelse wdy huilcket Stict det er, som huer haffuer befaling offuer. Kunde de oc icke forliges eller der atskilles med rette, da maa de steffne dennom ind for oss sielff. Er det oc om werdzlige sager, om iord, agger, eng eller gield, da skal hand tale hannom til, til herridzting, oc landzting³⁴⁵, oc der som præsten tager forsømmelse oc icke tilsiger den, som Sticted paa wore wegne y befaling haffuer, naar hand steffnes eller til tales til herrids ting, eller landzting, Oc da møster nogen iord eller eydom for sin forsømmelse skyld, da skal præsten oc degen stande oss til rette der fore.

Huor som nogensted fattis Sogne Præster, did skulle Prouisterne strax holde seg heden oc formane bode Herskabet oc almoen til at bede Gud om, at faa een goed Sogne præst, Siden skulle de paaminde Kirekewerierne, huilcke det synderlig tilhør, at de hoess Bispen oc Raadet ligge seg effter at faa saadan een.

Superattendentene skulle hiemme, der som de boe, wdlegge den hellige schrifft, Oc stundom prædicke, Men alleniste een sinde om Aaret med wor Leensmand besøge Kirkerne huer y sit Stict wdi leylig tiid, vden der oc begiffue seg nogen besønderlig nødtørftighed, at de tiidere haffue behow at fare nogen sted, Oc da skal mand offuerhøre dennom som mand waantroer wdi sin lerdom oc styrcke de retskaffene, oc aff Guds ord rette huad der kand wære folck emellom om nogen wrang lerdom. Der skal oc Superintendenten med wor Leensmand flitelig besørge seg, huorledis predickerne oc Scholerne holdes, Ocsaa huorledis det gaar med hospitalerne oc fattige folckes kiste, oc wære der om, at der intet fattes wdy.

³⁴² Pavens handel, altså den katolske kirkes afladshandel.

³⁴³ Brøst: mangler.

³⁴⁴ Kiff og trette (kiv og trætte): strid og uoverenstemmelse.

³⁴⁵ Herredzting og landzting. Herredsting: domstolsforsamlingen i de lokale administrationsområder herrederne.

Landsting: landstinget dækkede et større geografisk område end herredstingene og udgjorde den anden appelinstans.

Der som Superattendenten bliffuer befunden at staa icke sit embede saa ret trolige fore, som det seg burde, Men lader seg forkrencke anten aff Sognepræsterne med gaffuer, eller oc nogen anden forsømmelse hand tager der fore, At hand io icke er orwogen til at giøre, det hannom er befalet, Eller oc, det Gud forbiude, hand fulde wdy nogen obenbarlig syndige last eller ketterij, Da skal mand kiære hannom for Kongen, Saa skal hand stedis til ordz y to eller tree andre Superintendents næruerelse effter Sanct Pouels ord j. Timoth: v. Du skalt icke stede kiærmaal at gaa nogen præst offuer, wden det skeer med to eller tree witner.³⁴⁶

Wy wille der see sielff flitelig til, at ingen dannemand saadan skal bliffue beskemmet eller skee nogen wskiel, om hand end bliffuer kierd foruden brøde³⁴⁷, Men der som hand icke raader bod paa den brøst eller last der hand kand rette seg wdy, da skal hand settis wdaff sit embede.

Di Superintendenterne skulle, som gode Bisper pleye, at være wlastelig, Icke alleniste naar de dertil wduelgis, men ocsaa siden de ere bleffne wdualde skulle de see nøige til, at de ey lade seg bemercke med nogen lastelig slømmerij, girighed eller hoffmod³⁴⁸. Huilcke seg lade her med bemercke oc bliffue der wdi obenbare offuerwundene, oc icke rette seg, naar de ere eensinde eller tøssuer paaminte³⁴⁹, Da skal Konglig Maiestat haffue sin ret til dennom, effter de ere affsette, ligesom til nogen anden, der saadant giøre, Saa som Herskabet oc skal haffue sin rettighed emod andre Kirckens tienere oc Schole tienere, Naar de for nogen stoer last ere sette wdaff embedet eller bliffuer befunden med nogen halsløs gierning, der Gud beuare alle sine tienere fore.

Naar der wdy noget Stict fattis een Superintendent, da skulle alle Sognepræster alleniste aff Kiøbstederne y Stictet komme tilsammen, Saa dog at Kirckerne lige wel forsørgeres med predicken oc Sacramenter. Tiuende³⁵⁰ dag effter hand er død skulle de sambles wdy byen, der som Superintendents bolig er, Saa skulle de endrectelig giffue fiire Sogne præster fuld mact oc møndughed til at wduelge een, den de kiende een werd mand oc skickelig bode y lerdom oc leffnet, Saa skulle samme fiire følge hannom hen til den Superintendent som nest er wed haanden, At hand der bliffuer offuer hørd. Kand det icke saa strax skee, saa maa de giøret det snarest de kunde. Der som hand dømmes da hannom skickelig der til, da skal hand siden heden sende hannom til Konninglig Maiestat, at hand bliffuer stadfestet. Der som Kongen da anammer hannom, da skal hand med sine befeels mend oc Leensmend der sammesteds giøre hannom mønduge wdy Stictet, Oc befale alle sognepræsterne at de skulle ansee hannom der fore, oc liude hannem y de ærinde som een Superintendent befalet ere, Oc saa skal Superattendenten swerie Kongen troskab, oc at hand wil være flitig wdy sit embede oc aandelig Regimente, der hand haffuer paa Kirckens wegne, aff den naade Gud giffuer hannom. Med det skiel skal hand oc wnder seg haffue alle Prouister, Sognepræster oc Predickere, Saa at de skulle liude Superattendenten, wden de oc faa (det Gud forbiude) nogen merckelig last med hannom, at de wille klage hannom for Kongen, Eller for nogen wrang lerdom hand fører, Eller for nogen forsømmelse wdy sit embede, huor hans brøst er saa stoer, at hand anten icke kand eller wil raade bod paa, Dy her skulle huercken præsterne eller de andre Superintendenter tiide med hannom, om de saadant wide, Oc saa skulle Leensmenden der sammesteds giffue oss saadant til kiende, huor de formercke saadant rycte y Stictet paa nogen Superintendente. Men at anten wor Leensmend eller nogere andre skulle

³⁴⁶ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 5.

³⁴⁷ Kierd foruden brøde: anklaget uden skyld.

³⁴⁸ Slømmerij, girighed eller hoffmod: drikkerig, begærlighed eller overdreven selvfølelse.

³⁴⁹ Eensinde eller tøssuer paaminte: påmindede en eller to gange.

³⁵⁰ Tiuende dag: tyvende dagen.

beføre dennom for oss eller andre, naar de icke ere obenbare berøctede, Da wille wy dennom icke tilstede, men helder befale wy, at de dennom skulle forsuare oc beskierme, om behoff giøres.

Naar saadan een Superattendent er da saa anammet til Stictet, da skal hand obenbare indweyges y den Kiøbsted, der som hand skal boe, paa een Søndag eller nogen Høgtiidz dag, førrend predicken begyndes, ret for Alteret, formiddels Prouisterne oc fem eller sex predickere, som der nest hoes ere.

Men den Superattendent, der nest hoess er boendis, skal indweyge hannom saaledis, som her siden effterfølge skal.

Om Kongens befeels mend.

Wore Leensmend³⁵¹ oc Raadet wdy Kiøbstederne giffue wy dennom befaling, at de denne wor Ordinantze skulle holde wed mact Oc wære Kircke tienerne oc Scholetienere til det beste, Naar de der offuer bliffue af Superintendenten eller Prouisten til sagde, at dennom icke giffues det dennom bør at haffue, Eller de oc wredelig offuerfaldes aff noget ont menniske. Ja hui skulle ey wore Leensmend oc Raad beuiise Guds tienere den samme willie, som de den mindste bonde ere plictige at beuisse, vden de wille fortørne bode Gud oc oss.

Om nogle synderlige Bøger, der Landz præsterne skulle haffue, Huilcke de oc icke til gaffns ombære kunde.

Efterdj der wdi denne tiid wdgaar mange skarns bøger, aff huilcke ey alleeniste de wforfarne oc wankundige, men ocsaa de som fuldwel forstaa seg, offte forgiffues³⁵², Di maa alle gode Sogne præster bruge de bøger alleeniste, huilcke wiise oc lerne mend haffue wedtaget, paa det at de ey maa wnder sandheds skien inddricke ocsaa wildfarelse, til deris store forderffuelse som dennom skulle tillide.

Dy skulle først for alle andre haffue den hellige Bibel³⁵³, som er en kielde til all retsindig gudelighed.

Der nest Doctor Morten Luthers Postille³⁵⁴, y huilcken hand wdligger Søndagers Euangelia, Oc giffuer tilkiende hurledis Euangelium skal forklares.

III Apologiam Philippi³⁵⁵, wdi huilcken all Christendoms wisse lerdøm bestaaes oc beuises, oc med Christelig skiel giffues tilkiende, hui mand noget saaledis skal tro oc sammeledis lære fra seg.

IIII Locos communes Philippi³⁵⁶, vdi huilcke de nytteligste oc nødtørffeligeste artickler oc steder y schrifftten paa det letteste oc gieniste wdleggis.

V Nogen anden god bog, aff huilcken de wel maa kunde forklare børnelerdøm, med Docter Morten Luthers paruo Catechismo, at de maa wiide, hurledis de skulle rettelig oplære wngdommen wdi den første grund til sand gudelighed.

³⁵¹ Lensmanden var den øverste lokale kongelige embedsmand, og repræsenterede altså kongemagten i lokalsamfundet. Han inddrev skatter, forestod retsforfølgelse, offentliggjorde kongelige kundgørelse mm. Derudover fungerede han desuden som kongens repræsentant i stiftets kirkestyre, hvorfor han bl.a. havde betydning ved præsteansættelser og fungerede som kirkens forsvarer.

³⁵² Forgiffue (forgive): tage skade ved.

³⁵³ Den første komplette danske bibeloversættelse var *Christian 3.s Bibel* (1550) oversat af Peder Palladius.

³⁵⁴ Martin Luthers *Kirkepostille* med prædikener over Det Nye Testaments epistler og evangelier til alle årets søndage og helligdage.

³⁵⁵ Phillipp Melanchthons *Augsburgske Bekendelse* (1530) og Melanchthons forsvar for denne (1530). Den Augsburgske Bekendelse var et bekendelsesskrift for den luthersk-evangeliske tro. I Kongeloven (1665) blev den gjort til det officielle udtryk for den danske kirkes tro.

³⁵⁶ Phillipp Melanchthons *Loci Communis* (1521). Den første håndbog i luthersk dogmatik.

VI Instructionem Visitationis Saxonica³⁵⁷, Oc saa een aff disse wor Ordinantze bøger, at de maa viide, vdi huilcke stycker dennom bør synderlig at være wel wnderuiiste oc lerne.

Nogre nye bøger skulle her y wore Riiger ingen wdtryckes aff bogetrøckerne anten danske, Latine eller Tydske schreffne eller oc paa danske wdsette, Icke heller indføres andersteds wdtrycthe, Synderlig om de indholde anten det troen er anrørende, eller det der hører til Lands eller Steders Regimente oc hwsholding, met minde end de tilforne bliffue wdi wor høige Schole offuersiet, Oc faa et got wintnesbyrd aff huer Superattendent her wdi Danmarckis Riige.

Item wille wy ey heller, at nogen skulle her y wore Riiger wdprente eller wdprente lade Handbøger, missaler³⁵⁸ eller andre Ceremonische bøger med nye sang oc præfatier³⁵⁹ wdset paa danske, at siunges med latine noder, som den oprørsche Myntzer³⁶⁰ gjorde, effterdi deris brugelse er oss inted nøttige, wden wy skulle besikke nye Chorpeblinge³⁶¹, som saadanne wbequem sang skulle siunge. Oc desligeste forbiude wy, at nye bøner oc Collecter skal icke wdprentis anten til Messen eller almindelig ellers at siunge eller lesse, vden det skeer med den Høige Scholes³⁶² oc huer Superattendentens samtycke, Di mand faaer icke ellers ende paa at gjøre bøger, louge, Statuter³⁶³ oc Ordinantzer. Huer y syn sogen eller Kircke kand lade seg nøige med denne wor oc Riigens Ordinants. Huer sognepræst kand gjøre for seg Christelige Collecter, Oc saa om høgtilige dage, men de skulle være gandske korte, det gøres intet behoff, at bede alle steds wdy liige maade med forskreffne ord, der som mand ellers ret paakalder Gud. Epistelen oc Euangelium kand huer lesse paa Danske aff andre Bøger, Præfatien skulle de icke siunge wden noget tiide alleeniste, meest wdy Kiøbstederne oc det paa latine, besønderlig høgtilige dage.

Om deris bolige, som y Kiøbstederne skulle tiene anten Kirckerne eller Scholerne.

Kirckewerierne wdi Kiøbstederne skulle forsørge deris predickere oc Sogne præster, med andre Kirckens oc deris Sogne tienere, bequemme oc skickelige boliger, oc med Kirckens penninge holde dennom wed lige, oc bøgge der paa, huad der fattis til hwsens behoff, med et bequemt studere kammer. Desligeste skulle de holde Scholen oc Schole tienernes bolig wed mact. Huore som wdi en Kiøbsted ere flere sogne, der skulle alle Kirckewerierne holde Scholen oc Scholetienernes bolig wed mact, Dog saa at der bliffuer skielsmis³⁶⁴ paa Kirckerne, At den kircke, som mest formaa, skal mest lade til effter wor Leensmands, Superintendentens, Prouistens oc Raadzens sigelse. Det war io altomøget w redeligt, der som Predickerne skulle paa deris kost nødis til wdy kiøbstederne at bøgge aff deris eygen løøn, Effterdi de kunde settis wdaff tienisten, Oc saa høre hwsen Kircken til, Aff huilcke der intet tilkommer deris effter leffuendis enckier oc faderløss børn, naar de affdøe.

³⁵⁷ Martin Luther og Philipp Melanchtons *Den sachsiske Visitationsbog* (1528/1538)

³⁵⁸ Missale: bog der indeholder forskrifter for gudstjenester.

³⁵⁹ Præfation: en kollekt (bøn) der falder i starten af gudstjenesten.

³⁶⁰ Thomas Müntzer (1490-1525): reformator, der under reformationen forbandt Martin Luthers reformatoriske idéer med politisk revolutionære tanker, og dermed fjernede sig fra Luther. Müntzer blev henrettet under Den Tyske Bondekrig (1525), hvor tyske bønder på et evangelisk grundlag gjorde oprør mod adelen og krævede tienderreduktion, frit præstevalg mm. Müntzer støttede under oprøret bønderne, mens Luther vendte sig imod disse og støttede den i sidste ende sejrrige fyrstemaagt.

³⁶¹ Om peblinge, jf. note 194.

³⁶² Den Høige Schole: formentligt universitetet.

³⁶³ Statut: forordning.

³⁶⁴ Skielsmis: forskel.

For Superattendentene oc deris folck wille wy sielffue lade bøgge huad som dennom behoff giøris, wden der som Canicker oc Clostermend bøgge for dennom, der som de boe oc lesse for samme Canicker oc Clostermend den hellige schrifft.

Om Norige³⁶⁵.

Wy wille med det første besørge Superattendenter wdy Norge til huer Stict, huilcke wy oc wille giffue befalinge, at de saa møget som mogeligt er, skulle giøre deris fliid, at huer Sogen maa haffue gode Predickere oc det sande Guds ord, at der oc inted maa forsømmes, huad der hører til Guds ords Predicken oc menniskens salighed, Oc skicke huad dennom tilstaar wdi andre sager, de wdi denne wor Ordinants begrebene ere, Ind til wy sielff komme wdy Norge, Huilcket wy med Guds hielp snarlig forhobe, Da wille wy effter Superattendentens raad besønderlig wdi huer sted besikke oc stadfeste huad effter denne Ordinantze der icke holdis kand, Di der wil wdi mange støcker holdes een anden Ordinantze.

Om de tienere, som for siugdum eller alderdom ere wduelige til Kircker eller Scholer.

Den Predicker, som wdtient haffuer anten wdi Kircken eller Scholen, som sielff vellerd haffuer staad sit embede lengi trolig oc wel fore, Oc icke lenger kand for skrøbeligheds skyld, Den wille wy (naar wy derom beden bliffue) giffue een prebende³⁶⁶, den første der falder wdi Riiget, at føde seg aff den anden sin liffs tiid.

Om kanikker, munke og nonner [red.]

Om Canicker³⁶⁷.

Vi ville oc biude, at de (det som dennom altiit haffde burdt) skulle med een erlig ophold wdi Kiøbsteden, der som de boe, holde een lerd mand wdi den hellige schrifft, som kand paa latine offuerliust lesse den hellige schrifft bode for Canicker, Scholedagne, oc forstandige borgere, oc andre som did wille søge. Denne samme Lessemester skal stundom paa nogen forskicket tiid predicke, Men dog saa at ingen wanlig Predicken der med forhindres.

Oc de Canicker, som icke ere nogen anden sted borte til Studium, de skulle huer dag siunge wdaff den hellige schrifft oc Guds ord, effter som oss elskelige Docter Bugenhagen wdaff Pomern³⁶⁸ det haffuer dennom forskreffuet wdaff Guds ord, effter den Christelig Troes wduiselse, Huilcken wy haffue befalet at lade trycke paa latine bag wdy denne Ordinantze. Oc effterdi de der wdaff intet skulle beswares, som førre er skied, aff hin lange sang, Men skulle der med haffue een hellig oc løstig øffuelse wdy Guds ord, paakalde oc tacke Gud, at Gudfryctige menniske maa saa got som leegendis der aff wenne seg til den hellige schrifft, Dy tør ingen Canicke, som aff den Canoniske hellige schrifft saa kaldes, der vdi lade seg besuare, Ocsaa maa de om Søndager oc hellige dage, om der er de seg wille lade berette, holde Messe, wden deris kircke er een Sogne kircke, om huilcket her førre er sagd. De maa wel saa aff deris rente leffue høwskeligen oc studere, den stund de haffue ingen tieniste, Indtil de kaldes til noget embede. Huilcke alf dennom icke leffue eenlige, de maa giffte seg, som Gud haffuer skicket, oc ey skiøde om den diefflsens lerdum som der emod er. Ecteskab (siger Apostelen) skal holdis hederlig hoes alle, Oc een wbesmitted seng, Men skiørleffnere oc

³⁶⁵ Det danske monarki omfattede i 1539 kongeriget Norge, jf. note 2.

³⁶⁶ Prebende, jf. note 63.

³⁶⁷ Canicker: præster, der var tilknyttet en domkirke, hvor de assisterede biskoppen i dennes embede, stifstadministration, gudstjenester m.v.

³⁶⁸ Johannes Bugenhagen, jf. note 9.

hoorkarle wil Gud dømme, At wy kunde ellers haffue wor omgiengelse god foruden girighed, oc wære til freds med det Gud giffuer oss³⁶⁹. Wy wille ingelunde tilstede, at de skulle haffue hoess dennom berøctige Quindfolck, eller dennom, om huilcke de ere mistencte aff menigheden for wkiøskheds skyld, Gud til fortørnelse oc den Christen menighed til forargelse.

Der som nogen oc saa aff dennom for sin lerdoms oc dueligheds skyld kaldes til at worde een Superattendent, Sogne præst, Prædickar, Scholemester, Lessemester y den høige Schole, eller til nogen raad oc arbeid til menighedzens beste, Da skal hand haffue sin fulde belønning, som er samme embede til lagd, Oc der til med lige wel beholde alt det hand tilforne haffde wdaff Canickdommen, Wden hand nogen wil noget der aff sielffuillige oplade, Saa at de beste bliffue de rigeste, oc de som andre tiene med deris gode lerdom. Huo denne wor gunst oc weluillighed wilde forsmåa, huad wor det andet end at hade sand gudelighed oc erlighed?

Item skulle de inted beuare dem y noget made med den befaling wy haffue wdi denne wor oc Riigens Ordinantz giffuet wore Superattendenter, Leensmend oc Prouister, wden saa Skeer, at de bliffue det rettelige til kaldet.

Huad der meere behoff giøris at skicke om Canicker, det wille wy besicke wdi den høige Scholes Ordinantze.

Om Clostermend, som haffue sielff at leffue aff³⁷⁰.

De Muncke, som Guds sandhed forstaa, maa nyde syn friihed effter Euangelium wdi deris eygen fri samuittighed. Der som de høwskelig oc ydmygelig af syn formand begierendis worde, at de ma wdga oc forsee seg sielffuer, oc ey lenger der wille bliffue for syn samuittigheds skyld, aff Gudfryctighed, Oc wille effter Guds wille tage seg noget andet leffnet fore, Da skal dennom det icke sønis³⁷¹, men formanden skal lade de stackarle³⁷² gaa, oc giffue dennom kleder, oc noget til tærepenninge³⁷³ for Guds skyld. Der som samme formand det weyersiger³⁷⁴ dennom, da skal hand derom staa til swars for oss. Mand kand jo lettere med een god rund almisse lade gaa een Munck, som icke bliffue wil, end føde hannom alle syne dage wdj Closteret emod syn willie oc samuittighed. Men sandelig wille wy icke wære deelagtige wdi sommes wreene reenliffuedhed oc wkyske leffnet, Huilcket wy oc ingenlunde wille tilstede.

Men de Muncke som wdi Closter wille bliffue, de skulle wære deris formand wndergiffne oc liudige, saa lengi som de der bliffue, Oc giøre det gode hellige dannemend tilbør, at de leffue et got erligt leffnet. De maa gaa med deris Capper³⁷⁵ oc bære eens kleder, icke for nogen regel³⁷⁶ skyld, Men at mand skal kiende paa deris kledebon³⁷⁷, huad Closter de ere aff. De skulle ingen raget plet³⁷⁸ haffue, eller krans wdi

³⁶⁹ Det Nye Testamente, Hebræerbrevet kapitel 13.

³⁷⁰ "Clostermend, som haffue sielff at leffue af" henviser til de munke, der boede i klostre, som ejede jordegods; dermed fx ikke tiggermunke. Jf. note 85 og 200.

³⁷¹ Sønis: nægtes.

³⁷² Stackarle: stakkels mænd.

³⁷³ Tærepenninge: penge til underhold, særligt på en rejse.

³⁷⁴ Weyersige (vedersige): gøre indsigelser.

³⁷⁵ Cappe (munkekappe): munkenes ordensdragt udgøres af en fodlang kjortel forsynet med hætte, der holdes sammen i livet af en snor.

³⁷⁶ Regel (klosterregel): hvert kloster fulgte en klosterregel med bestemmelser om munkenes fromhedsliv, måltider, hvile mv. I det vestlige, latinske klostervæsen blev to regler særligt fremherskende: Benedikts regel og Augustins regel.

³⁷⁷ Kledebon: klædedragt.

³⁷⁸ Tonsuren – det runde, glatbarberede område på den øverste del af issen hos katolske munke – var en del af munkenes indvielsesritual og symboliserede, at munken forlod den verdslige verden og trådte ind i den gejstlige.

hoffuedet, men de maa haffue kulffue eller kullede³⁷⁹ hoffueder, huilcke som icke wille lade deris haar woxe, De skulle icke gaa wd oc stoge³⁸⁰ omkring, huort de wille, foruden deris formands befaling. Helder skulle de gierne høre oc nemme hellige lectier oc predicken, gierne lesse sielffuer den hellige schrifft, at der maatte end wære nogen, som her effter maat worde Sognepræst.

Der fore skal oc huert saadant Closter haffue een god lerd mand, som skal lesse den hellige schrifft, lære børne lerdom, som wy kalle Cathechismum, prædicke etc. Oc for dette samme sit hellige arbeide skal hand haffue een erlige ophold for seg oc sit folck, Oc saa skulle de siunge oc om Søndage oc hellige dage holde Messe, saa som sagd er om Canicker.

Om Nunder.

De, som wille icke lenger bliffue y Closter for deris samuittighedz skyld, oc wide dennom at komme til et erligt brød, maa wdgaa oc giffte dennom, med deris neste wenners raad. Men saa lengi som de ere y Closteret, skulle de wære deris Priorissæ oc Abbedisse³⁸¹ hørige oc liudige, Oc skulle icke ferdis eller reyse om landet som andre løsactige folck. De skulle icke sidde til drøck eller løsactighed med karle, huar aff møget last oc skendzel kommer, Oc der som Priorissen eller Abbedissen dennom saadan løsactighed tilsteder, eller hun det sielff giøre, da skal hun aff settis, oc een anden erlig god Gudfryctige Nunde tilskickes wdy hennes sted etc. Item skulle de, som wille bliffue wdi Closter oc der haffue deris ophold, bære een ærlig kledebon som det seg bør, dog skulle de icke tuinges til at gaa med skabelaris³⁸², Dy wy forfare, at mange aff dennom sette deris gudelighed meere der paa, end paa anden kledebon.

Naar Superattendenten med een lerd mand oc Leensmanden med een anden Riddermands mand komme wdy Visitatz til Jomfru clostere, oc Superattendenten haffuer forfaret, om de holde deris Ceremonier oc Kircke skick effter Ordinantzen, da skal der ocsaa forfares, om de faa deris redelig wnderholding til klede oc føde, Oc desligeste om Closter holdes wed mact, bøgges oc forbedres, Oc om der siden findes nogen brøst, skulle de det giffue dennom til kiende, som Closteret haffue y forleening, Oc hues der icke raades bod paa, skulle de giffue oss sielff det til kiende.

Wdi huert saadant Closter skal beskickes een lerd oc skickelig Predicker, som haffuer een æractige dannequinde til husfrue, oc gode huszinde, som kand predicke for dennom, oc hand skal haffue een erlig belønning oc ophold. De maa oc siunge oc lade sige Messe, som sagd er om Canicker, vden Predickerne siunes nytteligere at wære, at de siunge noget minde, oc helder paa danske end paa Latine, At de saaledis maa faa nogen wnderuisning wdaff Guds ord, naar de wel forstaa huad de siunge oc lesse.

Superattendentens indsættelse [red.]

Superattendenternes eed.

Kieriste Nadige Herre, Jeg N. wduald Superattendent til N. stict, loffuer eders Kongelig Maiestat sand troskab, at ieg det yderste meg mogeligt er wil forfremme det eders Kong: Maiestat oc Riiget kand wære til ære, gaffn, fred, rolighed oc lydighed, Oc andet som ieg for Gud plictug er eders Kong: Maiestat, Oc wil wære emod alt, dette kand forhindre. Der nest loffuer ieg, At den stund ieg er wdy dette embede, da wil

³⁷⁹ Kulffue (kulve): en lille, skålformet og tætsiddende hue, der dækker det øverste af issen, og som bl.a. bæres af katolske gejstlige; også kaldet en kalot. Kullet: tætklippet eller skaldet.

³⁸⁰ Stoge: udtryk der beskriver en langsom, vaklende gang; betydning i retning af 'nølende'.

³⁸¹ Priorisse: enten en kvindelig forstander i et mindre nonnekloster eller den næstøverste efter abbedissen i et større nonnekloster. Abbedissen: kvindelig forstander for et nonnekloster.

³⁸² Skabelaris: et klædestykke, der er en del af visse munkes og nonners ordensdragt, og som udgøres af to lange stykker stof, som hænger ned fra skuldrene foran brystet og bag ryggen; også kaldet et skapular.

ieg forhandle den hellige schrifft retsindelig, effter den gaffue som Gud haffuer giffuet meg, retskaffelig tractere Euangelium oc Sacramenterne, ligesom Christus dennom sielf haffuer indskicket, Jeg wil tage meg ware for menniskelige meninger, oc bliffue hart³⁸³ wed wor Christelig troes wisse articer, Jeg wil oc med stoer flid skaffet saa oc paaminde sognepræsterne til kirckerne, de meg befales, at de ocsaa skulle staa deris embede wel fore bode med lerdom oc Sacramenternes wddielelse, At de ocsaa skulle trolige lære børnelerdom fraa seg, Oc der om forhøre sine Sognefolck bode y schrifftemaal oc anderledis, huad de der forbedre seg.

Jeg wil oc wære om Børne Scholerne, at de skulle bliffue wed mact, Ocsaa wide fattige folckes beste oc hielpe den menige Low oc landz skick at holdes wed mact, Oc huad andet een Superattendent tilhør effter eders Kon: Maiestatis schreffne Ordinantzes indhold, Oc ieg ey wil med gunst eller gaffue, eller nogen anden wild, lade meg krencke emod det mit embede tilhør. Men der som ieg aff menniskelig skrøbelighed, wanuittighed eller y nogre andre maade noget her aff forsømdes wordet, Da forlade meg det Gud fader aff sin mildhed for sin Søns Jesu Christi skyld. Men med wilie oc widskab wdaff beraad moed wil ieg intet giøre emod det ieg nu loffuer eders Kon: Maiestat, Saa sandelig hielpe meg Gud wed dette hellige Euangelium.

Oc med det samme hand saa siger, Da skal hand tage paa det nye Testamente.

Med disse Ceremonier skal een Superattendent wiies om een Søndag eller een anden hellig dag.

Naar Epistelen er lest y Messen, saa skal een predicker eller oc prouisten stige op paa Predicke stolen oc sige saa: Denne N. som er een gudfryctig, windskibelig, ydmige, lerd dannemand, er wduald til een Superattendent, Di bede wy, at y wille for hannom oc for ordzens framgang bede een Pater noster. Saa skal mand strax siunge, Veni sancte spiritus etc. Oc wnder des gaar folcket ind y choret, eller saa neer som det kand komme, Saa skal den, som hannom skal indweyge, gaa saa neer folcket, at mand kand høre, huad hand siger, oc wære yførd et røckelin³⁸⁴ oc en choerkobe³⁸⁵, med hannom som indweyes skal, oc de andre præster, saa mange som kunde tilstede faa wæridt, Huilcke alle skulle ocsaa haffue røckelin paa. Saa skal hand først formaane almoen til at bede een Pater noster, at Gud wilde werdis til at wære der ebland det, de nu haffue forhende. Strax reiser hand seg, oc staaendis med faa ord priser hand det allerhelligste prædicke embede, huor nyttigt oc wmistendis det er etc. Med huor stoer priis den helligaand wed S. Powel³⁸⁶ loffuer denne Kirckens tieniste, huilcken Christus effter sin himmelferd giffuet haffuer, der hand saa siiger, Christus foer op y høyelsen, oc skienckte mennicken gaffuer, der hand gjorde somme til Apostler, somme til Euangelister etc.³⁸⁷

Dy det er den aller største Guds welgierning, hand haffuer oss beteed³⁸⁸, at hand haffuer giffuet sin Søn y døden for oss, oc giord oss saa skickelige prædickere oc lærefedre, Som formiddels det liudende ord skulle wdbytte saadant et liggende fæ wdy werden, om huilcke hand siiger, Huo eder hører, hand hører meg, Dy er denne gode Gudfryctige Dannemand N. wduald til dette Stict.

³⁸³ Hart: fast.

³⁸⁴ Røckelin (røckelin): en sort dragt, som biskop og præst iførte sig under visse kirkelige handlinger, bl.a. ved ordinering af nye biskopper og præster.

³⁸⁵ Choerkobe (korkåbe): en kåbe, biskoppen bærer ved præstevielser, bispevielser o.lign. Kaldes senere en bispekåbe.

³⁸⁶ S. Powel (skt. Paulus), jf. note 15.

³⁸⁷ Det Nye Testamente, Efeserbrevet kapitel 4.

³⁸⁸ Beteed: gjort eller ydet.

Saa skal mand siunge den psalme, Domine dominus noster, Aff huilcken hand da skal med faa ord wdlegge et verss eller thu om Christi prædickere oc hans Riige, Oc der skal hand see til, som indwyelsen gjør, at hand ey giøret altolangt, saa at folcket kiedes der wed, oc foracte saa det der handles.

Strax saa skal hand oplesse samme Superattendent, huad hans embede til hører, wdaff Ordinantzen, synderlig fra de ord, Men effterdy at Superattenderne etc. Indtil det sted, Effterdy de kaldes da til saadant swart arbeide etc.

Siden skal hand befale hannom at lære det reene Euangelium, oc prædicke syndernis forladelse oc det euige lifff wdy Christo Jesu Guds Søn alleniste.

Item om kierlighed, korset, Pønitentze, Herskab, huorledis mand skall effter Guds ord wære dennom liudige.

Item om Sacramenterne, effter som Christus dennom haffuer indskicket, oc huercken lære der om noget andet, eller anderledis. Loffue y dette? Hand swarer, Ja det loffuer ieg. Giffuer meg eders haand der paa. Saa recker hand hannom haanden.

Saa skal mand strax siunge den psalme, Ecce nunc benedicite Domino³⁸⁹. Naar Psalmen er da wdsungen, da siger hand: Denne Psalme er eder siungen y prædickere, at y skulle oprecke hænderne, oc bede, benedide³⁹⁰ Herren, oc wdprædicke sand benedidelse wdy den Abrahams seed³⁹¹ CHRISTO, oc handle saa bode dag oc nat, det er idelige, med alle windskibelighed emod dieffuelsens riige. Oc framdelis skal hand sige saa, Nu haffue wy siunget hellige loffsange oc psalmer som priise Guds ordz predicken, Nu wille wy høre hellige lectier der om wdaff den hellige schrifft.

Her skal nu een aff præsterne lesse denne Lectie.

Saa siger S. Pouel til sin Biscop Titum: Der fore lod ieg deg bliffue wdy Creta etc. det heele Capittel wd til enden.³⁹²

Strax skal den anden præst lesse den anden lectie Act. xx.³⁹³

Der S. Pouel sagde Præsterne aff Epheso gode nat, da sagde hand, See nu wed jeg etc. det hele Capittel wd til enden.

Strax skal den tridie præst lesse den tridie lectie ii Timoth. iij.³⁹⁴

Saa siger S. Pouel til sin Biscop Timotheum: Jeg formaner eder etc. vd til enden.

Effter disse lectier siger hand saa, Dette altsammen paaminder predickerne deris embeder, oc forklarer til med, huor stoerllige dette embede teckis Gud, oc huor nytteligt det er den hellige Kircke, effterdi det er dog Christus sielffuer, som wed sine prædickere predicker, døber, giffuer Sacramenter, straffer, formaner oc trøster. Huilcket er wor største hugsualelse³⁹⁵ wdy denne wtaknemmelig oc foractelig werden.

Framdelis siger hand saa:

³⁸⁹ Ecce nunc benedicite Domino: Se velsigner nu den Herre Gud.

³⁹⁰ Benedide: velsigne.

³⁹¹ Abrahams seed: Abrahams sæd, altså hans efterkommer, dvs. Jesus Kristus.

³⁹² Det Nye Testamente, Titusbrevet kapitel 1.

³⁹³ Det Nye Testamente, Apostlenes Gerninger kapitel 20.

³⁹⁴ Det Nye Testamente, 2. Timotheusbrev kapitel 3. Det er imidlertid en fejl i Kirkeordinansen af 1539, at der står kapitel 3, der menes kapitel 4.

³⁹⁵ Hugsualelse (husualelse): trøst eller opmuntring.

Her nest skulle y nu alle sammen wide, at denne wielse bliffuer hellig wed disse tho stycker, som er Guds ord oc een Gudelig bøn, saa wel som oc huert andet creature kand sammeledis tiene oss wdy hellighed til wor brug, Huilcket Sanct Pouel saaledis wdtrycker med disse ord, Huert Guds creature er de tro Christne got til at bruge med tacksigelse, Denom synderlig som forstaa seg paa sandhed, Helst fordy det bliffuer helligt wed Guds ord oc een gudelig bøn.³⁹⁶

Saa haffue y nu hørd det første, aff huilcket det Apostoliske embede priises oc helliges, som er Guds ord. Men paa det at denne hellighed maa fuldkommes, da wille wy oc tale noget om det andet, som er een gudelig bøn.

Effterdy wy skulle dog bede Gud om alt det gode, wy skulle haffue, da haffue wy allermest behoff at bede om gode prædickere oc for prædickembedet, Dy Christus bad sielffue een heel nat, førend hand om morgenen beskickedede de tolff Aposteler, som Lucas schriffuer y sit siette Capittel, oc Matthæus y det niende: Beder høstens Herre etc.³⁹⁷

Oc saa hoss bønen lagde Apostlerne oc Kirckens oldinge³⁹⁸ hender paa dennom, som de beskickedede oc wyede til predickere, som siunligt er wdy Apostlernes gierninger. Oc den samme sed haffuer den hellige kircke siden taget aff Apostlerne, som Sanct Pouel ocsaa sielff raader sin eygen Byscop oc siger i. Timoth: v Wær icke altfor snar at legge hender paa noger³⁹⁹. Ja det siger hand io om dennom, som prædicke skulle oc lære wdy kirkerne, oc icke om Messepræster⁴⁰⁰. Wdy fordom tiid pleyde mand at legge hender paa de offer, mand slacte oc offre wilde, som mand seer wdy Mosi low⁴⁰¹. Saa maa mand oc wide, at wy her offre Gud dennom til een hellig tieniste, huilcke wy legge hender paa, Huilcket wy oc her nu paa denne sinde wille giøre, saa som Apostlerne lærd haffue, wdi wor Herris Jesu Christi naffn.

Her skal hand nu med Præsterne oc Oldingene⁴⁰² legge hender paa hans hoffued, som wiies, oc sige saa liudelig:

Lader oss bede, Fader wor etc.

Oc ydermere skal hand sige:

O Almectigste euige Fader, som haffuer saa formiddels din eenborne Søn wor eeniste mestere lerd oss, Høsten er møgen, men arbejderne ere faa, Der fore beder Høstens Herre, at hand wdsender arbejdere wdi sin høst, Huilcke ord oss paaminde, at wy skulle bede om gode arbejdere, predickere oc lærefedre wdy Kirkerne aff din gudommelig godhed med een aluorlig oc troe bøn, Saa bede wy nu din wsigelig godhed, at du naadelig wilt ansee denne din tienere N. huilcken wy wdi dit nafn wduelge til det hellige biscoplig embede vdi kircken, at hand bliffuer windskeblig wdy dit ord oc prædicke Jesum Christum din Søn at wære wor eeniste salighed, til at lære oc trøste raadelsesse samuittigheder, at raade, paaminde, at straffe med ald tolmodighed, Saa at andre maa læris oc forbedris der wdaff, saa at det allershelligeste Euangelium maa

³⁹⁶ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 4.

³⁹⁷ Det Nye Testamente, Lukasevangeliet kapitel 6 og Matthæusevangeliet kapitel 9.

³⁹⁸ Kirckens oldinge henviser formentligt til ældste (lægmænd) i de første kristne menigheders.

³⁹⁹ Det Nye Testamente, 1. Timotheusbrev kapitel 5.

⁴⁰⁰ Messepræst: præst i den katolske kirke, der udfører messetjeneste.

⁴⁰¹ Ifølge Moseloven (den lov der ifølge det Gamle Testamente blev givet Moses af Gud på toppen af Sinajbjerget og som udgør den jødiske Torah) skulle offerbringeren lægge sin hånd på offerdyrets hoved, inden dyret blev slagtet og overgivet til Jahve ved at blive brændt på brændofferalteret.

⁴⁰² Oldingene: lægfolk.

warafftelig⁴⁰³ bliffue hoess oss reent oc ret, foruden all menniskelig lerdoms beblandinge, At wy motte faa det euige liiff til een salig fruct der aff, wed den samme din Søn wor Herre Jesum Christum.

Saa skulle de alle sware, Amen.

Oc strax skal mand siunge, Nu bede wy den helligand.

Vnder des som det første verss siunges, falde de allesammen ned for Alteret, Oc giøre deris bøn, Saa staa de op, oc gaa heden, Huer paa syn sted, At de med andre Christne kunne siden gaa til det hellige Sacramente.

Alt dette her skal paa danske lessis, at Kircken kand forstaa huad der siges, Men psalmerne skulle siunges paa latine, effterdy der følger dog nogen føye wdleggelse effter wdaff psalmerne paa danske om det, som hører til det samme, som her da forhandles.

Naar den siste Collect lesses wdy Messen, da skulle de atter gaa fram for Alteret oc anamme den wonlige benedidelse, endog hun icke dennom alleeniste forkyndes oc giffues, men den heele meenhed.

Der som noget wdy denne Ordinantze forsømmet er, da wille wy altid det med wor elskelig Danmarckis Riigis Raadz oc lerdemends raad forwandle oc reuidere huess Christelict oc billict er, som er icke emod det hellige Euangelium oc Guds reene lerdom. Der til giffue oss Gud y himmelen sin naade wed wor Herre Jesum Christum wor frelsere, Amen.

Efter Udgaven "Printed wdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Closterstræde boendis, Aar effter Guds byrd M. D. xlij", sammenholdt med en gammel Afskrift i Fyns Bispearkiv, fidimeret af Universitetet^{iv}. Bag efter Kirkeordinansen følger i de trykte Udgaver D. Johan Bugenhagens kristelige Undervisning og Raad af Guds Ord om de Skikke, Kanniker og Klostermænd skulde følge ved deres Gudstjenester (Pia et vere catholica et consentiens veteri Ecclesiæ Ordinatio Ceremoniarum pro Canonicis et Monasteriis). Jvfr. foran S. 55. 122. Skjønt Kong Christian gav dette Stykke Lovskraft ved sin Underskrift og knyttede det til Kirkeordinansen, forbigaa vi det dog her, fordi det er paa Latin og i Forhold til sit store Omfang dog kun indeholder lidet, der er tjenligt for vort Formaal, men mest almindelig Polemik mod de papistiske Kirkeskikke.

Holger Fr. Rørdom: *Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske Lov, 1536-1683. Første Del.* (1883)

ⁱ Denne Titel findes i Udgaven fra 1542 (ogsaa i de senere Udgaver, hvor dog Ordene "nu sist" mangle). I den fidimerede Kopi af Kirkeordinansen, som Universitetet 1540 sendte til Bisperne, mangler Titelen, hvad vistnok ogsaa har været Tilfældet i den ikke mere eksisterende Original. - De i Randen tilføjede Mærker: 2 Bl., 3 Bl. osv. betegne Bladtallene i Udgaven 1542; men Romertallene betegne Bladtallene i de senere Udgaver, efter hvilke der sædvanlig citeres.

ⁱⁱ Efter disse Ord følger i den latinske Ordinans (se Nr. 10) følgende Datering: Datum Haffniæ, in castro nostro, Anno Domini M. D. XXXVII. secunda Septembris: qva die publice ordinati sunt diæcesium Superintendentes.

ⁱⁱⁱ Ordin. Lat. "vel post baptismum, si præ festinatione non licet ante".

⁴⁰³ Warafftelig: varigt.

^{iv} »Vii Rector, Doctores oc Magistri, Professeres vti Kjøbenhaffus Vniuersiteth, kiendes met samme vortt Vniuersitethes indzegele, att thenne forskreffne Ordinantz er retteligh vdscreffuit oc offuersieth ordt fraa ordt oc concorderer oc lyder lige met then Ordinantz, som Kon: Matt: oc Danmarcks riiges Raadt beseglet haffuer i then siste almindelig Herredag vti Ottensze i Fyen, Aar oc dag som forskreffuit staar vti Fortalen etc. Dalum Haffniæ Anno Domini mdxi die Veneris post Bartholomej«. Da Universitetets Segl ikke ses at have været trykt paa den foreliggende Afskrift, kan dette ikke være den originale Vidisse, men en - efter Skrifttrækkene at dømme - samtidig Afskrift. Maaske har Universitetet kun udfærdiget een fidimeret Kopi, der saa har circuleret blandt Superintendenterne til Afskrift. Nærværende gamle Afskrift kan som Textkilde vel ikke maale sig med Udgaven af 1542, men har dog Interesse derved, at det er en Text, der er uafhængig af de trykte Udgaver og derfor ogsaa frembyder enkelte Rettelser og Forbedringer til disse, f. Ex. S. 58 Lin. 1 i nærv. Udg. tienerne, for dennom i Udg. 1542; S. 92 Lin. 2 f. n. fore lesses, i Udg. 1542 til lesses. (I senere Udgaver er dette blevet til »tillægges".)